

JAN ROVENSKÝ a kol.

42

EDICE
FILOSOFIE
A SOCIÁLNÍ
VĚDY

Krize a politické křižovatky

**Rozhovory s českými
politickými teoretiky**

**Erazim Kohák, Marek Hrubec, Vladimíra Dvořáková,
Jan Keller, Miloš Havelka, Miloslav Bednář, Jiří Příběh,
Pavel Barša, Josef Šíma, Milan Znoj, Petra Guasti**

FILOSOFIA

EDICE
FILOSOFIE
A SOCIÁLNÍ
VĚDY

42

JAN ROVENSKÝ a kol.

Krize a politické křížovatky

Rozhovory s českými
politickými teoretiky

FILOSOFIA

Vydání knihy podpořilo

Centrum globálních studií,
společné pracoviště Filosofického ústavu
Akademie věd České republiky
a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
(LC06013)

Recenzenti:

PhDr. Martin Kopecký, Ph.D.

PhDr. Jiří Loudín, CSc.

Vědecký redaktor:

PhDr. Josef Velek, CSc.

Copyright © Jan Rovenský a kol., 2012

© FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, nakladatelství
Filosofického ústavu AV ČR, v.v.i., 2012

ISBN 978-80-7007-370-4 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-7007-534-0 (elektronická kniha)

DOI 10.47376/filosofia.2012.2

Obsah

Úvod	7
<i>Jan Rovenský</i>	
Svoboda? Bez spravedlnosti a solidarity to nejde	13
<i>Erazim Kohák</i>	
Počátek nové éry: čas západocentrické politiky a ekonomiky je u konce	31
<i>Marek Hrubec</i>	
Nejde o výsledek, ale o způsob, jak k němu dojít	49
<i>Vladimíra Dvořáková</i>	
Pokud se nezbavíme spekulantů, zbavíme se demokracie	65
<i>Jan Keller</i>	
Politika musí přebírat zodpovědnost i za příští generace	81
<i>Miloš Havelka</i>	
Centrálně řízená harmonie je utopická představa	95
<i>Miloslav Bednář</i>	
Demokracie je proces neustálé sebekorekce	115
<i>Jiří Přibáň</i>	

Příští revoluce přijde bez mesiáše	133
<i>Pavel Barša</i>	
Intervence přetváří kapitalismus v systém politických privilegií	145
<i>Josef Šíma</i>	
Zklamání z demokracie je největší nebezpečí, kterému čelíme	165
<i>Milan Znoj</i>	
Společnost musí mít v souhře s trhy navrch	185
<i>Petra Guasti</i>	
Summary	203
Seznam literatury	207
Informace o autorech	209
Jmenný rejstřík	213
Věcný rejstřík	216

Úvod

Je to už více než dvacet let, co se v listopadu 1989 daly do chodu události, které od základu přepsaly politický život tehdejšího Československa. Porevoluční doba přinesla nejen řadu nadějí a očekávání, ale zejména nebývalé možnosti. Ty se mimo jiné projevíly také střetáváním nejrůznějších názorů, ať už v kultuře, ekonomice či politice. Nejinak tomu bylo i v akademické sféře.

Devadesátá léta 20. století se u nás vyznačovala především snahou co nejrychleji porozumět vývoji na Západě a dohnat jej. Zejména politické myšlení bylo v tehdejší svobodném Československu značně atrofované a politologie neexistovala jako obor. Na její vytváření a různé výzvy a potíže s tím spojené vzpomíná Vladimíra Dvořáková. Na rozdíl od zkoumání třeba v oblasti antické filosofie nebylo většinou možné počítat s politologií z minulého režimu, výzkum bylo třeba vystavět takřka na zelené louce – za jejím vznikem tak stojí nejen lidé, kteří studovali v zahraničí a vrátili se po listopadu 1989 zpět do Československa, ale i akademici z jiných oborů, kteří se k politickému myšlení dostali oklikou, například při studiu kultury, filosofie nebo historie. Po těchto prvních složitých, ale zároveň jedinečných letech začala vznikat vlastní, původní díla. A ač nejsou se stavem české politické teorie zdaleka všichni spokojeni, přece jen lze vysledovat spíše optimistické očekávání než rezignovanost. „Filosofujeme, tu lépe, tu hůře, a naše filosofie se pozvolna stává celkem normální evropskou filosofii,“ poznamenává k tomu Erazim Kohák.

A právě proto vznikla tato kniha rozhovorů, jež je vedena snahou prozkoumat českou scénu v oblasti politic-

ké teorie (politické filosofie, politologie, politické sociologie apod.) a vývoj, jímž za posledních dvacet let prošla. Forma rozhovorů se nabízela jako vhodná proto, že mapuje myšlení a názory českých teoretiků a zároveň představuje čtenáři jejich práci přístupnějším způsobem než mnohdy vědecké články. Některá jména autorů, kteří nám zde poskytli rozhovor, jsou dobře známá v médiích, jiná spíše ve svém oboru.

Společným jmenovatelem knihy je politická teorie a již z nahlédnutí do obsahu je zřejmé, že rozsah zájmů jednotlivých autorů transdisciplinárně přesahuje jejich hlavní profesní zaměření, i když každý z nich má svoji profilaci. Jakkoli různé tedy může být zaměření jednotlivých autorů, všichni mají k politicko-společenskému dění co říci: Jan Keller se vyjadřuje k jednotlivým politickým tématům z hlediska svého hlavního oboru, tedy sociologie; Erazim Kohák je primárně filosof, jeho myšlení je též neodmyslitelně spjato s lidským údělem a soužitím společnosti s přírodou; Josef Šíma přistupuje k politickým tématům prostřednictvím ekonomie jakožto humanitní vědy a Jiří Příbáň jakožto právní teoretik zase prizmatem politiky práva.

Přestože se tedy východiska jednotlivých autorů v přístupu k politické teorii i obecnějšímu vývoji ve společnosti různí, všechny je pojí jejich intenzivní badatelská práce. A protože jde v první řadě o společenské vědce, a nikoli o komentátory, s jejichž názory k této problematice se můžeme denně setkávat v tisku nebo na televizní obrazovce, čtenář by zde marně hledal některá další mediálně exponovaná jména.

Je pochopitelné, že v knize nejsou a ani nemohou být zastoupeny názory všech filosofů, politologů či sociologů, kteří se politickému myšlení v České republice věnují. Jde nutně o výběr, který má být reprezentativní nejen z již zmíněných odlišných pohledů na politiku a politické myšlení, ale i z hlediska generačního (od

mladé generace zastoupené Petrou Guasti, Jiřím Příbáním a Markem Hrubcem přes starší ročníky, k nimž patří Pavel Barša, Milan Znoj či Miloš Havelka až po doyena Erazima Koháka), z hlediska názorového (od „napravo“ stojících Miloslava Bednáře a Josefa Šímy po „nalevo“ smýšlejícího Jana Kellera), a zahrnut je také ženský přístup k dané problematice (kromě zmíněné Petry Guasti také pohled Vladimíry Dvořákové).

Jediným spojovníkem těchto rozhovorů není jen politické myšlení, často různorodé, jak jsme už zmínili, ale také to, že každý z nich je ze strukturálního hlediska vlastně derivátem čtyř otázek, které byly v různých obměnách kladeny všem interviewovaným. Tou první je, co dotyčná či dotyčný považuje za klíčové politicko-teoretické téma ve světě, druhou, co považuje za zásadní téma v České republice, třetí pak, jak hodnotí vývoj v akademické obci od listopadu 1989 a konečně čtvrtá, čemu se dosud věnovali v akademické sféře a co je pro ně zásadní v současné době. Není třeba dodávat, že struktura čtyř otázek není něco, co je vytesáno do skály – některé otázky tak mohou být i slité do jedné, například v případě, kdy dotyčný považuje za klíčové téma v České republice to téma, které současně hýbe i světovým děním. Dalším společným jmenovatelem rozhovorů je jejich délka, která je u každého interview přibližně stejná.

Snahou probíraných témat je dosáhnout co největší nadčasovosti, tak, aby vypovídací hodnota rozhovorů přetrvala třeba i dvacet let. Nemohou však nereflektovat akutní současné světové problémy ani konkrétní podobu české politiky s nutnými historickými odkazy. U všech účastníků rozhovorů lze především vysledovat problematiku krize (ekonomické krize) a její celospolečenské dopady. S tím je úzce spojena myšlenka, že se západní civilizace ocitla na křižovatce a že si musí ujasnit, kam chce do budoucna směřovat, právě tak jako

otázky obecného fungování demokracie jako takové. Třeba za dvacet let budeme muset zhodnotit, nakolik se prokázaly jako reálné například obavy z radikalizace, tak jak před ní varuje Vladimíra Dvořáková, nebo očekávání vkládaná do Evropské unie, případně do jejího rozpadu, jak o tom hovoří Miloslav Bednář.

Jan Keller i Erazim Kohák varují před hamizností globálního kapitálu a před důsledky případného neudržení společenského smíru a rozkladu sociálního státu, a to nejen v České republice, ale i na Západě. S tím úzce souvisí i další existence Evropské unie.

Jejich názorům oponuje Miloslav Bednář, jenž naopak evropskou integraci nepovažuje za přirozený, ale za umělý a až násilný projekt, který je niterně provázán s neomarxistickou názorovou orientací. Evropská unie se stává terčem kritiky také Josefa Šímy, ovšem z ekonomického pohledu. Politika redistributivního intervencionismu, tak jak ji praktikuje západní civilizace, totiž podle Šímy ničí tržní svobodu a podepisuje se – v důsledku toho, že se z vlád namísto rozhodčích stávají hráči – i na individuální svobodě občanů. Pavel Barša naopak zdůrazňuje, že neoliberální svoboda bez solidarity a rovnosti, reprezentované právě sociálním státem, je jen prázdný pojem. Miloš Havelka zase poukazuje na fakt, že došlo k falzifikaci dosavadního jádra ekonomických teorií a v souvislosti s fungováním společnosti a politiky vyzdvihuje důležitost správného fungování takzvaných neformálních institucí.

Důležitost sociálního státu zdůrazňuje rovněž Milan Znoj, varuje však – opíraje se o příklady z české politiky – před možnými dopady občanské apatie na veřejný život, soudržnost společnosti a na budoucnost demokracie jako takovou.

Transnacionální a globální pohled nabízejí Marek Hrubec a Petra Guasti, kteří zároveň ukazují možné cesty, jak se se současným politickým úpadkem vypořádat.

Marek Hrubec se přitom zaměřuje na globální interakce, na překonávání západocentrické politiky a ekonomiky a hovoří o možnostech využití krize ke konstrukci spravedlivější společnosti. Také Petra Guasti vidí ve společenských změnách cestu k lepší reformě politického uspořádání a k prosazení systémové změny nejen při správě státu, ale i v ekonomické sféře, která by se tak dostala pod větší kontrolu občanské společnosti.

Výčet výše zmíněných témat je samozřejmě jen zběžným nahlédnutím do každého rozhovoru, myšlenkových okruhů, které političtí myslitelé v interview rozebírají, je samozřejmě mnohem více. Přestože byly rozhovory pořizovány letos, lze doufat, že názory a podněty v knize obsažené nezastarají, a třebaže příští desetiletí společenského vývoje závěry některých úvah překonají, stane se tato publikace pamětníkem důležitého a nejis-tého mezníku českého myšlení o politice.

Jan Rovenský

Svoboda? Bez spravedlnosti a solidarity to nejde

Erazim Kohák

Kterou debatu v politicko-teoretické rovině považujete za klíčovou?

Za klíčovou nepovažuji žádnou debatu, nýbrž určitou skutečnost, současnou globální vzpouru movitých a mocných. Po roce 1945 Evropa totiž dokázala něco obrovského. Vytvořila sociální stát, první stát v dějinách, který už není jen policista zajišťující výsady mocných, nýbrž stát pečující, který se snaží vytvořit předpoklady svobody pro *všechny* své občany. K čemu je totiž svoboda člověku, který nemá práci, který žije ve strachu a bídě? Shrnul to americký prezident Roosevelt – stát je nástroj, jímž společnost zajišťuje všem svým členům rovnoprávně svobodu od bídy a útlaku, od strachu z nemoci a stárí. Byl to velký výdobytek demokracie – nadřazení lidských potřeb svévoli ekonomické moci.

Jenže počínaje Reaganem a Thatcherovou došlo ke vzpouře movitých a mocných proti pečujícímu státu, údajně ve jméno osobní volnosti. Za rétorikou volnosti ovšem stálo přesvědčení, že majetek a moc opravňují privilegované postavení – nejen dobrý život, ale pohádkové bohatství a odpovídající moc, neomezované žádnými pravidly.

Jenže pravidla – regulace – jsou základem demokratického soužití ve svobodě. Deregulace vytváří situaci boje všech proti všem. V takovém boji nutně převládne ten nejsilnější, ten nejbezohlednější. Na Divokém zápa-

dě neexistoval stát, který by stanovil pravidla, a proto neexistovala ani svoboda od věčného strachu a střehu. Divoký západ – to byl stálý boj, asi jako u nás v době kmenových válek před tisíci lety. Pak ze svobody zbývá jen svévole nejsilnějších.

Takže deregulace vede ke stavu, v němž je člověk člověku vlkem?

Vede ke stavu zvěrství, jak to označoval Herder. Lidství – humanita – začíná právě tím, že boj všech proti všem omezíme pravidly vzájemné úcty a dobré vůle, tedy regulací. Reaganova dramatická deregulace vyústila v nárůst anarchické svobody stálého boje, jako na Divokém západě, a v pokles volnosti prostých občanů, tedy svobody od útlaku a strachu. Volnost záleží i na tom, že se nemusím bát vyjít na ulici beze zbraně.

Tato svoboda ve veřejném prostoru byla velkým vynálezem sociální demokracie, konkrétně jejího propojení svobody a solidarity. Všichni ostatní teoretikové nás přesvědčovali, že se musíme vzdát jednoho, abychom měli to druhé. Komunisté tvrdili, že se musíme vzdát občanské svobody, abychom měli svobodu od bídy a strachu. Teď nám kapitalisté tvrdí pravý opak: musíte se vzdát základních lidských jistot a potřeb, abyste měli svobodu (a jen šeptem dodají, že jde o svobodu podnikání). Už starý Honoré de Balzac to ironizoval svým výrokem, že zákon ve svém majestátu zajišťuje milionáři i bezdomovci rovné právo spát pod mostem.

Takže sociální stát je pro Vás velmi široký pojem.

Je to civilizační pojem, i když má své ekonomické stránky. Především je to evropský ideál soužití ve svobodě, v dobré vůli a vzájemné úctě. A to je také Masarykova odpověď. Naším úkolem je pro něj postupně budová-

ní předpokladů takového civilizovaného soužití, které je založeno na společně přijatých pravidlech a na dohodě o jejich dodržování. Neoliberalismus nabízí prostě návrat do stavu anarchie, jaký převládá ve zhroutěných státech, např. v Somálsku.

Ano, je to ironie. Život bez pravidel je možný jen na pustém ostrově nebo ve stálém střehu boje všech proti všem, bez volnosti ve veřejném prostoru. A tak se liberalismus z pokusu o osvobození člověka stal ideologií svévolného sobectví.

Ale proč to za návrat do anarchie nepovažují neoliberálové?

Protože jsou – nebo by rádi byli – těmi movitými a mocnými. Ti mocní jsou pochopitelně přesvědčeni, že bez společenských pravidel jim jejich majetek a moc zajistí nejen svobodu a bezpečí, ale také výsady, které rovnoprávnost soužití ve svobodě vylučuje. Silný chlapec mezi ostatními dětmi obvykle nechce přijmout pravidla hry a myslí si, že síla mu zaručí ještě víc. Nárok na nadstandard ve službách, třeba v lékařství, je klasický příklad zhoubné iluze sobectví.

Čím si vysvětlujete ústup sociálního státu?

Především ekonomickou globalizací. Ekonomická moc přerostla schopnost jednotlivých států vykonávat účinnou kontrolu nad kapitálem. Ač s trochou ironie je možné říct, že ústup sociálního státu umožnil právě jeho úspěch. Díky demokratickému sociálnímu státu vyrostla generace, která nezná strach z útlaku, strach z bídy, strach z nemoci a ze stárí. Nebojí se ekonomického útlaku. Považuje svoji jistotu za samozřejmou a v pravidlech rovnosti a solidarity vidí jen omezení svých dalších nároků. Všude v nadspotřebních společnostech se

setkáme s generací jedinců, kteří prosazují nárok neomezeného sobectví a nenechávají si dojít, že právě z neomezeného sobectví vznikají stálé války po celém světě a – nejsmrtelněji – světová změna klimatu a ekologická krize.

Ale sám jste říkal, že sociální stát svůj účel splnil. Takže je třeba ho redefinovat?

To je zkratkovité. Je ho třeba především zachovat, aby dál plnil svůj účel. Je ho ale třeba vědomě rozšířit globálně, s ohledem na dvojí hrozbu všeničivých válek a souběžné ekologické krize. To předvídal Roosevelt ve svém posledním inauguračním proslovu v roce 1944 – totiž, že až skončí světová válka, naše další úsilí se bude muset zaměřit proti bídě, nemoci, násilí. Chtěl zavést všeobecnou zdravotní péči, prostě všechno, co jsme v Evropě nakonec měli. Ač dnes už ani to nestačí. Globalizace vyžaduje globalizaci pravidel soužití ve svobodě, a na to jednotlivé místní státy nestačí.

Říkáte, že problémy je dnes třeba řešit globálně, mluvíte o globalizaci sociálního státu... Domníváte se, že existují určitá univerzální minima, která by vytvoření takového globálního státu a potažmo globální vlády umožnila?

Je to nesmírně náročný úkol. Jenže když je něco nezbytné, je třeba do toho jít bez ohledu na to, zda se to v tu chvíli zdá možné. A globalizace pravidel civilizovaného soužití nezbytná je, pokud se nechceme smířit s pádem evropské – a dnes již globální – civilizace. V demograficky přetíženém a přezbrojeném světě je boj každého proti všem recept na katastrofu. Výmluvy na „neviditelnou ruku“ to nemění.

Jenže místo úsilí o globalizaci pravidel civilizovaného soužití začal Reagan a po něm oba Bushové sociální

stát globálně potlačovat a spoléhat na americkou moc. To nebyla redefinice sociálního státu, protože jak celosvětově, tak i přímo ve Spojených státech sociální potřeby dál přežívaly. Sociální stát byl evropskou výsadou.

Ostatně kdo dnes zpochybňuje sociální stát? Zpochybňují ho zastánci kapitálu, a to se stejným zdůvodněním, s jakým na Divokém západě nejlepší střelec zpochybňoval užitečnost šerifa. Zpochybňují silný stát ve jménu svobody – a neříkají, že jim nejde o svobodu občanskou, jen o svobodu podnikání, kterou občanské potřeby omezují – a k tomu ještě jen pro velkopodnikatele.

Nezpochybňují ho však sami občané hlasováním ve volbách?

Ano, leč upřesňujme: špatně informovaní občané. Ti, kteří jsou ochotní věřit, že oslabení státu otevírá občanům prostor svobody. Jenže to neplatí v době nadnárodního kapitálu. Dnes jen státy vyrovnávají rozdíly moci a majetku a ochraňují práva jedince proti nesrovnatelně silnější moci kapitálu. Oslabení státu znamená jen otevírání prostoru pro jeho svévoli. Dochází k monopolizaci trhu několika mocnými subjekty. Hrstka obchodních řetězců úspěšně vytlačuje drobné prodejce i výrobce. Vytlačuje drobné maloobchody, ale také místní výrobce či malé nakladatele. Pak média denně přesvědčují občany, že jejich problém není kapitálová svévole, nýbrž právě jejich stát, který by je jediný mohl před kapitálovou svévolí ochránit. Pak je těžké očekávat od voličů inteligentní rozhodování.

Jenže opak je potřeba – ne oslabovat stát, nýbrž sociální stát posilovat a zaměřovat nad otázky individuálních nároků k zásadním otázkám demokracie, soužití menšiny s většinou, tedy k otázkám sociální spravedlnosti na globální úrovni, za druhé k otázkám války a míru a konečně k otázkám ekologie. Ty jsou nesmír-

ně důležité, protože už dnes zaznamenáváme drastické dopady klimatických změn. Že válka je i ekologicky naprosto neudržitelná, to už víme delší dobu.

Potřebujeme tedy hledat způsob života, který by byl trvale udržitelný. „Růst“, ona směnka na budoucnost, kterou kapitalistické i reálsocialistické vlády zažehnávaly dnešní bídu příslibem budoucího blahobytu, trvale udržitelný být nemůže. Je to jako s nafukováním balónku. Dechu můžeme mít dost, ale ten balónek jednou praskne. Dnes považujeme za smysl lidského života Růst, mít stále víc – dědeček měl kolo, tatínek babetu, já mám starou škodovku, tak ať má syn alespoň medoura. Je to tak lidské, ale dlouhodobě to nutně vede k ekologické katastrofě. Potřebujeme pravidla soužití založená na solidaritě, ne sobectví.

Není v dnešní době státní soběstačnost nereálná?

Jistě. Proto potřebujeme globalizovat problematiku pečujícího státu.

Jak byste ale rozlišil mezi pečujícím státem a paternalistickým státem? Mluvil jste o potřebě silného státu, kam má tato síla sahat?

To je příliš mnoho otázek najednou. Napřed předpoklad pro všechno další: demokracie, která zajišťuje, že „stát“, to jsme *my*. Potřebujeme budovat stát nezkreslený korupcí, nezkreslený nezodpovědnou mocí, ať již ekonomickou, nebo politickou. Předpokladem demokratického soužití je občanská rovnoprávnost či, obrazně, nůžky, které se nerozevírají víc než nanejvýš jedna ku čtyřem.

Pak zadruhé: rozdíl mezi pečujícím státem a paternalismem je v tom, jestli zajišťujeme možnosti, nebo vnučujeme řešení. Pečující stát zajišťuje dostupnost vzdělání, neurčuje, kdo a co má studovat. Zajišťuje dostupnost práce, ale nenařizuje „pracovní povinnost“. Zajišťuje do-

stupné bydlení, ale nenahání bezdomovce či kočovníky do paneláků.

A jak daleko má sahat síla státu? (Tedy síla společnosti, stát je jen její nástroj). Obrazně řečeno, tak daleko, aby nikdo nemusel žít na ulici, ale ne tak daleko, aby to nikdo nesměl. Společnost musí být dostatečně silná, aby mohla účinně pečovat o společné potřeby, ne aby mohla vnucovat řešení.

To nemůže zajistit „volný“ trh. Kde se utváří nezodpovědná ekonomická moc, trh přestává být volný. Dostává se do područí mocného subjektu, např. jako zdravotnictví řízené zájmy zdravotních pojišťoven. Leč příkladů už jsme uvedli dost.

Když hovoříte o nezodpovědnosti, kdo by ale byl tím arbitrem, který by vytyčil, co je zodpovědné, a co není?

Tak tu zase pozor. Tu hovoříte z hlediska vladaře, který určuje „odpovědnosti“ jednotlivých poddaných. Já předpokládám společnost lidí svobodných, ve které je každý svobodným občanem právě proto, že jedná z vlastní vůle, plně odpovědný za následky svého jednání. Tak majitel panství kdysi rozhodoval, kdo smí provozovat řemeslo, co smí vyrábět a který den v roce to prodávat. Volný trh drobných výrobců a prodejců původně představoval vzporu proti této mocenské nadvládě šlechty. Výrobci a prodejci se hlásili ke svobodě, ale tím se zároveň hlásili k odpovědnosti za následky svého jednání. V praxi to znamená, že když pravidla soužití už nestanoví vrchnost, potřebují si je stanovit lidé sami, společným rozhodováním všech, trhovců i zákazníků či jejich volených zástupců – no, a tu máte tu demokracii. Ne jen ve zrušení pravidel, nýbrž v převzetí odpovědnosti za pravidla soužití společenstvím všech občanů.

Rozdíl pak vzniká jinde. Staré Rakousko bylo nejkonzervativnějším, nejpravicovějším státem západní Evropy, a také mělo nejméně volný trh. Nevznikala tu odpo-

vědnost drobných výrobců, jen výsady šlechty přebírala vrstva movitých, kterým privilegia konzervativního společenského uspořádání umožňovala ne tak poctivě pracovat, jako šibovat penězi mimo dohled společnosti. Z toho vznikají pohádkové majetky, které rozevírají sociální nůžky.

Proč si myslíte, že manipulace s penězi nemůže být poctivá?

Protože žijeme na zemi, ne v nebi. Teoreticky je možné, že lidé odolají i velkému pokušení jen silou soukromého svědomí. Jenže „*Neuveď nás v pokušení*“ není jen prosba věřících, je to i velmi dobrá rada. Na tomto světě společnost potřebuje jasná pravidla a průhlednost všeho konání. Svoboda ekonomického konání patří k základním lidským potřebám, jenže těžko funguje v prostředí trhu jen neviditelně řízeného neviditelnou rukou. Podívejte se, jak dopadli naši řemeslníci! Havel si dělal iluze, jak na panelákových sídlištích vyroste spousta drobných krámků. Jenže to je možné jen v regulovaném hospodářství, jako ve Finsku. Kde vládnu obrovské řetězce, mimo dozor, mimo dohled, tam mají drobní podnikatelé pramalou šanci. Reklamy obchodních řetězců se nás snaží přesvědčit, že potřebujeme všechno nejnovější, co nejlevněji a hned. To je pro drobné podnikatele naprosto zhoubné. V takovém prostředí se těžko dýchá a ještě obtížněji podniká.

Proto sociální demokracie vždy zdůrazňovala spolupráci svobodných jedinců. Družstevní podnikání představovalo důležitou složku sociálnědemokratické ekonomiky. Celkový důraz je vždycky kladen na průhledné společné úsilí, které vytváří podmínky pro svobodnou práci jedinců, a to i v ekonomice.

A tak sociální stát v širokém pojetí znamená nejen sociální dávky, ale spravedlnost a solidaritu, průhlednost a společné úsilí. Tak se Evropa snažila zaměřit

sociální stát ve druhé polovině 20. století – k naplnění základních lidských potřeb, jenže ty blahobyt zkresluje na nekonečná lidská přání. V nadspotřebních společnostech se teď potřebujeme zaměřit společnými silami na jinou palčivou otázku dneška – vytvořit si představu životního naplnění ve společenství svobody, úcty a dobré vůle namísto iluze nekonečného růstu zcela sobecky pojaté hmotné osobní spotřeby. Jestli si dokážeme vytvořit představu o lidském žití, která se neomezuje na spotřebu, nevím. Víím ale, že pokud ne, můžeme to rovnou zabalit. Představa soužití založená na sobectví a násilí – na onom boji všech proti všem – zničí předpoklady lidství. Lidstvo se s touto problematikou dosud nikdy nesetkalo ve velkém, protože lidské počty byly tak mizivé, že i ten nejnáročnější životní styl mohl ohrozit ekologickou základnu jen velmi lokálně. Ekologie se stává akutním problémem od konce 18. století, kdy populace začínají dramaticky stoupat – za poslední století z jedné na sedm miliard lidských bytostí vybavených nejmodernější bojovou technikou v prostředí zoufalé bídy. To je recept na katastrofu.

Považte: když se narodil můj tatínek, měla Země celkovou populaci jedné miliardy. Byl možný neomezený rybolov, protože plazení ryb bylo dostatečné, aby ho nahradilo. Dnes nás je sedm miliard a stoupá to dál, až ke 12 miliardám. Neomezený rybolov by se stal globálním ohrožením. Za posledních pět tisíc let jsme to řešit nemuseli. Teď ale máme nůž na krku.

Ekologické soužití jste již několikrát zmínil, je to ostatně i důležitá součást Vaší práce. Jak ale chcete přimět neustále rostoucí a bohatnoucí populaci k tomu, aby se dobrovolně zbavila materiálních výhod, které jí současný, ne vždy ekologický rozvoj nabízí?

Nutit nechci a nemohu, to musí život sám. Co mohu a oč usiluji, je vytvořit povědomí, že žít se dá i jinak,

abychom měli před sebou alternativní možnost, až nám zhroutení naší neudržitelné civilizace neponechá jinou možnost než se změnit, nebo zahynout.

Je ještě čas to změnit?

To nevím. Naše předchozí civilizace – římská říše – se nedokázala změnit, ačkoliv se její základy zjevně hroutily. Ivan Dejmál, díky němuž máme v České republice ekologickou legislativu na evropské výši, to dokázal za dva a půl roku mezi lety 1989 a 1992. Ten říkával, že lidstvo potřebuje katastrofu středního doletu, která by byla natolik katastrofická, že bychom se chytli za nos, ale zase ne tak katastrofická, že by nás úplně zničila. Ovšem po jeho třech sametových letech nastoupilo „budování demokratického kapitalismu“ a na zásadní změnu postojů stále čekáme.

Byla globální finanční krize tou katastrofou středního doletu?

Zdaleka ne. Stejně jako Černobyl a Fukušima. Jako bychom nevnímali, co nám takové krizové situace naznačují. Dál se vyhýbáme odpovědnosti – a baviči a šarlatáni nás ujišťují, že můžeme žít bezstarostně dál, jak jsme zvyklí. Ty různé krize zatím byly jen velice krátkého doletu. Řekl bych, že to je lidská chřipka, kterou tato ekonomika dostává ne náhodou, ale zákonitě, a že se bude stupňovat. Myslím, že můžeme plně počítat s další krizí. A v každé krizi zdroje budou menší, protože nás bude stále víc a stále náročnějších. A nejen my: anonymní ekonomická moc, která jako zlovolná neviditelná ruka řídí náš vývoj, se o dlouhodobé následky nestará. Snad nestačí Dejmalova krize středního doletu, pokud nevyprovokuje živelnou vzpouru našťvaných proti systému – a s takovými vzpourami máme neblahé zkušenosti.

nosti třeba ze třicátých let minulého století v Německu nebo z poválečných let u nás.

Co by bylo takovou „ideální“ katastrofou středního doletu?

Katastrofa není nikdy ideální. Ideální by bylo probuzení lidstva k přijetí odpovědnosti za následky své vlastní svobody. V Římě se křesťanství pokusilo o takové probuzení, ale na tisíc let skončilo jako nová ideologie moci. Klíčová otázka je, kterým směrem se potřebuje společnost ubírat. Jedna možnost je ponechat to na svévolném vývoji, což v boji všech proti všem znamená diktaturu nejsilnějšího, anebo snažit se vytvořit společenské struktury, které by umožnily alternativy. Například alternativní způsoby vlastnictví, jenže ty náš zákon vůbec neobhospodařuje. Družstevní podnikání je zoufale zanedbané.

Plujeme na ztrouchnivělém korábu na širém moři. Potřebujeme jej opravit, ale uprostřed oceánu nemůžeme zajet do přístavu. Nemůžeme stát zastavit a říci: teď to bude dokonalé, jak to chtěl Platón, jak to chtěli komunisté. Opravovat musíme při plavbě, průběžně, a vždy to bude nedokonalé. Ti, koho tím pověříme, nebudou jiní. Nemůžeme si dělat iluze, že když zvolíme tu správnou stranu, všechno bude jinak. Potřebujeme řešit palčivé jednotlivé problémy – a doufat. Jistotu nemáme.

Smysl naší existence je opravování takové lodi?

Ne zrovna smysl, ale je to lidský úděl. Bohužel nemáme přístavy, kde bychom mohli přistát a nechat loď opravit, pak teprve vyplout. Teď si potřebujeme ujasnit, zda jsme ochotni a schopni usilovat o opravu, i když se nám to možná nepovede.

Mluvíte, jako byste chtěl vymyslet společný projekt pro všechny. Je to ale vůbec možné? Co jedinečnost identit?

Ne společný projekt pro každého, nýbrž zastřešující projekt pro všechny. Vážím si projektu Evropské unie, který se v jednotě snaží podpořit zvláštnost, svéráz všech svých členů, například rovnoprávností jazyků. Věřím a doufám, že uspěje, navzdory lidské nedokonalosti. V tom je naděje, protože si myslím, že budoucnost lidstva je globální, avšak bohatství lidství je nutně lokální, tedy kulturní či „národní“ – ač to slovo je zavádějící, načichlé nacionalismem.

Kulturní bohatství jazyka tkví v jeho kolektivní paměti a jeho nadějích. Když se jazyk stane jen nástrojem mezinárodního dorozumívání, jako angličtina bruselských tlumočnicků, ztrácí své lokální bohatství. Z řeči lidského žití se tu stává bezduchý dorozumivací jazyk. Dvěma tisíci slov dokáže vyjádřit vše, co jeden bruselský byrokrat potřebuje říci druhému, ale nedá se jím napsat *Babička* Boženy Němcové, nemohou jím psát Vladislav Vančura nebo Jáchym Topol.

Není však tato bezduchost i jakýmsi vedlejším a nechtěným produktem evropské integrace? Není i to důvod, proč někteří politici stále více zdůrazňují roli národních států?

Nepochybně ano, jenže projekt národních států opakovaně selhal, třeba světovými válkami, a tentokrát by to selhání bylo celocivilizační. Nemůžeme si je dovolit. Nezbyvá nám než usilovat o vytvoření sdíleného evropského povědomí a loajality. Jistě, postoj škodolibého skeptika je snazší, jenže zaručuje katastrofu. Úsilí o budování evropského povědomí svobody, spravedlnosti a solidarity je neskonale obtížnější, avšak alespoň nevede nutně ke katastrofě.

Mluvíte o sociálním státu, ale nejsou změny způsobené i tím, že dnes je slovo sociální vnímáno negativněji?

Dovedu si představit, že lidé, kteří zažili Brežněvův „reálný socialismus“, jsou pochopitelně citliví na slovo „socialistický“. Jenže pokud někdo reaguje negativně na slovo „sociální“, vypovídá tím jen o vlastním hluboce zakořeněném sobectví a neschopnosti žít ve společenství bližních. Pak ale problém není sociální citění, nýbrž nárůst sobectví, který znemožňuje soužití ve svobodě. Lidé sobectví chápou jen autoritu síly – a ovšem lidé, kteří dlouho žili pod nadvládou bezpráví, se naučí bránit sobectvím. Je to nešťastné, ale skutečné. Růst ke svobodě vyžaduje překonávání sobectví, učení se vzájemnosti. Učení se sociálnímu soužití.

Ale jak chcete toto sobectví překonávat jinak než silou, když je to jediná autorita, kterou podle Vás sobectví lidé uznávají?

Mimochodem: nejen podle mě. Ale na tuto otázku jsem již odpověděl. Řekněme to dramatičtěji: tak, jako Ježíš. Myslím, že je třeba vytvářet povědomí jiné možnosti, aby lidé v koncích viděli i jinou alternativu než tu, která selhává.

Demokracii máme již více než dvacet let. Jak změnila vývoj v české akademické obci?

Politické myšlení je u nás stále primitivní, pozvolna překonáváme černobílé vidění světa – že ve všem je to otázka těch dobrých, a to jsou Američané, a těch zlých, a to jsou bývalí komunisté a nově muslimové. Politická filosofie mi tu připadá spíš ve stavu zrodu.

Ale filosofická scéna, myslím, se vyvíjí vcelku dobře. Její slabost je v tom, že po roce 1945 a též 1989 bylo

velice obtížné překonat polarizované myšlení. Z disentu jako by přežil jen postoj antikomunismu, ne postoj tolerance a dobré vůle. Zapomínáme, že i za komunistů se tu v různých zákoutích udělal notný kus dobré filosofické práce – Fischer, Kosík, Machovec, Patočka – i když jejich díla často nemohla vycházet. Až teď překonáváme fascinaci vším světovým a začínáme vnímat české filosofické myšlení jako svéprávnou součást světové filosofie. Filosofujeme, tu lépe, tu hůře, a naše filosofie se pozvolna stává celkem normální evropskou filosofií.

A proč tomu tak není v politické filosofii?

Myslíte, že tomu tak není? Já bych řekl, že i tu se vyvíjíme. Teď vyšla kolektivní monografie o Karlu Kosíkovi, ve které se jeho myšlením zabývá celá řada autorů různých názorů, a – až na jednu výjimku – sine ira et studio. Co říkáte, platí spíš o politické rétorice než o filosofii. Ano, dodnes je obtížné hovořit třeba o socialismu rozvážně, jako by dál platilo „všechno levé špatné, všechno pravé dobré“ – a přitom Hitler byl pravcový politik.

Přitom pravice u nás tradičně znamenala antisemitismus, rasismus, hierarchické uspořádání společnosti, stavovský stát, autoritu, kázeň. Pravicové hodnoty bývaly vždy hodnoty „tradice“, jenže tradici u nás představovalo staré Rakousko se svým klerikalismem a sociální nespravedlností. Takové nálepkové myšlení mi připadá primitivní. To potřebujeme překonat, z toho potřebujeme vyrůst.

Jak dlouho nám to může trvat?

Sociologové obyčejně počítají, že teprve generace, jejíž rodiče nepamatují předešlý režim, je schopná vytvořit

nový řád. Čili až děti dětí rozených nejpozději v roce 1980. Teprve jejich děti prý mají šanci. Nevím.

Možná je potřeba uvědomit si rub našich dnešních politických nálad. Třeba že liberální pravice – na rozdíl od tradicionalistické pravice, o níž už byla řeč – byla vždy individualistická, sociálně bezohledná, neochotná přijmout jakákoliv omezení. A to znamenalo prosadit svoji nadřazenost silou, třeba jako bělocha nad těmi černými tlamami, jako árijce nad židáky, jako úspěšných nad sockami. Ono nestačí hovořit o „řádu“. Je třeba položit otázku, kdo je autorem řádu, čemu řád podléhá.

A opačně, levice neznamenal jen diktaturu proletariátu a reálsocialismus. Jejím východiskem byla láska k bližnímu, impuls skromnosti, spravedlnosti, společné péče. Byla to prvotně demokratická iniciativa, která vycházela z osvícenectví a vrcholila demokratickou revolucí na konci 18. století. Nemyslím jen Francouzskou revolucí, ale prostě celou proměnou, kdy základem občanského soužití se stává rovnost. Představa občanské rovnoprávnosti se zrodila jako levicový ideál. Politická pravice reagovala na tuto výzvu k rovnosti a hledala ospravedlnění pro nerovnost. Když ztotožňujeme pravici s demokracií, jaksi opomíjíme její elitářství. Ono je to vždy složitější než ono primitivní „right is right and left is wrong“.

Totíž základem levice je slůvko *my*. My společně se staráme o nás všechny. Pak je třeba rozlišit stádové „my“ Rousseauova *moi commun* a „my“ společenství rovných a svobodných občanů, jak je chápali osvícenci, tedy *lid* a *lidi*. Od toho se odvozuje rozdíl mezi komunisty a sociálními demokraty. Komunisté považovali za ideální stav vyspělý komunismus v zemi, kde individualita přestává existovat. Sociální demokraté naopak vždy věřili, že dokonalý stav není možný. Je ale možné usilovat o nápravu bezpráví. Čili levice vyrůs-

tá z vědomí solidarity, soudržnosti, spolupráce. Štěpí se podle pojetí jedince. Je svoboda jedince nešťastnou překážkou, kterou je třeba překonat výchovou a kázní? Nebo je svoboda jedince velkým výdobytkem solidarity, soužití ve svobodě?

Totíž mé osobní zdraví vyžaduje celkovou hygienu společnosti. Jestliže nemáme plošné očkování, jak mohu odolat dětské obrně? Moje osobní svoboda vyžaduje bezpečnost soužití. Teprve společenství bližních, kterému socani říkají *solidarita* a křesťané *svatých obcování*, umožňuje plnohodnotné lidství – a právě to zpětně posvěcuje společenství. Myšlenka solidarity svobodných, rovnoprávných občanů místo vztahu pána a raba, to je veliký přínos levice demokracii.

Jakou roli si myslíte, že v dnešní době hraje náboženství? Pro Vás, pokud se nemýlím, je to důležitá část Vašeho života.

Nemýlíte se. Jen to slovo *náboženství* je pro mě mnohoznačné. Máte tím na mysli církve a klerikalismus? Nebo myšlenkovou zabeđenost, takový fundamentalismus, který jen opakuje své fráze a odmítá se i jen otázat na jejich smysl? Nebo lidovou pověřivost se vším zatemněním myslí, které přináší? Nic z toho mě neoslovuje, či oslovuje jen negativně. Sám bych hovořil o otevřenosti k celku, který přesahuje naše lidské představy, o ochotě žít pod zorným úhlem Věčného, schopnost přesunout střet univerza z vlastního Já a jeho oslavované „sebe-realizace“ k otázkám Pravdy, Dobra, Krásy. Ano, jsem věřícím a činným členem Českobratrské církve evangelické a vděčným účastníkem jejího *svatých obcování*. Jsem si však vědom, že to je jen jeden možný způsob, jak metaforou poukazovat k tomu *mysterium tremendum et fascinans*, které nás přesahuje – a které nikdo nemůže považovat za své vlastnictví.

Čím se nyní ve svém bádání zabýváte?

Hovořil bych raději o myšlení, o filosofické reflexi než o „bádání“. Zabývám se celý život otázkou místa člověka v kosmu, které chápu jako vztah vědomého lidského žití ke světu bližních, ke světu všeho života – či lidově „přírodě“ – a k tomu, co mě a nás přesahuje či, zas lidově, k Bohu. O těch prvních dvou už jsem několik knih napsal, teď pracuji na knize filosofické reflexe víry. Je to z části vyznání, avšak ne osobní v subjektivistickém smyslu, nýbrž asubjektivně – co to znamená, když život, vědomý sebe i své konečnosti, řekne „věřím“.

Kdyby mělo být něco spojováno s Vaším jménem, co by to bylo?

Tak třeba filosof, křesťan českobratrského stříhu a sociální demokrat. Nebo láska, víra, naděje. Anebo svoboda, spravedlnost, solidarita. Jsem člověk, který intenzivně miluje, a člověk, který se kriticky zamýšlí. Najdete mě někde, kde se všechny tyto silokřivky protínají.

Počátek nové éry: čas západocentrické politiky a ekonomiky je u konce

Marek Hrubec

Co považujete za hlavní politicko-teoretické téma ve světě?

Ač by se podle mnohých politických diskusí mohlo na první pohled zdát, že se hlavní pozornost v politické teorii věnuje globální krizi, není tomu tak. Z hlediska teoretické analýzy je tato krize pouze špičkou ledovce, očekávaným povrchním cyklickým vyhocením dlouhodobého vývoje systému. To je dobře vidět také na kritice, kterou rozvíjejí různá sociální a politická hnutí. Koneckonců ani zásadní kritici krize, například Marx, neměli žádnou teorii krize, protože věděli, že krize je jen povrchní jev, jehož odstranění vyžaduje hlubší a rozsáhlejší analýzu rozporných historických tendencí. Hlavním tématem z hlediska teorie tedy dnes není globální krize, ale dlouhodobější globální interakce, přesněji řečeno vývoj globálního kapitalismu a jeho liberálního zdůvodnění.

Toto téma globálních interakcí se krystalizovalo od počátku devadesátých let minulého století. Po kolapsu delegitimizovaného východního bloku se začal neoliberalní model, který v té době zrovna převládal v západní politice a ekonomice, šířit do dalších částí světa a právně se etablovat. Jak uvádí původně keňský a později hongkongský právní teoretik Yash Ghai, nejednalo se o spontánní proces, ale spíše o události pod tlakem nadnárodního kapitálu. Zeitgeist, atmosféru či ducha doby,

začal vyznačovat pojem „globální“: nejprve ekonomická globalizace, globální konflikty, světové sociální fórum a od nedávna rovněž globální krize, kritika a alternativy globálního kapitalismu a podobně. V poslední době se stále více rozvíjejí úvahy o paralelách mezi současnou krizí a světovou hospodářskou krizí ve třicátých letech 20. století, přičemž se varovně hovoří o možných krizových důsledcích v podobě regionálních, nebo dokonce světových válečných konfliktů, které by nás mohly zasáhnout.

Je možné říci, že globální interakce nejsou dnes pouze jedním z témat, nýbrž celou tematickou oblastí, která je téměř vždy přítomna při výkladu ostatních témat. Nejedná se přitom samozřejmě o ničem nezprostředkovanou skutečnost či danost, ale o určitý výklad skutečnosti: o filosofii globálních interakcí, či dokonce o nové paradigma globálních interakcí, o celý komplex výkladů, které tvoří rámec ostatních rozborů. Zajímavé je, že na rozdíl od předchozích paradigmat, o něž se vedl spor, se pojetí globálních interakcí prosadilo více méně nenápadně a konsenzuálně. Stále více jednotlivých občanů, politických a sociálních teoretiků, politiků i publicistů se začalo vyjadřovat k různým globálním vztahům a konfliktům, až se globální interakce staly neodmyslitelným pozadím výkladů ostatních otázek. Globální ekonomické procesy, jež vyústily v různé rozpory a globální krizi, se staly předpokladem mnoha ostatních problémů, s nimiž se dnes střetáváme.

Čtím si vysvětlujete, že nejen odborná veřejnost přijala paradigma globálních interakcí? Má to také své historické důvody?

I širší veřejnost je chápe jako procesy, které jsou dobře viditelné v historických trendech. Procesy postupné teritoriální integrace jsou dlouhodobou vývojovou

tendencí, jíž lidská civilizace během tisíců let prochází. Teritoriální integrace je přitom důsledkem různých technologických, ekonomických, politických, vojenských a dalších integračních tendencí. Tento vývoj pochopitelně není lineární. Po vlně globalizačních procesů obvykle následuje deglobalizační korekce, po ní obvykle dochází opět k další, větší globalizační integraci, takže je z dlouhodobého hlediska možné říci, jak ve svých výzkumech dokládá například Chase-Dunn, že lidské dějiny jsou procesem postupné globalizační integrace. Lidstvo se vyvíjelo od kmenů, přes státy a imperiální říše až ke globálnímu společenství. Dnes žijeme v globálně provázaném světě, v němž různé transnacionální vazby vytvářejí zásadní rozpory a konflikty s krizovými dopady. Globální krize tu však nebude navěky, po ní nastanou nové integrační procesy. Již dnes bychom se měli zajímat o to, co po globální krizi pravděpodobně přijde.

Jaké dopady může podle Vás krize mít?

Dopady odpovídají připravenosti lidí jednat. A lidé často nejsou schopni zabránit neblahým důsledkům krize, protože se učí až z katastrof, jak říká Jürgen Habermas. Teprve pak jednájí. Až po druhé světové válce byli schopni vytvořit OSN, která nahradila nefunkční Společnost národů. Nyní však už zase nestačí současná podoba OSN.

Je důležité vidět nejen krátkodobé důsledky krize, jakými mohou být různé kolapsy a války, ale především dění v dalším období, kdy začne opět globalizační integrace. Krize a kolapsy neodstraní již existující technologické prvky globalizace: lidé nezapomenou na leteckou dopravu, internet, družicový televizní přenos apod. Tyto technické podmínky globalizace se patrně naopak ještě posílí, jako tomu bylo již mnohokrát v historii s dřívějšími technickými prostředky teritoriální integrace.

Zásadní pro nás ovšem je, v jakých politických a ekonomických modelech budou tyto globálně integrační tendence realizovány, jestli budou spravedlivé nebo ne.

Významná je ovšem nejen pouhá prognóza toho, co pravděpodobně přijde. Takový přístup by byl pasivní podporou, která by fakticky pomáhala upevňovat mocenský status quo. Humanitní a sociální vědci mají možnost navázat na kritiku a požadavky občanů a rozvinout normativní koncepce budoucího uspořádání, tedy teorie žádoucích norem, podle kterých by bylo možné budoucí společnost uspořádat. Jestliže bude nové uspořádání společnosti formulováno a prosazováno občany, mohlo by se realizovat.

To zní poněkud optimisticky.

To nevyžaduje optimismus. Je přece možné předpokládat i negativní scénáře budoucího vývoje, ale fatalisticky jim nepropadat a pokoušet se formulovat také pozitivní prvky společnosti, které je možné rozvinout do určitého modelu. Pokud by ale většina lidí rezignovala, je pravděpodobné, že by negativní scénář skutečně nastal, došlo by k „sebenaplňujícímu se proroctví“. Alespoň nějaké možnosti ovlivňovat vývoj však přece jenom máme, přinejmenším usilovat o zmírnění nejhorších scénářů. Jedním z hesel hnutí Occupy Wall Street, které udělalo mnohé pro prosazování spravedlnosti, je: „Ti, kdo říkají, že to nelze udělat, by neměli rušit ty, kteří to dělají.“

Jak ale vnímáte vývoj evropské integrace? Nedochozí v tomto případě naopak k deglobalizační korekci, jak jste o ní mluvil?

Ano, po vlně evropské integrace nyní dochází k dočasné dezintegrační korekci. Ale zároveň už je zřejmé, že

nebude stačit prostý návrat k předchozímu stavu relativně nezávislých národních států. Proto se objevují různé snahy o překonání krize větší evropskou integrací. Konkrétní podoba těchto návrhů prochází oprávněnou tvrdou kritikou, nicméně zdá se být patrné, že hlavní idea je teritoriálně-integrační, že je snahou o řešení ekonomického nadnárodního problému transnacionálními prostředky, neboť prostředky na nižší, národní rovině, jsou již nedostatečné. Tyto nadnárodní snahy o koordinaci transnacionální ekonomiky mohou nyní selhat a může dojít k fragmentaci, ale z dlouhodobého hlediska patrně převáží, ať už v pozitivním, nebo negativním scénáři.

Jaké jsou tedy scénáře dalšího vývoje?

Scénáře dalšího vývoje vycházejí z posuzování druhu současné krize, záleží tedy na tom, zda současnou krizi pokládáte pouze za běžnou, nebo za zásadní. Ti, kteří se domnívají, že se jedná pouze o běžnou krizi nebo o nejmírnější druh strukturální krize, obvykle předpokládají, že se nic zásadního změnit nemusí, že „chřipka“ brzy přejde a že bude stačit nanejvýš jen kosmetické strukturální přizpůsobení. To by znamenalo novou vlnu neoliberalismu, etablování hyperneoliberalismu.

Co si pod tím konkrétně představujete?

Tento model je charakteristický pro teoretiky a politiky, kteří očekávají, že bude stačit pouze více transparency ve finančních spekulativních transakcích, ve strukturování různých fondů, hypoték apod., což by mohlo znamenat ještě větší posílení dosavadního neoliberálního řádu. Avšak konkrétnější představy o něm mají zatím patrně jen jeho konstruktéři.

A druhý scénář?

Ti, kteří pokládají současnou krizi za vážný strukturální problém, usilují o odstranění neoliberalismu nebo přinejmenším o jeho podřízení jinému modelu. Tento přístup má dvě varianty, z nichž vyplývají dva scénáře vývoje: neokonzervativní a progresivní. Neokonzervativní přístup požaduje větší izolaci vlastní kulturní tradice, což s sebou přináší konflikty mezi různými kulturami a civilizacemi a požadavky na opětné uzavírání se do hranic národního státu. Tento přístup je defetistickým postojem vůči globálním interakcím a pokusem o návrat k nacionalistickému modelu, který byl typický pro éru před prosazením globálních komunikačních a dopravních technologií. Tento nacionalistický model však může ústit do sociální fragmentace, etnických sporů či teritoriálních změn, případně se může transformovat do agonického politického uspořádání, jaké panovalo ve třicátých letech 20. století.

Proč si ale myslíte, že nacionalistický model je nutně defetistický?

Protože hájí návrat ke starému modelu, který v západních zemích převládal v posledních staletích ve vestfálské éře, v éře relativně nezávislých národních států. Transnacionální a globální technologické, ekonomické i jiné interakce však tomuto nacionalisticky uzavřenému modelu umožní už jen dočasné oživení.

A progresivní scénář?

Progresivní strukturální přístup usiluje o sociálně korektivní scénář vývoje, o řešení ekonomické krize prostřednictvím revitalizace keynesiánského modelu. Požaduje, aby se provedla ekonomická restrukturalizace

ve jménu regulací finančních spekulací, vyšší korporátní daně, daňové progrese, posílení sociálního státu apod. Problém je v tom, že někteří politici se domnívají, že tato opatření lze ještě tradičně rehabilitovat jen v uzavřeném rámci národního státu. Ale hlavní nositelé progresivního přístupu usilují o jejich realizaci jak v lokálním a národním rámci, tak také a především v nadnárodním rámci, například na úrovni Evropské unie a OSN. Ukazují, že transnacionální problém – globální krize – musí být řešen také na transnacionální a globální rovině. Proto poukazují na potřebu transformovat EU, OSN i další instituce.

Čtvrtý, poslední scénář postkrizového vývoje pak vychází z úvahy, že současná krize není jen strukturálním problémem současného systému, ale že se jedná o krizi systému samého. Žádný systém zde není navěky. Avšak ani většina radikálních kritiků současného systému zatím nepředpokládá, že by se již nyní jednalo o systémovou krizi a následnou změnu celého systému. To jim ale samozřejmě nebrání v tom, aby uvažovali o budoucím systému. Každý, kdo má schopnost imaginace a tvůrčí potenciál v oblasti sociální a politické teorie, již promýšlí, jak by mohl a měl budoucí spravedlivější systém vypadat. Vzhledem k postkrizovým scénářům je přitom východiskem úvah předpoklad, že by následný systém měl nejprve odstranit zásadní příčiny krizí.

Co považujete za příčinu krizí a proč?

Je třeba rozlišit mezi příčinami, které jsou lidé schopni ovlivnit, a těmi, na něž mají jen malý vliv. Cyklické ekonomické krize z nadvýroby jsou integrální součástí současného systému a je patrně nemožné je zcela odstranit bez odstranění systému samého. Je však možné jim alespoň částečně předcházet nebo omezovat jejich dopady. To však nynější dominantní politic-

ká strategie nečiní. Současná liberální strategie, v níž převládá stanovisko neoliberální, prosazuje problematické přístupy k ekonomice, politice a dalším oblastem života. Liberalismus vychází z přecenění možností svobodného jednání člověka a z podcenění ekonomických, politických a kulturních struktur, jež toto svobodné jednání významně omezují nebo přímo eliminují. Přehlíží zásadní podmínky možnosti svobody a vede k dlouhodobě společensky, ekonomicky, politicky a ekologicky neudržitelnému řádu. Liberální kapitalismus ztroskotál po minulé světové hospodářské krizi ve třicátých letech a vyústil v kataklyzma světové války. Nyní – neponauchen katastrofou – ztroskotává znovu. Mnoho lidí upozorňuje na skutečnost, že „americká výmarská republika“ je u konce s dechem. Liberální model ekonomiky a politiky narazil globální krizí opět na svoji mez. Tím se ozřejmuje deficitní podstata i různých mírnějších variant tohoto modelu, které usilují o jakýsi liberalismus „s lidskou tvářičkou“. Mnoho lidí v rámci občanské společnosti i v oblasti sociální a politické teorie se však už nesnaží vymyslet kulatý čtverec, a hledá alternativní přístupy.

Jaké jsou tedy alternativní přístupy v politické filosofii?

Za důležité alternativní přístupy považují ty, které vycházejí z kritik sociální a politické nespravedlnosti, s nimiž přicházejí sami občané. Proto zde hraje zásadní roli kritická teorie společnosti a politiky, která vychází ze zdola, od praktické kritiky, a umožňuje ukázat symbolické i materiální boje lidí proti různým formám sociálnímu a politickému zneuznání. Z mnoha různých dlouhodobých analýz bojů o uznání v lokálních, národních i transnacionálních rovinách lze vyvodit filosofickou koncepci, která mapuje požadavky vzájemného uznání mezi jedinci v rámci solidárního pospolitosti. Kritická teorie dokládá, že individuální i skupinová sebe-

realizace je umožněna těmito vztahy vzájemného uznání osob a ukazuje, že současné pojetí izolovaného jedince, nebo jedince nedostatečně zapojeného do solidárních vztahů uznání, vede k nespravedlivému pojetí politiky, ekonomiky a dalších sfér společnosti.

Jakými autory se tato filosofie uznání inspiroje?

V poslední době ji rozpracovali Axel Honneth, Nancy Fraser, Iris Marion Young a další. Historicky však sahá až k Fichtemu a především Hegelovi, na nějž navazují mnozí zmínění autoři. Hegel byl významný pro mnoho generací autorů z různých stran politického spektra, navazoval na něj na jedné straně Marx a další sociální kritici, na druhé straně se na něj odvolávali také konzervativci i někteří liberálové. Navazovali na něj takřka všechny režimy 20. století, od těch nejinspirativnějších až po ty nejhorší. Byl zkrátka geniální osobností, která byla schopna vystihnout podstatné charakteristiky člověka a společnosti a odkrýt tvůrčí i destruktivní potenciál jejich rozvoje.

Jak s jeho filosofií pracujete dnes?

Dnes samozřejmě nestačí jen opakovat, co napsal, je nutná aktualizace a rozvíjení. Ve své kritické teorii se zaměřuji zejména na zneuznání a úsilí lidí o uznání v globálních kontextech, na zneuznání osob v globální ekonomice, na její drastické dopady na chudé a hladovějící ve třetím světě, na zneuznání skupin osob v konfliktech mezi různými kulturami, například v uměle vytvářených sporech mezi kulturami západními a islámskými apod.

Je zajímavé, že Hegelovo pojetí vzájemného uznání osob v rámci pospolitosti a z něj odvozené instituce jsou reflektovány také mimo západní svět. Například čínští

a islámští učenci porovnávají s Hegelovou morální, sociální a politickou filosofií konfuciánské uspořádání pospolitosti a politiky a podobně i islámskou pospolitost, a to především v otázce vztahů uznání. Zde se ukazuje interkulturní potenciál Hegelovy filosofie, přestože on sám jej nedokázal rozvinout a jeho myšlenky byly podobné jako myšlenky většiny tehdejších autorů poplatné dobovým reáliím. V současné době globálních interakcí, ať už harmonických, nebo konfliktních, nestačí promýšlet jen pojetí politiky na Západě, více než kdy dříve je dnes nutné odmítnout eurocentrismus a západocentrismus obecně a uvažovat interkulturně, zohledňovat různé světové kultury či civilizace. To platí také pro české prostředí a české autory.

Jak myslíte, že se změnila česká akademická obec v oblastech politické filosofie a politologie za posledních dvacet let?

Změnila se výrazně, ale její vývoj provází nejen prošlapávání inspirativních stezek, ale také slepé uličky. Z jedné z těchto uliček se dokonce stala dálnice. Situace uvolnění vypadala po revoluci slibně, v souvislosti s budoucím zkoumáním však vznikl také prostor pro vytváření iluzí.

V devadesátých letech se z pochopitelných důvodů kladl největší důraz na recepci zahraniční politické filosofie a politologie a na následnou revitalizaci původní české tvorby. Co se týče recepce, mnozí autoři místo překladů a seriózních výkladů významných zahraničních děl však masově prováděli jen povrchní převyprávění jejich útržků bez důkladnější analýzy, což má dodnes své plody ve značně eklektickém spojování různorodých konceptů, které jsou ve vzájemném rozporu, což si mnozí ani neuvědomují. Tento produktivismus je navíc podporován takzvaným kafemlejnkem, byrokratickým a bez-

obsažným způsobem hodnocení vědecké práce. Odvar tohoto produktivistického výprodeje eklektických myšlenek se objevuje také v mediálním provozu.

Jak se to konkrétně projevuje?

Nevalná vzdělanostní a kulturní úroveň české mediální scény umožňuje, že je zde propast mezi vědeckými rozbory a mediálním světem. Společnou snahou novinářů a vědců by přitom mělo být podílet se na utváření kultivovaného veřejného prostoru. Na vině tedy samozřejmě není jen neochota a neschopnost většiny novinářů číst odbornější rozbory a jejich omezování se na denní tisk. Problémem je také pohodlná uzavřenost většiny vědců do „věže ze slonoviny“, která je nicméně vzhledem k bulvarizaci tisku i pochopitelná. A mnozí z těch, kteří do médií píšou, se jim přizpůsobí a mají s odbornými rozbory společné jen to, že si pod novinový článek napíší „filosof“ nebo „politolog“, i když žádné filosofické nebo politologické studie a knihy nepíší. Dalším problémem je obvyklý způsob provádění výzkumu, který z vědců činí pouze úzce zaměřené specialisty, izolované ve své vlastní dílčí problematice.

Proč je problémem specializace?

Jednotlivé dílčí rozbory jsou jistě zapotřebí a některé z nich jsou skutečně originální, problémem je však značná fragmentace zkoumání. Téměř výhradním zaměřením na úzce specializovaná témata bez pochopení jejich teoretických souvislostí vzniká jen tříšť nahodilých informací. V politické teorii se separovaně řeší jednotlivá témata, a celkové porozumění většinou chybí. Podobně se v empirickém výzkumu omezuje činnost často jen na sběr dat, jehož výsledkem pak nemůže být nic víc než sběrné suroviny, skládka odložených informací. Zde čes-

ké politické empirické rozbory a teorie selhávají. Schází schopnost kriticky a teoreticky postihnout celkovou dynamiku vývoje politiky a v těchto souvislostech realizovat empirické zkoumání. A to nejen v návaznosti na zahraniční zkoumání, ale také prostřednictvím původní české politické filosofie a politologie.

Zatímco ekonomičtí a političtí aktéři v praxi mocensky realizují své představy o tom, jak má politika a ekonomika vypadat, političtí analytici zaostávají, komentují většinou pouze jednotlivosti, a celek jim uniká. Přes stromy nevidí les. To je pochopitelně pro současné ekonomické a politické elity velmi výhodné.

Jaké vidíte důvody tohoto stavu?

Jedním z důvodů je to, že někteří autoři navazují ve svých současných teoretických rozborech ještě stále na různé relativistické teoretické přístupy ze sedmdesátých a osmdesátých let. Hlavní důvod je ale jinde. Rozvíjení schopnosti vidět v širších souvislostech a vypracování představy o celkovém rámci společnosti a politiky vyžaduje samozřejmě čas. Zásadní proměna politického režimu před dvaceti lety vytvořila specifické potřeby a požadavky, které bylo potřeba pochopitelně naplnit nejdříve, ale dnes snad už přichází doba na hlubší analýzy. Nelze se vymlouvat donekonečna.

Co pokládáte za klíčové politicko-teoretické téma v České republice?

V posledním dvacetiletí je možné sledovat přechod od rozborů demokratizace k rozborům globálních problémů, o nichž jsem se již zmiňoval. Po roce 1989 se v České republice a v dalších zemích střední Evropy z historických důvodů ustavil a relativně dlouho převládal diskurs demokratizace. Obnova občanské společnosti a poli-

tické veřejnosti se stala hlavním tématem diskusí nejen ve veřejném prostoru, ale také v politicko-teoretických analýzách. Tyto debaty byly završeny v letech, kdy byl aktuální vstup České republiky do Evropské unie, tedy jakési symbolické začlenění Česka do západního světa.

Poté začala sílit reflexe našeho začlenění do nadnárodních evropských struktur a do globálního kontextu. Předmětem analýz se stává globální krize, či lépe řečeno krizové tendence v západních zemích, které však mají své dopady i v dalších zemích, jež krizí zatím netrpí. Od drobných komentářů se přechází k hlubším teoretickým analýzám příčin selhávání transnacionálního liberálního řádu.

Také ve veřejném prostoru vzrůstá vědomí provázanosti českého kontextu s ostatními částmi světa. Tato reflexe je však oproti mnoha jiným zemím značně omezená, neboť zájem veřejnosti o zahraničí je zde poměrně malý, což se promítá i do znalosti současné politické filosofie a politologie. Zápečnictví je jednou z typických českých charakteristik.

To má také své důsledky v praktickém životě české pospolitosti. Nejsme příliš tvůrci svých vlastních dějin, nepřipraveni reagujeme jen na momentální historické události v mezinárodním rámci, ve kterém činíme to, co nevyžaduje překonávat nějaké velké překážky a co se právě děje v okolních zemích. Světlou výjimkou bylo např. Pražské jaro a předcházející kulturní kvas šedesátých let.

To jsou silná tvrzení. Ale mohl relativně malý stát ve střední Evropě v minulosti opravdu být zcela nezávislým tvůrcem svých dějin? Jak byste si takovou aktivní tvořivost dějin představoval?

Pokud bych měl tuto představu konkretizovat a zasadit do minulosti, musel bych vytvářet alternativní dějiny,

což je velmi ošemetné. Lze však provést srovnání s okolními zeměmi, kde v dějinách najdeme aktivnější přístupy ke společnosti. Na druhou stranu pohled do budoucna už v důsledku globálních interdependencí neumožňuje nezávislou tvorbu dějin malého národa. Musíme už uvažovat v širších celcích, v evropských a globálních, to je zásadní, což by však nemělo znamenat, že v jejich rámci budeme rezignovat na utváření našich specifických odlišností.

Řekl jste, že pro Čechy je typické zápečnictví. Co tím konkrétně myslíte? Čím si vysvětlujete to, čemu říkáte omezený zájem o zahraničí? Je to ale opravdu česká charakteristika, není to spíš charakteristika obecně lidská, že se lidé zajímají spíše o to, co se děje za humny než ve světě?

Podle sociologických průzkumů je zahraničí dlouhodobě jedním z témat, o které se čeští občané zajímají nejméně. Tomu odpovídá také mediální nabídka – stačí si otevřít *The New York Times*, *The Guardian*, *Libération*, *China Daily*, *Al Jazeera* nebo jiné velké zahraniční noviny a srovnat je s českými deníky. V mnoha jiných zemích, zvláště v zemích, které byly dříve zeměmi kolonizovanými nebo koloniálními, je tomu však jinak. V nich je vědomí zahraničních souvislostí značně větší.

Jednou z dalších příčin je patrně velmi homogenní skladba české populace. Ve 20. století byli odsud postupně vypuzováni Židé a Němci, pak odstřiženi Slováci a výsledkem je etnicky velmi vyčištěný národ, jehož mnozí příslušníci si vytvářejí iluzi, že si tak nějak vystačíme sami, a ignorují zcela zásadní strukturální spojitosti české ekonomiky, politiky či kultury s mnoha oblastmi světa. Jen pro příklad: když za mnou do Prahy přijíždějí kolegové ze zahraničí, mnozí mají pocit, že na ulicích není něco v pořádku. Po nějaké době si uvě-

domí, že potkávají téměř jen etnicky stejné lidi. Říkají, že to vypadá jako výsledek nějaké etnické čistky.

Na čem nyní pracujete? Svou teorii politiky jste vydal v knize Od zneuznání ke spravedlnosti.

Ano, je výsledkem mé dlouhodobé práce v oblasti politické a sociální teorie, takže mé současné aktivity souvisejí především s prezentací knihy na odborných a veřejných seminářích v českých a slovenských městech a s jejím výkladem studentům na univerzitě. Kniha byla nyní publikována v češtině, ale její části jsem už publikoval také v angličtině a čínštině. Prezentoval jsem je nejprve v Anglii, pak na podzim v Číně a Japonsku. Jak napovídá její podtitul *Kritická teorie globální společnosti a politiky*, zaměřuje se na pojetí společnosti a politiky v globálním kontextu, takže diskuse v zahraničí je důležitá jak z hlediska obsahu knihy, tak i proto, že je výsledkem mé spolupráce s kolegy z mnoha oblastí světa.

Jaká jsou východiska Vaší teorie společnosti a politiky?

Nejprve se zabývám tím, jak překonat neschopnost současných teorií společnosti a politiky, které neumějí poskytnout kritiku a vysvětlení soudobého nevyhovujícího systému, který produkuje sociální, politické a kulturní nespravedlnosti. Soudobá teorie není ani příliš schopna vytyčit základní prvky cesty, která by nás z tohoto nevyhovujícího řádu vyvedla.

Některé problémy soudobé filosofie a sociálních věd jsem už zmínil výše, teď mohu poukázat na jejich jádro. Sociální vědy se dnes zaměřují téměř výhradně jen na údajně nestranný popis reality, přičemž autoři většinou zakrývají své kritické výhrady ke skutečnosti a také své normativní názory na to, jak by podle nich měly být

společnost a politika uspořádány. Protože jejich pojetí kritiky a normativity není příznáno a teoreticky rozvíjeno, výsledkem je popis skutečnosti založený na ideologických předsudcích, které často stvrzují současný status quo. Problémem hlavních proudů současné politické filosofie je zase to, že obvykle jen spekulativně rozvíjejí normativní úvahy a neberou ohled na kritiku a popis reálné společnosti a politiky.

Kudy ven z této pasti?

Východiskem je kritika. Občané svou kritikou sami označují problémy, jimž čelí a na něž se pak mohou filosofové a sociální vědci zaměřit a analyzovat je. V tomto smyslu je přístup kritické teorie společnosti a politiky zcela zásadní, neboť občanům na rozdíl od mnoha jiných teorií autoritářsky nevnucuje, co je podle té či oné politické teorie důležitým tématem a co ne, případně co je špatné a co ne. Kritická teorie zneuznání se pak konkrétně zabývá tím, jakým způsobem občané bojují proti sociálnímu, politickému, kulturnímu a dalšímu zneuznání a jak přitom vznášejí své požadavky na spravedlnost.

Ve své teorii tedy vycházím metodologicky z trojice přístupů *kritika, vysvětlení, normativita*. Tato trichotomie umožňuje navázat na reálnou kritiku ze strany občanů, která označuje nejen to, co je hodno kritiky, ale tematicky také to, co je vůbec třeba analyzovat a vysvětlit. Nejedná se přitom samozřejmě jen o různé momentální nahodilé kritiky, ale o dlouhodobé zkoumání různých kritik, jež se projevují v historickém vývoji. Na ně pak navazuje vysvětlení společnosti a politiky, včetně různých pozitivních prvků reality, které je možné následně rozvinout do ucelenější podoby normativního pojetí žádoucí společnosti a politiky. V tomto smyslu takto formulovaná kritická teorie společnosti a politiky vychází

od občanů a na rozdíl od většiny mainstreamových rozborů ve filosofii a sociálních vědách není založena na autoritářských přístupech a nepodporuje autoritářské praktiky v současné společnosti a politice. Neříkám, že většina autorů záměrně podporuje autoritářství, mnozí si jen nejsou vědomi tradovaných problematických východisek svého zkoumání.

Jakým globálním otázkám se přitom konkrétně věnujete?

Ukazuji, proč jsou pokusy o řešení transnacionálních a globálních problémů pomocí starších národních a mezinárodních prostředků jen omezené a nedostatečné. Jak jsem už uvedl, transnacionální a globální problém vyžaduje transnacionální a globální odpověď. Tuto odpověď formuluji komplexním způsobem, který se zabývá ekonomickými, sociálními, politickými, kulturními i dalšími globálními konflikty. Nemohu se zde na malém prostoru věnovat všem těmto aspektům, ale mohu uvést jeden bod jako příklad. Často slýchávám tezi, že se hovoří o problémech současného systému, ale že protesty proti němu se omezují na relativně malé množství lidí, které sice v posledních letech krize narostlo, ale stále tvoří jen nepočtenou menšinu. V knize však dokládám, že je třeba překročit západocentrické pojetí politického protestu, které si obvykle všímá jen klasických veřejných projevů nespokojenosti občanů na náměstích a ulicích, jež jsou sice důležité, ale nelze se omezit jen na ně. Toto tradiční pojetí protestu ignoruje každodenní projevy kritiky mnoha lidí, kteří bojují proti sociálnímu, politickému a dalšímu zneuznání, a to nejen v západních zemích. Daleko horší je situace ve třetím světě, kde stovky milionů lidí bojují doslova o přežití. Podle statistik OSN umírají desítky milionů lidí hladem a na nemoci s ním spojené a miliardy li-

dí strádají v chudobě. Tito lidé většinou nemají finanční prostředky na to, aby mohli proti současnému systému veřejně protestovat v hlavních městech svých zemí, natož v hlavních městech západních zemí, kde se rozhoduje. Započítáme-li ale jejich rezistenci a protesty, lze říci, že žijeme v době masové kritiky současného systému. Takovou výzvu nelze ignorovat.

Nejde o výsledek, ale o způsob, jak k němu dojít

Vladimíra Dvořáková

Co je podle Vás v současné době zásadní pro politicko-teoretický diskurs ve světě? A liší se světový diskurs od českého, případně v čem?

Je to uchopení ekonomické krize. Krize vždy představuje určitou křižovatku, kdy se vlastně hledá kam a jak jít dál. Abychom se mohli rozhodnout, je nutné pochopit kořeny problémů v širších souvislostech. Já jsem spojena s politologií a historií, méně již s filosofií či ekonomikou, obecně lze ale říci, že politické teorie reagují a měly by reagovat na nové podněty, na aktuální problémy i na určitá zklamání a zkušenosti z konkrétního vývoje. Ty podněty ale mohou být v různých zemích rozdílné. Dá se to třeba ukázat na vztahu k neoliberalismu v regionech, které prošly koncem osmdesátých let demokraticizací, třeba v Latinské Americe a střední Evropě. Zatímco v Latinské Americe občanská společnost reagovala na negativní dopady neoliberalismu, s nímž byly tamější autoritářské režimy spojeny, v postkomunistických zemích společnost neoliberalismus dlouho přijímala jako cestu k vlastní emancipaci.

Myslím si, že právě tím, že máme tendenci hledat jedno „správné“ řešení a dění kolem nás lehce uchopit, svět mnohdy zbytečně ideologizujeme. Nemám nic proti ideologiím, ideologické zakotvení většinou umožňu-

je celostnější pohled na řešení problémů, ale přetrvává mnoho ideologicky zabarvených stereotypů, které nám brání skutečně pochopit zdroje problému.

Jaké například?

Podívejte se třeba na argumenty proti Rusku, které jsou u nás živé. Na Rusko se díváme jako na zdroj bolševického nebezpečí, ale v Rusku nehrozí návrat bolševismu, spíše je zde riziko nástupu pravicového autoritarismu, když to zjednoduším, hrozbu představuje spíše „Pinochet než Lenin“. Stereotypy ovlivňují nejen náš pohled, ale odrážejí se například i ve vztazích Ruska a Spojených států, protože v domácí politice v každé zemi dobře rezonuje tradiční obraz nepřítele. Přitom bipolární svět již skončil a v dnešní době neznáme odpovědi na spoustu ožehavých otázek. Nevíme, co s terorismem. Nevíme, co bude dělat Čína. Nevíme, jakou úlohu budou hrát další regionální velmoci jako Brazílie a Indie. Svět se stále proměňuje, i když si mnozí mysleli, že po změnách devadesátých let vyhrálo jedno směřování. Svět studené války byl srozumitelný a my máme tendenci ho v této podobě interpretovat, byť situace je již jiná.

Jaký dopad na naše vnímání světa může ekonomická krize mít?

Myslím si, že to ještě nevíme. Vnímáme jen zvýšené napětí, růst pocitu nejistoty a především obecně nedůvěry, což je nebezpečné. Jaké bude celkové vyústění krize, lze těžko říci. Může nakonec zcela proměnit centra moci, ale může také ohrozit civilizační zakotvení našich zemí. Z politologického hlediska jsme se ocitli ve velmi nejistém období. Často si kladu otázku, jak dalece si lidé v roce 1925, nebo nakonec třeba i v roce 1929 uvědomovali riziko nástupu nacismu v Evropě. Kdo by

tehdy řekl, že se prosadí, a dokonce i s masovou podporou, ideologie, která přijme takovéto „řešení židovské otázky“. To nejhorší je, že tím, kdo tehdy organizoval vraždění, nebyly emoce, davové šílenství (byť manipulace s masou byla z hlediska ideologie určitě přítomna), ale profesionálně fungující státní aparát. Deset let, možná čtyři roky nebo i rok předtím nikdo netušil, že tato hrozba reálně existuje. A to je obrovské varování i poučení.

Domníváte se, že by i dnes mohlo dojít k takovým zvěrstvům jako při nacistickém řešení židovské otázky?

Nikdo si počátkem devadesátých let nedokázal představit, že v Evropě může dojít k takovým zvěrstvům, jaká se odehrávala při rozpadu Jugoslávie. A přesto se to stalo. V poslední době se u nás hodně hovořilo o tom, jak se může zlo prosadit – zajímavá je z tohoto hlediska byla i výstava v DOXu, nazvaná Luciferův efekt, která byla zahájena za přítomnosti známého amerického psychologa Zimbarda, jenž je znám svými pokusy ze sedmdesátých let. Tehdy upozornil na to, že i normální slušní lidé mohou velmi jednoduše v určitém prostředí zlu propadnout.

V tuto chvíli zde není velká ideologie, která by získávala podporu a přinášela vizi jiného uspořádání světa. Myslím si, že se něco nového brzy objeví, ať již v dobrém, či špatném. Trochu se znepokojením u nás sleduji takové podivné propojování klerikalismu, mysticismu, národovectví i s určitou fašistickou tradicí. Kdybych to měla historicky připodobnit, něco jako druhá republika opředená mystikou a schopností psychologicky manipulovat masy. Může to být velmi nebezpečné v situacích narůstání pocitu nejistoty a frustrace z politiky. V tuto chvíli sledujeme určité tápání, jakým způsobem nastavit politiku, formulovat hodnoty a zakotvit základní

principy i z hlediska politického myšlení. Ten problém má pravice i levice. A i z toho částečně plyne také pocit vyprázdněnosti a bezobsažnosti politiky.

Je to skutečně jen problém neexistence velké ideologie?

To určitě ne. Je zde mnoho důvodů, včetně onoho myšlenkového nezakotvení. Hodně se hovoří o ztrátě autority, ať už jde o pokles důvěry v instituce či v osoby, které jsou představiteli těchto institucí. Dá se to částečně vysvětlit i psychologicky; před dvěma sty lety mohl mít panovník autoritu, jelikož se s ním málokdo setkal tváří v tvář a nikdo si o něm nečetl v bulváru. Byl to jen idealizovaný symbol. Dnes ale máme informaci i o těch nejintimnějších záležitostech politiků. A to samozřejmě autoritu neposiluje.

Ale problém důvěry je podstatně hlubší než jen autorita významných politických představitelů. Je to důvěra ve fungující instituce, ve spravedlnost, ve stát. My jsme tuto důvěru po roce 1989 nedokázali nastavit, možná proto, že jsme dlouho nedokázali najít mechanismy, jak pojmenovávat skutečné problémy, jimž jsme čelili. Po pádu komunismu následovala rychle další ideologizace společnosti, respektive velmi se zužoval prostor pro různé diskursy, pro diskuse o možných alternativách.

Nedokázali jsme se vyrovnat s minulostí, protože to vlastně nikdo nechtěl. Skutečné vyrovnání s minulostí ve smyslu *transitional justice* s sebou přináší nezávislé výzkumy a především nezávislé soudní procesy, pokud jde o činy, které jsou trestně stíhatelné. To je přesně ten moment, kdy nový režim ukazuje, že bude založen na vládě práva, že vytváří právní stát. Ale u nás již dvacet let při každých volbách chráníme demokracii proti „komunismu“, když se na veřejnost dostane velký korupční skandál, následuje návrh na zákaz KSČM. Máme politicky vytvořený „vědecký“ ústav, jehož název je

odborně sporný a jehož úkolem je „nezávisle“ zkoumat zločinnou minulost; větší paradox v liberálnědemokratické společnosti nelze nalézt. Uplatňujeme princip kolektivní viny prostřednictvím stále platného lustračního zákona. Na druhé straně ve většině zemí, které přecházejí od nějakého nedemokratického režimu, je snaha co nejrychleji odškodnit oběti či jejich potomky. To jsme pořádně nedořešili dodnes.

Proč si myslíte, že se u nás nikdo nechtěl vyrovnat s minulostí? A čím si vysvětlujete, že došlo k další ideologizaci společnosti?

Mnozí noví politici paradoxně navázali na způsob myšlení uplatňovaný v komunismu, kdy interpretace minulosti měla sloužit cílům politiků. Bylo to úspěšné, protože i lidé byli zvyklí na černobílou argumentaci, na to, že historie se interpretuje podle určité ideologie, že politický systém musí mít vnitřního i vnějšího nepřítele. A tak se často jen měnily nálepky, místo aby se minulost skutečně studovala, přijal se princip kolektivní viny, místo aby proběhly standardní procesy před soudy. Je jasné, že v soudních procesech se mnoho věcí již nedá dokázat: svědci již nežijí, dokumenty se ztratily. Přesto soudní rozhodnutí je jedinou cestou, pokud chcete budovat právní stát. Ale možná že právě o to šlo, že právní stát nebyl na pořadu dne. Největší absurditou se pak stala ona instituce, která má interpretovat minulost. Místo aby se o peníze na výzkumy soutěžilo v projektech, do nichž by vstupovali vědci z akademie i univerzit a do nichž by třeba mohli vstupovat i studenti humanitních učitelských oborů, tak máme účelově fungující ústav, který začal dávat „odpovídající“ podklady politikům, navíc s vysokou mírou neprofesionality.

Naším problémem v devadesátých letech bylo, že nikoho nezajímaly zahraniční zkušenosti. Jistě, v něčem

byla situace specifická. Nikde se předtím neřešila otázka přechodu od centrálně plánované ekonomiky k tržní a nikde neprobíhala v krátké době privatizace takřka sta procent výrobních prostředků. Ale jiné zkušenosti byly využitelné. Když jsme chtěli s Jiřím Kuncem začátkem devadesátých let publikovat, jak probíhalo vyrovnání s minulostí a přechody k demokracii na příkladu Španělska, Portugalska, Argentiny a Řecka, projevil o to zájem jen literární časopis *Tvar*, protože nikoho jiného to nezajímalo.

A to se týkalo řady dalších věcí. Na návrhy na přísnější zákon o střetu zájmů, povinnost zveřejňovat informace o majetku, na návrhy na regulaci nákupu zdravotnické techniky, na zákon o státní službě, tj. na všechny návrhy, které měly bránit propojení ekonomiky a politiky a které zaznívaly zejména z akademické sféry, se média a politici dívali jako na jakési výkřiky „starých struktur“, které se brání nastavení tržních mechanismů.

Myslíte si tedy, že u nás neexistuje skutečně svobodný, demokratický diskurs?

To bych nechtěla říct. Ale dokud společnost bude přijímat zjednodušenou, zideologizovanou interpretaci minulosti, bude ji to ovládat. Minulost začne ovládat diskurs, který má řešit aktuální problémy a tím se velmi zúží prostor pro to, abychom se bavili o tom, co jsou skutečné problémy této společnosti. Připomeňme si jen ta neskutečně hloupá přirovnávání současné situace k padesátým letům, používání hesel, která evokují nacismus, klišé a způsoby argumentace, jež byla běžná v době normalizace; to vše slýcháme od našich politiků. To ukazuje na nevzdělanost naší politické elity, naprosté nepochopení minulosti. Ale možná je to ještě horší, nejde o hloupost, ale o zcela úmyslnou manipulaci

veřejností. Každopádně to znamená, že se z minulosti nepoučíme, ale naopak ji opakujeme. Pak ale není možné najít řešení.

Zvláště v současné situaci je dobré si uvědomit, že to byla krize a byly to války, které vytvořily prostor pro totalitní režimy i pro nejružnější autoritarismy. A bylo to nezodpovědné chování politických a ekonomických elit, které nedokázaly problémy skutečně řešit a hledaly jen bezprostřední zisky ať již ekonomické či politické, které pro tyto režimy otevřely prostor. A demokratický diskurs souvisí i se schopností médií jej rozvíjet, otevírat problémy na veřejnost a dění bez zaslepení komentovat. Situace v médiích po roce 1990 byla velmi špatná; velké nadšení, že je možné psát bez komunistické cenzury, bylo doprovázeno vlastní autocenzurou, aby se kritikou nedostatků nenahrávalo „nepříteli“. Nedostatek znalostí a zkušeností často nahrazovaly černobílé a nekritické pohledy a postoje. A to, co dodnes často postrádám, je vědomí odpovědnosti vůči veřejnosti, vůči společnosti.

Co odpovědným a neodpovědným jednáním konkrétně myslíte?

U nás je posedlost takzvaným vyvažováním. Nemohu vyvažovat názor útočníka a oběti, názor renomovaného lékařského odborníka a obskurního léčitele. Zodpovědnost je třeba i v tom, že než něco napíšete, tak si ověřte fakta, nastudujte si něco k dané tematice. Papír sne se všechno (internet také), ale média do značné míry vytvářejí veřejné mínění. Řada odborníků se shoduje, že počátek konfliktu v bývalé Jugoslávii mají na svědomí média, která jednostranně informovala a podněcovala nenávisť. Mnoho lidí nemá třeba ani konkrétní zkušenosti s tím „druhým“, ale z médií ví, že je to určitě kriminálník.

A co diskurs v akademické obci? Je v něčem po dvaceti letech odlišný, než je diskurs v naší společnosti?

Diskurs v politologii byl od začátku trochu jiný. Počátek devadesátých let byl dobrodružný, zakládali jsme totiž něco, co jsme sami moc neuměli. Nebyl tady jediný zde vystudovaný politolog, bylo jich pár, kteří vzdělání získali někde za hranicemi a vrátili se. Hlavní proud tvořili původně historici, sociologové, filosofové, literáti a právníci. Problém byl zejména v tom, že jsme potřebovali otevřít, zmapovat a rychle popsat základní teoretické přístupy. Pokud jsme chtěli začít dělat výzkumy, nemohli jsme jako strýček František v Saturninovi objevovat základní věci, opakovat vývoj, kterým západní politologie prošla. Museli jsme psát knihy, které do savadní vývoj a diskuse shrnovaly. To bylo na jednu stranu zajímavé a na druhou stranu nás to nutilo skákat od tématu k tématu, více otázky nastolovat než na ně odpovídat.

Myslím si, že česká politologie má doposud dost velké problémy s metodologickým zakotvením. To sice platí pro tento obor obecně, protože používá spíše metody jiných věd, ale u nás je potřeba metodologii více rozpracovat. Vidím ale již pozitivní signály ze strany mladší generace, Tomáš Lebeda, Ondřej Císař a další, kteří potřebnost rozvoje metod výzkumu vnímají jako podstatné.

S Jiřím Kuncem jsme měli tehdy na počátku devadesátých let výhodu, že jsme se zabývali moderními dějinami Latinské Ameriky a díky tomu jsme se dostali k otázkám přechodu k demokracii, a to nejen v Latinské Americe, ale i ve Španělsku a v Portugalsku. A toto téma nás přivedlo k jádru obecné politologie – k politickým systémům, politickým stranám, roli jednotlivých aktérů atd. Proto jsme byli schopni poměrně brzy, v roce 1994, napsat práci o přechodech k demokracii,

kteřou dodnes považuji za dost dobřou. A vlastně takto mnozí další navazovali na své předchozí odborné zájmy a zpracovávali je. Určitým způsobem to byly spíše kompiláty, shrnutí diskusí a stavu bádání, s více či méně originálním přístupem. Ale tehdy to mělo velký význam, umožňovalo to nastartovat obor.

Mám ale trochu pocit, že teoretičtější práce, které se publikují nyní, mají stále převážně podobu oněch přehledových shrnutí. Navíc se mi zdá, že se ztrácí cit pro pojmy, přesnou terminologii, a to je ve vědě problém. Možná je za tím tlak publikovat, publikovat a publikovat. Práce jsou pak málokdy vyžrálejší, s vlastním přínosem a výzkumem. Ani mezinárodní spolupráce není ideální.

A co Vaše práce, čím se nyní zaobíráte?

Se svými doktorandy jsem se ještě vrátila k Latinské Americe, dokončili jsme projekt „Typologie levicových režimů a vlád v Latinské Americe“. Jinak se nyní více zabývám otázkami vládnutí (*governance*). To je hodně široké téma, v němž bych se postupně chtěla soustředit na dva problémy. Jedním z nich je korupce, zejména s postižením systémového charakteru, který se u nás již vytvořil a ovlivňuje i způsob vládnutí. Druhým zajímavým problémem je občanská společnost. Jde mi zejména o vztah občanské společnosti a politiky, zajímají mě komunikační kanály, tedy to, jak se vytváří prostor pro dialog. To je hrozně důležité.

Můžete být konkrétnější?

Vlastně jsou zde dvě základní rizika. Prvním rizikem je, že politika vůbec nevnímá společnost a komunikuje s ní jen minimálně. Jde o onen argument, že stačí, když lidé jednou za čtyři roky přijdou k volbám, ale jinak do

politiky nemají co mluvit. V tom případě politika ztrácí se společností kontakt, nedokáže včas reagovat na její problémy. To může nakonec vyústit až v násilí. Druhým rizikem je, že se společnost snaží prosadit do politiky způsob komunikace, který odpovídá občanské společnosti, tj. přímo nahradit politickou společnost. V takovém případě se většinou odmítá byrokratická rutina, právní předpisy a postupy. Výsledkem bývá chaos. Nastavení komunikace je tedy velmi důležité.

Dlouhodobě se také zabývám otázkami výchovy k občanství, protože to je něco, co může ovlivnit vývoj společnosti. Nejde mi jen o to, jak budou učitelé občanské výchovy vzdělání či jaké budou mít názory, ale především o to, jak povedou studenty ke kritickému myšlení, kladení si otázek a k dialogu. A ještě jedna věc je nesmírně podstatná: pokud chceme vytvářet politickou kulturu vhodnou pro demokratickou společnost, musíme nechat žáky a studenty, aby vyrůstali v prostředí demokratického využívání pravidel a procedur při řešení konfliktů. A to by měli nalézt v prostředí škol. To jsme ještě nezvládli – ve školách mají studenti práva a povinnosti, ale nezískávají zkušenost s uplatněním pravidel při řešení problémů.

Jak by takové uplatňování pravidel při řešení problémů mělo v praxi vypadat?

To je dost jednoduché. Dejme si takový trochu idealizovaný příklad. Studenti mohou být třeba nespokojení s dobou, kdy je otevřena školní knihovna. Mají svou studentskou reprezentaci, na kterou se mohou obrátit. Tato reprezentace má nastaveny způsoby a možnosti komunikace s vedením školy, problém projedná, studenti se dozvědí výsledky. Nebo se řeší kázeňský konflikt (třeba pozdní příchody), při určité kumulaci nastává rozhodování o způsobu potrestání, vedení školy to projednává s daným studentem, ten provinilý má právo na „advo-

káta“ z řad studentů. Všichni tedy vědí, že když jsme ve škole s něčím nespokojení, tak máme mechanismy, jak to řešit, a také že se k Frantíkovi chováme stejně jako k Aničce, i když Anička má maminku na nějakém úřadě. Tyto postupy však vůbec neznamenají, že řešení bude vždy ke studentům vstřícné, ale že se vždy bude jednat podle neměnných postupů.

U veřejnosti jste se stala známou zejména po skandálu na právnické fakultě v Plzni. Změnil nějak váš život?

Samozřejmě to bylo náročné období pro nás pro všechny, pro celou Akreditační komisi i její sekretariát. Tehdy bylo také podstatné, že jsme se mohli opírat o ministerstvo. Víte, takovéto období velmi rychle ukáže charaktery lidí a musím říci, že si nesmírně vážím všech, se kterými jsem tu kauzu prožívala. Já jsem byla známá v médiích, ale toto nebyla kauza akce Dvořáková versus fakulta právnická. Byl to tým lidí, který situaci na fakultě sledoval několik let a postupně pronikal do toho, co se tam vlastně děje.

Bohužel fakulta nakonec nezvládla cestu své očisty. Poslední dějství bylo také dramatické, když ministr Dobeš prodloužil fakultě akreditaci v rozporu se zákonem. Možná to symbolicky ukazovalo na míru ztráty hodnot ve společnosti – studenti a vedení fakulty za podpory ministerstva školství a samotného ministra dělali maximum pro to, aby mohli získat či poskytovat právnické vzdělání v rozporu se zákonem!!! Naštěstí ministr Fiala rozhodnutí o udělení akreditace zrušil; v tuto chvíli by univerzita měla nastavit transparentní a kvalitní podmínky pro dostudování stávajících studentů.

Z osobního hlediska ve mně tento skandál prohloubil snahu více uchopit téma korupce a klientelismu, i když právě na určité vztahy a vazby jsem poukazovala díky tomu, že jsem již základní znalosti problematiky měla. Tady nešlo o nějaké úplatky za přijetí na školu

či za zkoušku, tady šlo o mnohem více, a to v důsledku vytvoření a propojení klientelistických sítí, které mohly ovlivňovat rozhodování, měly napojení na policii, justice, politiky, mohly ovlivňovat znalecké posudky apod. Podrobněji to popisují v knize *Rozkládání státu*, svým způsobem je to velmi zajímavá případová studie.

Potlačit korupci a klientelismus je samozřejmě velmi obtížné, zejména pokud jsme v situaci tak silného propojení podnikání a politiky. Voliči se o to pokusili ve volbách v roce 2010 svým kroužkováním. To byl jistý projev emancipace voličů, kteří k potlačení korupce začali využívat procedury volebního systému. To mi připadá velmi podstatné.

Jak zpětně hodnotíte výsledek tohoto procesu. Není to jen důkaz, že samotné procedury jsou nedostačující?

Já to hodnotím určitě pozitivně. Demokratické procedury nejsou o tom, že já udělám to a to, a ono se to okamžitě změní. Jde o dlouhodobou záležitost. Skutečnost, že mnozí politici byli vykroužkováni, byť si nakonec udrželi různé trafiky a postavení, jsou obrovským poselstvím, že lidé nejsou jen jakési stádo, které bude poslušně hlasovat podle nějakých hesel. Mělo to psychologický efekt. Společnost musí používat nejrůznější nástroje dlouhodobě, aby dosáhla potřebných cílů.

V minulosti občané nepřemýšleli o tom, jak použít nástroje, které jim zaručuje ústava. Za komunismu tyto mechanismy nefungovaly, čtyřicet let občané nepoužívali to, co jim ústava zaručovala. Například podle tehdejší ústavy bylo možné odvolat poslance na základě petice, ale kdyby někdo tehdy zkusil sbírat podpisy, tak by ho zanedlouho pravděpodobně zavřeli pro rozvracení republiky. Charta 77 se také pohybovala v prostoru garantovaném ústavou a mezinárodními smlouvami, jež byly součástí našeho ústavního pořádku, přesto proti chartistům byly silné represe. Lidé tedy přiroze-

ně těmto procedurám nedůvěřovali, ovšem pak je také nevyžadovali, když se poměry změnily.

Čím si vysvětlujete, že v rámci demokratického uvědomění to byly právě volby v roce 2010, které byly tak klíčové?

Myslím si, že některé věci začaly být zřetelnější po onom podivném období vládnutí 2006–2010. Tady dlouho, do určité míry dodnes, chybělo vědomí, že demokracie je komplikovaná a že negarantuje vítězství vašeho favorita. Demokracie je systém, který vám neříká, k jakému výsledku máte dojít. Říká vám jen to, jak k nějakému výsledku dojdete. V naší zemi přetrvává představa, že se chceme dobrat určitého výsledku. Chceme, aby volby dopadly tak a tak. Chceme, aby se vláda buď udržela, nebo padla. A podle toho budeme buď uznávat procedury, nebo ne. A to je základní omyl, který tady společnost ještě nepochopila. Musí přijmout, že důležité je, jak se k výsledku dostaneme, a ne samotný výsledek. A volby 2010 kladly důraz na existující procedury, v tom to bylo důležité. Pak ale následovalo zklamání, že se věci příliš nepohnuly k lepšímu. Ale jak jsem již říkala, je to otázka dlouhodobého působení. Ale ono to nepůjde tak lehce, protože samozřejmě problém nevyřeší odvolání špatných politiků, ale také změny v rámci systému, především nastavení demokratických institucí, které by posílily nezávislost justice, policie atd. Dobře vidíme, jak je to složité.

Je tedy striktní dodržování procedur jedna z cest, jak se zbavit toho, co jste nazvala pseudoproblémy minulosti a způsob, jak rozvinout demokratický diskurs?

Není to jen to, že společnost začne využívat procedur, ale také to, že za jejich nedodržení přijde určitý trest, určitá sankce, a to i přesto, že výsledek jako takový by

byl příznivý. Musíme se naučit skládat účty právě ve vztahu k procedurám. Pokud to společnost nepřijme, tak se nepohneme dál.

My jsme podceněním procedur a jejich interpretací podle momentální situace vytvořili situaci, kdy je zde naprostá nepředvídatelnost způsobu rozhodování, a to je nebezpečné. Například někdy prezident protahoval jmenování nového premiéra několik měsíců, jindy musel být premiér znám během dvou tří týdnů. Velmi rozdílně se interpretuje, zda a kdy prezident musí přijmout demisi ministrů, kterou mu předloží premiér. To je absurdní. V naší zemi se nevnímá právo v souvislostech a kontextech. Uplatňuje se zde takzvané advokátské právo, snaha najít způsob, jak zákony obejít, jak nenaplnit úmysl zákonodárce a jak se pokusit dosáhnout určité momentální výhody. Konsolidovaná demokracie se pozná podle toho, že když nastane krizová konfliktní situace, všichni se podívají, jak ji lze podle ústavy řešit. U nás začnou všichni přemýšlet, jak ji řešit, aniž by se pravidla z ústavy použila.

Myslíte si tedy, že tu panuje jakási neúcta k právu?

Určitě, je to dané politickou kulturou, která souvisí i s historií. Důvěra v právo po pádu komunismu byla velmi omezená. Ústava a procedury byly jen formální, rozhodovalo se jinde, než jak to popisovala ústava. Po změně režimu tu navíc byla obrovská tendence, aby transformace proběhla rychle a aby ji právníci nekomplikovali. Tehdy ve vyspělém světě převládající neoliberalismus byl aplikován na postkomunistické země, kde neexistoval právní rámec pro kapitalistické podnikání, kde kapitalismus a tržní hospodářství byly přerušeny desítkami let komunismu, kde chyběla i tradice kultury a etiky podnikání. Jak je nyní zřetelné, opuštění některých principů regulace v oblasti finančního

kapitálu přineslo i ve vyspělém světě mnoho problémů a stálo u zrodu současné krize. A aplikace stejných principů na postkomunistické země, kde se základní tržní mechanismy teprve musely vytvořit, vedlo k velkému propojení politiky a podnikání. Důsledkem je systémová korupce, která prochází všemi oblastmi politického rozhodování. A jak již jsem říkala, v této atmosféře roste frustrace, prohlubuje se nedůvěra vůči politice a institucím, ale vlastně i nedůvěra vůči spoluobčanům. A to je v době krize a rostoucího sociálního napětí velmi špatná zpráva z hlediska budoucího vývoje naší země.

A co si myslíte o názoru, že za dvacet let těžko vybudujeme takovou demokracii, která v Británii vznikala několiik století?

Historická tradice je samozřejmě podstatná a stav a chování společnosti vždycky ovlivňuje ta cesta, kterou společnost historicky prošla (tzv. *path dependency*). Ale tím spíše bychom o tom měli hovořit, varovat před tímto dědictvím minulosti, které je mnohem závažnější než všechny seznamy spolupracovníků StB. To, že se aktivně vůči tomuto dědictví nebráníme, že jsme nekritičtí vůči politikům, zvláště pokud s nimi sdílíme ideovou orientaci, to je prostě špatně. Za velmi nebezpečnou považují jednu tradici – nikdo vlastně v období normalizace nebral vážně, co státní představitelé říkali. Prostě byly určité fráze, úspěšně jsme bojovali o zrno, dosahovali skvělých výsledků ve vědě, jednotně stáli za vedením strany...

V současnosti se ukazuje, že veřejnost prostě již nedůvěřuje politikům, nevěří tomu, co říkají a co slibují. A nelze se divit, protože se často setkáváme s tím, že politici otevřeně lžou (nebo mystifikují, což je totéž), hlásají určité hodnoty, a chovají se zcela v rozporu s těmi to hodnotami. Bojovník proti zneužívání dávek pobírá

sociální podporu od státu v době, kdy má na kontě miliony, bojovník proti korupci předává stranickým kolegům obálky s půl milionem, bojovník za rodinné hodnoty po projevu na toto téma odjede strávit noc s milenkou. To je špatně.

Není to jen náš problém, objevuje se to v širším prostoru naší civilizace. Vzpomeňme jen na politiku amerického prezidenta George W. Bushe a jeho argumenty kolem zbraní masového ničení jako odůvodnění pro zásah v Iráku, stejným způsobem se k tomu přihlásila i britská politika premiéra Tonyho Blaira. Vzpomeňme jen na skandály italského premiéra Silvia Berlusconiho. A toto problémové chování je většinou doprovázeno silnou ideologizací, důrazem na hodnoty, které se zároveň pošlapávají, vymezování se vůči všem kritikům jako k úhlavním nepřítelům.

Takže ten problém není jen náš, ale u nás je ještě znásobený předchozí zkušeností a podobou politické kultury. To, že si toto dědictví minulosti uvědomíme, je prvním krokem, abychom se s minulostí vyrovnali. Toto vyrovnání má ale zcela jinou podobu, než jak k tomu přistupují mnozí politikové. Součástí tohoto vyrovnání by mělo být i vyrovnání s národem a vlastním státem. Být přirozeně hrdý na vlastní národ a zároveň s kritickým nadhledem vnímat vlastní slavné i neslavné dějiny, znamená vyhnout se zamindrákovanému strachu ze svého okolí a provincialismu. Také to ale znamená vyhnout se aroganci a nadřazenosti ve vztahu k ostatním. To se u nás zatím moc nepodařilo.

Pokud se nezbavíme spekulantů, zbabíme se demokracie

Jan Keller

Co považujete za klíčové společensko-politické téma ve světě?

Pokusil jsem se to naznačit ve své předposlední knížce *Tři sociální světy*. Posledních zhruba třicet let dochází k zásadní proměně sociální struktury vyspělých zemí, které chtěly sloužit jako vzor modernizace pro zbytek světa. Ze spojitě a pozvolna odstupňované nerovnosti se stává naprostá nesouměřitelnost.

Ekonomicky rozvinuté země se tak ve skutečnosti vydávají na dráhu těch, které chtěly ještě nedávno modernizovat. Bohatá a politicky všemocná elita se odtrhuje od zbytku společnosti, jednotlivci a zámožné rodiny vlastní více bohatství, než kolik prostředků se dostává na financování státu a na chod veřejného sektoru.

Uvedu výmluvný příklad. Nejbohatší rodina světa má dnes tolik majetku, že by mohla zaplatit veškerý státní dluh České republiky zhruba 1530krát. Jinými slovy, pokud by ho zaplatila „jenom“ 1529krát, stále by ji zbývalo na drobné domácí výdaje téměř půldruhého bilionu korun českých. Neuvádím to proto, že bych dotyčné rodině velkých bankéřů záviděl. Uvádím to jako ilustraci obrovského nepoměru, který se zde vytvořil. Tento nepoměr může mít vážné dopady pro demokracii. K čemu jsou všechny ty volební rituály, jestliže

bohatší mají být stále bohatšími a chudí i se středními vrstvami stále bezvýznamnějšími?

Není třeba vyznávat nějakou teorii spiknutí. Prostě sama skutečnost, že na jednom pólu se hromadí bohatství v době, kdy všechny státy bez výjimky se zadlužují, jasně naznačuje, kdo může v dnešním světě nakolik co ovlivňovat. V podstatě je jedno, zda se ti nahoře o svém postupu v různých kroužcích a sdruženích domlouvají, anebo postupují každý na vlastní pěst. Podstatné je, že velký finanční kapitál dominuje nad kapitálem produktivním, velcí spekulanti mohou zadlužovat celé státy a ždímat z nich úroky, jejichž výši si sami diktují, a ratingové agentury rozhodují bez jakéhokoliv mandátu o základních parametrech politiky ve větší míře než voliči dané země. Rovněž je podstatné, že z úrovně jednoho státu (navíc tak trpasličího, jako je Česká republika) se tento nepoměr a tento diktát finančního kapitálu nedá odvrátit. Proto se obávám, že finanční kapitál udělá maximum pro to, aby rozvrátil Evropu, která by mohla teoreticky posloužit jako platforma pro korigovány nadvlády velkých peněz.

To znamená, že druhou stranou nesouměřitelnosti mezi finanční a mocenskou elitou na straně jedné a zbytkem společnosti na straně druhé je rozdmýchávání nacionalismu. Ten vždycky sloužil jako prostředek k tomu, aby ožebračení lidé uvěřili, že jsou na stejné lodi jako ti, kteří je ožebračují a kteří se jim za clonou národních vlajek, národoveckých hesel, vojenských parád a prezidentských standard docela obyčejně vysmívají.

Kam by rozvrácení Evropy, o němž hovoříte, mohlo vést?

Evropa se začala sjednocovat záhy po druhé světové válce. Činila tak v šoku z toho, kam ji dvakrát po sobě zavedla národovecká hesla. Evropské sjednocování

sledovalo samozřejmě i jiné cíle, především vytvoření masového trhu srovnatelného se Spojenými státy. Avšak zkušenost z tragédie druhé světové války byla hodně živá. Ti, kdo přirovnávají Evropskou unii k Sovětskému svazu, v lepším případě nic nechápou, v horším jsou nebezpeční sobě i druhým. Urputně pracují na tom, aby vzájemná nedůvěra mezi zeměmi Evropy opět vzrostla a aby jejich nemilosrdné ekonomické soupeření a vzájemné odírání nemělo hranic. V kontextu světové hospodářské krize pracují na něčem podobném, na čem pracovali ti nejnebezpečnější „vlastenci“ třicátých let.

Zatím se utěšuji tím, že Francie a Německo, které jsou základem evropského sjednocování, nedopustí, aby podobní dobrodruzi rozpoutali, co tady už párkrát bylo. Evropa nebude hrát v dohledné době dominantní roli ve světovém dění a bylo by tragické, pokud by si její lídři léčili vzniklé komplexy tím, že by hnali proti sobě své evropské národy. Opakují, že to může začít ničím neregulovaným ekonomickým konkurenčním zápasem, jak o něm sní stoupenci čistého trhu bez přívlastků. Takový nemilosrdný zápas může snadno přerůst do jiných, a ještě ničivějších forem.

Jak podle Vás spravedlivě a demokraticky řešit situaci, o které se zmiňujete, tedy nerovnost mezi nejbohatšími a ostatními lidmi?

Je třeba udělat ze společnosti nesouměřitelnosti opět společnost obyčejné, pozvolné nerovnosti. Nesouměřitelnost se rozvíjí na třech frontách. Za prvé mezi těmi, kdo žijí ze svých rodinných majetků, a těmi, kdo žijí ze mzdy. Posledních třicet let klesá ve všech ekonomicky vyspělých zemích podíl zisků z mezd a stoupá podíl zisku z kapitálu na celkovém hrubém domácím produktu. Stagnace mezd je doprovázena přenosem daňové zátěže na ty, kdo žijí ze mzdy.

Naopak ti, kdo žijí z kapitálu, se těší stále novým daňovým úlevám. Vlády dnes považují za normální, když stoupá pomoc státu firmám, a zároveň klesají dávky pro nezaměstnané. Promíjí se placení sociálního a zdravotního pojistného firmám a přesunuje se na zaměstnance. Klesají daně z finančních převodů, daně z majetku a z vysokých příjmů, ale zároveň rostou veřejné poplatky, daně ze spotřeby a ceny bydlení. Na zaměstnance, kteří platí rostoucí díl přímých daní i pojistného, se zároveň přesunuje tíha daní nepřímých. Je známá věc, že zvýšená daň z přidané hodnoty postihuje nejvýrazněji ty, kdo jsou nejméně bohatí, a nejméně výrazně ty nejbohatší. Tento přesun daňového břemene na chudé a na střední vrstvy je třeba zvrátit a nastolit rovnováhu, která v ekonomicky vyspělých zemích existovala do sedmdesátých let 20. století.

Druhá osa rozvoje nesouměřitelnosti probíhá mezi špičkovými manažery a řadovými zaměstnanci. Dnes pobírají manažeři velkých firem platy, které jsou více než 500krát vyšší, než kolik činí průměrný plat ve firmě. Je zřejmé, že takové peníze nejsou zasloužené a že se jedná v podstatě o určitou formu tunelování firemního zisku. S tím je třeba přestat a vrátit to opět na úroveň sedmdesátých let, kdy manažer bral jen zhruba pětkrát až sedmkrát tolik než řadoví zaměstnanci v jeho firmě. Platón kdysi tvrdil, že rozdíl mezi bohatými a chudými by neměl činit více než tři ku jedné. Tak přísný bych nebyl. Ale 500:1 u platů zaměstnanců je přece jenom trochu moc.

Třetí linie výrazné nerovnosti se bude stále více prozrazovat mezi těmi, kdo jsou živi svou prací, a těmi, kdo jsou z nejrůznějších důvodů závislí na podpoře ze strany sociálního státu. Průměrná výše mzdy se vzdaluje průměrné výši sociálních dávek prakticky ve všech evropských zemích. Až do určitého bodu je to pochopitelné, je třeba motivovat lidi k práci. Motivace k práci však

nesmí překročit mez, za kterou už budou „málo motivovaní“ lidé umírat hladem a žít v nedůstojných podmínkách. Mnoho prostoru k dalšímu poklesu sociálních dávek zde při rostoucí drahotě už rozhodně není.

Hovořte o moci spekulantů a finančního kapitálu, lze se ale tohoto způsobu bohatnutí vůbec zbavit?

Pokud se ho nezbavíme, zbavíme se demokracie. A to by byla škoda. Proto bude lepší snažit se s tím něco dělat. Po přetvoření průmyslového dělnictva na „proletariát služeb“ si velký finanční kapitál myslí, že si může dělat, co chce. Dělníky v sektoru služeb už více ždímat nemůže. Velká část z nich má jen neplnohodnotné pracovní kontrakty a výdělek takový, že to, co jim vezmete, musíte připlatit na sociálních dávkách. Ale velké peníze si našly dva další způsoby, jak se zhodnocovat. Tím prvním je podnikání v oblastech privátního pojištění. Soukromé fondy, které podnikají s hrozbou stárí, s hrozbou nemoci a s obavami z nedostatečného vzdělání dětí, mohou lidi kasírovat i mimo pracovní dobu, prakticky čtyřicet hodin denně. Mohou systematicky ubírat z příjmů především příslušníků středních vrstev, které na všechna tato „pojištění“ ještě mají. Střední vrstvy jsou de facto odírány stejně jako nižší příjmové vrstvy. Těm úplně dole je za práci zapláceno málo. Středním vrstvám se platí více, ale vzápětí je o ten „přeplatek“ připraví právě nejrůznější soukromé fondy, o nichž jsem mluvil.

Střední vrstvy tak mají tři možnosti. Buď v tomto systému zůstat bez pojištění jako ti pod nimi, anebo odevzdat na pojistném soukromníkům to, co si vydělají navíc oproti těm pod nimi. Třetí možností je systém změnit. Mohou přitom ztratit jen okovy, které jim navlékají pojistné fondy, abych parafrázoval jistého klasika.

Co považujete za klíčové společensko-politické téma v České republice?

Klíčovým tématem u nás je nesporně korupce. Myslím si, že má pravdu Jan Kraus, když říká, že už nejsme demokracií s ostrůvky korupce, ale korupční systém s ostrůvky demokracie.

Chápu však korupci poněkud širě, než je běžné. Domnívám se, že kromě těch forem korupce, které jsou i podle dnešních zákonů trestné, existuje korupce, která je v podstatě státem doporučována a vládou prosazována. Jedná se o privatizaci částí veřejného sektoru v oblasti penzijní, zdravotní a brzy i vzdělávací. Tam všude v podstatě dojde k tomu, že lidé budou přímo zákonem nuceni sponzorovat soukromé podnikatele s naším stářím, nemocemi a vzděláním. Stát nás bude tou či onou formou nutit a nabádat, abychom příslušným fondům poslali své peníze, a bude garantovat těmto fondům zisky. Proč si myslím, že se jedná o korupci? Korupce znamená zneužívání veřejného úřadu ve prospěch soukromého profitu. A přesně to se ve všech zmíněných případech děje.

Jak klasická, tak státem podporovaná korupce zneumožňuje zachránit sociální stát. Nejprve pár slov o té klasické. Prostředky, které se vyberou od chudších domácností a domácností středních vrstev navíc v důsledku tzv. daňové reformy, stejně tak jako prostředky, které se vyberou navíc v důsledku zvyšování DPH, skončí z velké míry v kapsách korupčníků. Miloš Pick ve své poslední knize spočítal, že i kdyby se zneužívala plná pětina všech sociálních dávek, vznikla by tím škoda jen ve výši 0,4 % hrubého domácího produktu. Ztráty vzniklé v důsledku korupčních penězovodů jsou mnohonásobně vyšší. Přitom řešení se hledá v tvrdším postihu těch, kdo zneužívají sociální dávky, nikoliv v postihu těch, kdo po miliardách šidí státní zakázky a rozkrádají peníze daňových poplatníků.

Pokud se něco radikálního neudělá s korupcí u nás, je všechno ostatní úsilí docela zbytečné. Jak se mají lidé uskrovnovat, když vidí, že plody jejich uskrovnování mizí v kapsách těch, kteří považují za svoji největší komparativní výhodu obyčejnou drzost.

Korunu všemu u nás nasadily samozřejmě Věci veřejné. Udělaly z korupce velké předvolební téma, aby obsadily ty pozice, ze kterých mohou boj proti korupci účinně blokovat. Podvedli statisíce voličů a oslabil zbytky důvěry v demokracii. Bude nyní zajímavé sledovat, kdo se po jejich krachu vydá v jejich stopách.

A nyní k té druhé formě korupce. Za snahu provozovat legalizovanou korupci považují například vládní penzijní reformu. Lze ukázat, že tato reforma jednoznačně poškodí stávající důchodce, aniž by pomohla důchodcům budoucím. Jediný, komu skutečně pomůže, jsou soukromé penzijní fondy, do kterých se bude kocourkovsky odklánět určité procento peněz vybraných na důchody státem. Ostatní reformy budou fungovat stejně, i když ne tak okatě. Například zavádění školného poškodí studenty, a nepomůže školám. Výrazně pomůže bankám, pro které se stane jen dobře vymahatelným poplatkem a přímo státem garantovaným novým bankovním produktem. Pomůže ovšem i dalším soukromníkům, konkrétně soukromým vysokým školám. Proto musí být ostatně školné zavedeno k roku 2013.

Proč?

Tehdy budou maturovat ti, kdo se narodili v roce 1994. Toho roku se poprvé narodilo méně dětí, než kolik lidí zemřelo. I další populační ročníky byly velice slabé, minimum dětí se narodilo v roce 1999. Bylo jich méně než devadesát tisíc. V roce 2010 bylo na všechny vysoké školy v republice přijato přes sto tisíc studentů. I když zhruba čtvrtinu z nich tvoří dálkaři, tedy příslušníci starších věkových kohort, i tak je zřejmé, že do věku

dospělosti budou v mnoha příštích letech nastupovat ročníky tak slabé, že i kdyby úplně všichni maturanti nastoupili na vysokou školu, ani tak by nepokryli počet vloni přijatých. Pokud by nebylo zavedeno školné, pak by se na dnes již čtyřiačtyřicet soukromých vysokých škol skoro nikdo nehlásil. Proč na nich platit, jestliže kapacita veřejných škol by sama stačila pokrýt poptávku po vzdělání. Jedině zavedení a postupné zvyšování školného znevýhodní veřejné školy natolik, že proud studentů na školy soukromé nevyschne.

Souhrnně lze ovšem konstatovat, že korupce u nás narostla do tak oblundných rozměrů, že poškozují kromě řadových občanů už i ten segment podnikatelů, který se chce živit poctivě. Přímo z úst středních i větších podnikatelů dnes můžete slyšet, že korupční prostředí už poškozují nejen státní kasu a daňové poplatníky, ale také ty, kteří chtějí slušně provozovat výrobu a žít se legálním byznysem. V tom je snad určitá naděje, že se ten problém začne i přes netečnost poslanců a odmítavost politiků přece jen řešit.

Čím si vysvětlujete, že korupce v Česku tak bují?

Domnívám se, že korupční potenciál je u nás zhruba stejně veliký jako ve většině jiných evropských zemí. Na rozdíl od nich se však s případy korupce nic nedělá. Naopak, politici vyslali několik signálů (oni hrozně rádi vysílají signály), které napověděly, že v případě prozrazení pokusu o korupci bude tvrdě postižen ten, kdo věc prozradil, nikoliv ten, kdo se korupcí provinil. Takových signálů nemusíte vyslat mnoho, aby velcí i malí gauneři pochopili, že dovoleno je prakticky vše. Za takových podmínek se obyčejná drzost a nestoudnost stává mocnou komparativní výhodou.

Když se pak korupce rozšíří na dostatečně velký okruh vlivných lidí, je prakticky nemožné ji zvenku po-

razit, protože ti lidé spolu drží basu. Nemám pochopitelně žádné důkazy, ale z odhadů organizací, jako je Amnesty International, soudím, že basa je u nás držena velice intenzivně. Drží ji ti, kteří už dávno měli být v base. Promiňte mi, že nebudu nikoho jmenovat, příliš tlusté knihy se dnes špatně prodávají.

Mluvíte o drzosti jako komparativní výhodě korupčníchků – není ale druhou stranou mince i jistá laxnost obyvatelstva proti projevům korupce, respektive neochota k akci?

Je třeba si uvědomit, že u nás došlo k velice rozsáhlé privatizaci. Kromě podniků a bank bylo privatizováno také násilí. Pokud byste na korupci poukázal před rokem 1989, riskoval byste vězení. Dnes by vám vězení nehrozilo. Pokud byste někomu skutečně mocnému „šlápl na kravatu“, nestihli by vás do vězení patrně ani převést. Právní stát by tak nemohl konat svoji povinnost.

Jste hlasitým kritikem vládních reforem. Zní to ale tak, jako byste naznačoval, že vláda chce úmyslně škodit České republice. Politici mohou být ideologicky zaslepení, ale přece by neměli chtít vyloženě škodit zemi, nemyslíte?

To by se muselo posuzovat individuálně. Mně je v podstatě jedno, jsou-li zaslepeni svou stokrát vyvrácenou vírou, anebo je k reformám někdo pozitivně motivoval. Dovedu si představit obojí, je mi to však, opakují, lhostejné. Důležité jsou dopady reforem a ty budou katastrofické bez ohledu na to, jaká byla motivace těch, kdo je vědomě a jistě aspoň napůl s rozmyslem spáchali.

Zabýváte se středními vrstvami a jejich významem pro společnost. Jak vidíte její stabilizační (ne)schopnost a roli v současnosti?

Vše, co se týká středních vrstev, je velice ambivalentní. Na jedné straně nevidím jinou společenskou sílu, jež by mohla vést k porážce neoliberální politiky, která zavádí společnost do slepé uličky. Pokud střední vrstvy nepochopí, že doplácují na ty nad sebou, nikoliv na ty pod sebou, společnost se nezmění a bude pokračovat na dráze k ostré polarizaci a naprosté destabilizaci.

Bohužel jsou střední vrstvy už historicky náchylné k tomu, aby hájily zájmy těch nad sebou a více či méně se stranily těch pod sebou. Horní vrstvy jsou pro ně referenční skupinou, chtěly by se jim co nejvíce podobat. Existence dolních vrstev je pro ně nepřijemným mementem toho, jak mohou samy skončit. Tím, že horním vrstvám nadbíhají a dolní si oškliví, chtějí si magicky pojistit úspěch a tabuizovat nebezpečí pádu. Ironií je, že toto vidění je činí slepými vůči tomu, co a ze které strany jim skutečně hrozí. Nevím, zda střední vrstvy prohlédnou. A pokud nakonec přece jen ano, nevím, zda to už nebude pozdě.

Vrátil bych se k tomu, že střední vrstvy opakovaně v dějinách ukázaly, že jsou vysoce náchylné hájit jiné než své vlastní zájmy a že jsou v tomto směru nepoučitelné. Fungují jako přesvědčený ochránce zájmů elity a vystupují jako její služební třída. Sociologie na to poukazuje už od třicátých let 20. století.

Současná doba tvoří ovšem historický mezník. S určitým kolísáním po celou modernitu platilo, že středním vrstvám se dařilo postupně zlepšovat své postavení a zvyšovat svoji životní úroveň. Jejich potomci na tom byli v uplynulých dvou stech letech pravidelně lépe než generace rodičů. Nyní poprvé zcela reálně hrozí středním vrstvám propad a velké části jejich potomků dekla-

sování. Pokud ani to nebude střední vrstvy inspirovat k tomu, aby začaly hájit svůj vlastní zájem, nemusí už dostat další šanci.

Karel Marx psal v práci *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta* a v knize o třídních bojích ve Francii o tom, jak se střední vrstvy spojují s finančním kapitálem proti dělníkům. Po každé vyhrané bitvě je pak velkoburžoazie začne sama decimovat. Na adresu pařížských starých středních vrstev Marx poznamenal: „Maloburžové s hrůzou shledali, že když porazili dělníky, vydali se tím bez odporu do rukou věřitelů. Jejich nominální vlastnictví bylo ponecháno nedotčeno do té doby, dokud bylo nutno hnát je na bojiště ve jménu vlastnictví. Nyní, když velká záležitost s proletariátem byla vyřízena, bylo možno vyřídit i drobné účty s kramářem.“

Mám za to, že to jsou prognostická slova. To, co čekalo staré střední vrstvy po porážce proletariátu tehdy v Paříži, čeká dnes nové střední vrstvy celoplanetárně. Poté co byli decimováni dělníci v nerovné soutěži s nepojištěnou dětskou prací v zemích asijských tygrů, vyřídí si nadnárodní finanční kapitál účty se středními vrstvami. Jak už jsem naznačil, přisaje se na ně a bude z nich ždímat všechno to, co si vydělají navíc oproti dělníkům, do svých soukromých pojišťovacích fondů.

Tato forma vysávání je elegantnější, než bylo klasické vykořisťování. Průmyslový kapitál se mohl zhodnocovat jen v tovární a v pracovní době. Velký finanční kapitál bude ždímat peníze ze všech, ale přednostně právě ze středních vrstev, skrze pojišťování všech mimopracovních aspektů života. Střední vrstvy se tak už brzy mohou odlišit od nižších příjmových kategorií pouze tím, že budou žít v iluzi, že jsou na rozdíl od těch nejchudších nějak pojištěny. Rozčarování to bude převeliké.

Jaké je racio tohoto vysávání? Je to jen touha po větším a větším zisku?

Jsem dalek moralizování. Velké peníze se v kapitalistickém systému musejí zhodnocovat, nemají-li přestat být velkými penězi. Proto si hledají ta místa, kde se budou zhodnocovat co nejvíce a s co nejnižšími riziky. Právě privatizace zatím veřejného sektoru jim umožňuje obojí. Řešením není nahradit zlé a hloupé bankéře hodnými a laskavými bankéři. Řešením je obnovit rovnováhu mezi finančním a klasickým produktivním kapitálem a snížit alarmující nerovnováhu mezi profitem z kapitálu a odměnou za práci. Pokud toho kapitalismus nebude schopen, ztratí i poslední zdání legitimity. Pak se asi pokusí udržet se násilím. Z dějin ovšem není znám jediný případ režimu, který by se násilím dokázal trvaleji udržet. Kapitalismus má velkou transformační schopnost. Měl by se honem snažit využít ji, a to směrem k něčemu, co nebude ani vzdáleně připomínat Pinocheta.

Jaký význam hraje střední třída v rámci globalizace, při současné ekonomické krizi a všeobecné nejistotě?

Myslím, že nejlépe to popsala dvojice italských sociologů Massimo Gaggi a Edoardo Narduzzi ve své práci *Konec středních vrstev* z roku 2006. Střední vrstvy podle nich plnily v moderní průmyslové společnosti trojí úlohu. V rovině ekonomiky patřilo k jejich úkolům spotřebovávat vyrobené zboží a služby. Bez příjmů obvyklých ve středních vrstvách by nebylo možno v době, kdy národní ekonomiky ještě nebyly vpleteny do globálních toků směny, vyprazdňovat přeplněné sklady v intervalech stále kratších, jak velí potřeba ekonomického růstu.

V oblasti politiky bylo jejich úkolem neutralizovat radikálnost dělníků. Vrstvy ležící uprostřed společnosti,

kteře měly před sebou perspektivu dalšího vzestupu, byly nakloněny umírněnému reformismu, jež stavěly proti radikalismu proletářů. Věděly, že mají co ztratit, a věděly také, jak se mají chovat, aby mohly získat ještě více.

V rovině odbornosti a vědění uspokojovaly střední vrstvy nabídku po expertech, kteří byli nezbytní k řízení veškeré produkce, ke spravování toků zboží i služeb a kteří byli kompetentní pro účast ve správě země a v politice.

A v globalizovaném světě?

V podmínkách globalizace všechny tři důvody pro existenci středních vrstev, podle zmíněných autorů, slábnou a mizí. Díky nově se probouzejícím ekonomikám vykazuje světový trh prakticky neomezenou poptávku. Zboží vyrobené ve Spojených státech či v zemích Evropy už nepotřebuje tuzemské konzumenty. Rádi si je koupí třeba v Číně anebo v Indii. Mezi miliardou a čtvrt Číňanů se již najde sto milionů konzumentů západního stylu. Přibližně stejný počet bychom jich našli v rámci miliardy Indů. Jak v Číně, tak v Indii počet lidí schopných nakupovat a spotřebovávat na úrovni středních vrstev stoupá každým rokem o dvacet až třicet milionů.

Odpadá také politický důvod existence středních vrstev. Dělnická třída ztratila schopnost vystupovat jako kolektivní aktér prosazující svůj skupinový zájem a měnící společenské poměry. V této situaci mizí potřeba vydržovat střední vrstvy jako nárazník tlumící radikálnost stále méně organizovaných dělníků.

Stále zbytečnější jsou střední vrstvy také v roli expertů a profesionálů, kteří řídí produkci zboží a služeb. Samotná Indie chrlí každoročně zhruba dvě stě tisíc nových inženýrů schopných pracovat stejně kvalitně jako ti západní, a navíc ochotných odvádět svoji práci za zlomek mzdy vysokoškoláků evropských či amerických.

Oba italští sociologové se domnívají, že souběh všech tří trendů povede k zániku středních vrstev v jejich dnešní podobě. Střední vrstvy se stanou „nízkonákladové“ podobně jako zboží a služby, které konzumují. I když jejich mzdy budou stagnovat, či spíše klesat, nemusí se to nijak dramaticky odrazit v jejich životní úrovni, neboť zboží i služby budou v podmínkách globalizace relativně laciné. Protože však z nízkých příjmů nebudou moci tito poslední sponzoři sociálního státu odvádět vysoké daně a pojistné, bude sociální stát dále upadat. Do budoucna pak bude poskytovat již jen zcela elementární „nízkonákladovou“ sociální ochranu. V zásadě tak posílí vyspělé země svoji konkurenceschopnost tím, že se připodobní zemím rozvojovým. Za příslušníky středních vrstev jsou v nich již dnes považováni zpravidla ti, kdo mají stabilní zaměstnání.

To je dost apokalyptická vize, co líčíte... Nedošlo by k dezintegraci společnosti? A mají moderní státy jinou možnost než se snažit konkurovat ostatním ekonomikám (rozvojovým), aby přežily?

Nelícím to já, ale spousta sociologů ve Spojených státech, Francii, Itálii i jinde. Bez středních vrstev, anebo při jejich pronikavém oslabení, by došlo k polarizaci společnosti. A ta by byla ještě problematičtější než v 19. století. Tehdy v každé zemi její kapitalisté potřebovali její dělníky. Dnes by ti nejbohatší své chudé spoluobčany k ničemu nepotřebovali. Zaměstnávat je bude vždycky dražší než zaměstnávat dospělou i dětskou pracovní sílu v chudých zemích. Pokud bychom ale chtěli nerozvinutým zemím konkurovat právě v tomto ohledu, museli bychom se vrátit zpět někdy do poloviny 19. století, kdy neexistoval ani penzijní systém, ani systém zdravotního pojištění a kdy nezaměstnaní neměli nárok na podporu. Pokud by měla budoucnost kapita-

lismu spočívat zrovna v tomhle, nejsem schopen se pro takovou vizi dostatečně upřímně nadchnout.

Jaký posun v pozitivním i negativním slova smyslu jste zaznamenal ve společenských vědách v České republice za posledních dvacet let?

Příznávám se, že dění v české akademické obci, a zvláště v oblasti společenských věd, nesleduji. Jsem zaměřen na francouzskou, německou, anglosaskou a také trochu na italskou sociologickou produkci. Na tu českou už mi opravdu nezbyvá čas ani energie. Jestliže jsem v ní nezaznamenal v uplynulých dekadách žádný pozoruhodný počín, je to jistě tím, že její publikační a vědecké aktivity nestačím sledovat.

Moji čeští kolegové jsou zase natolik ohleduplní, že mne nezvou na své konference a akce, čímž mi dávají prostor k tomu, abych mohl studovat dění v jichž zmíněných zahraničních sociologických.

Kolem kterého tématu nyní soustředíte svůj výzkum?

Právě jsem dopsal knížku nazvanou *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Domnívám se, že jde o dost důležité téma, ve kterém se protíná řada zásadních problémů dnešní společnosti. Jde o téma směru reform sociálního státu a jejich dopadů, o téma přežití veřejných systémů sociálního zabezpečení a o důsledky snah o jejich privatizaci. Jde o možnost udržení univerzálních sociálních práv, která jsou jedním z důležitých předpokladů fungování moderní demokracie. Zároveň se jedná o eticky velice citlivé téma „ekonomicky nevyužitelných lidí“.

Snažím se zachytit, jak vznik a šíření nových sociálních rizik souvisí s proměnami ekonomiky při přechodu od průmyslové společnosti ke společnosti postindustri-

ální. V této souvislosti se věnuji tomu, co bych nazval zhloupenutí politiky. Neoliberální politici se tváří, že rizika, která jsou důsledkem fungování globalizovaného trhu, lze zvládnout pomocí tržních mechanismů. Snažím se tuto pověru vyvrátit v několika rovinách. V nejobecnější rovině kritikou stereotypů obsažených v současném neoliberálním diskursu. V konkrétnější rovině analýzou reforem, které u nás probíhají, a jejich pravděpodobných dopadů. A konečně v závěru lokálním rozbořením způsobů, jakými se naše domácnosti snaží zmíněným rizikům čelit. Tady využívám výsledků výzkumu hospodaření téměř tisícovky ostravských domácností, který jsme provedli minulý rok.

Politika musí přebírat zodpovědnost i za příští generace

Miloš Havelka

V čem spatřujete jádro politicko-teoretického diskursu současnosti?

Diskurs je jedna věc, a politologie jako věda věc druhá. Začnu politologií, ta má dvě dimenze. Jedna je diagnostická, druhá teoretická. Sám patřím spíš do oblasti politologické teorie, konkrétně se zabývám dějinami idejí, tedy analýzou přítomné situace v jejich ideových, institucionálních a kulturních kontinuitách a diskontinuitách, a snahou extrahovat získané výsledky a konceptualizovat zjištěné trendy. Obě části politologie – teoretická i diagnostická – jsou důležité pro pochopení toho, co je současný politický diskurs ve světě a jak by se měly utvářet úvahy a diskuse o tom, kam směřujeme nebo v jaké situaci jsme.

Osobně si myslím, že jsme na konci starého nacionálního liberalismu, který zvláště u nás od mladočeských dob výrazně převládal. Byl to do značné míry liberalismus 19. století s iluzemi, že ekonomika sama a trh sám stačí dostatečně řídit a regulovat jak chování, tak potřeby a zájmy lidí. Tato iluze dostává dnes často komickou podobu, například když jistý senátor tvrdí, že zákaz kouření ve veřejných prostorách je útokem na svobodu kuřáka. To je typická iluze plynoucí z liberalistických předsudků, které se do parlamentu dostaly začátkem devadesátých let a které stále přežívají.

Potřeba institucionalizovat chování lidí, organizací, politických reprezentantů veřejných činitelů, administrativy atd. je jeden z důležitých problémů, před kterými stojíme, a neochota přijmout zákon o státní službě je jen jedním příkladem odporu těch, jichž se to týká. Dvojitou rovinnou má také problém institucí: V jedné jde o vytváření institucí formálních, tedy takových, které pracují jednoznačnějším způsobem s normami, s nařízeními, dokonce se zákony. Neformální instituce jsou ale ještě důležitější, to jsou totiž taková pravidla chování a jednání, která nejsou postižitelná ani zákonitě, ani oficiálními normami, ale která jsou pro zdraví společnosti a pro stav veřejné sféry velice důležitá. Na Západě politici odcházejí z funkce pro samotné podezření, že se nechovali z hlediska neformálních institucí správně. U nás se brání, že přece nic nezákonného neudělali.

Když například v Německu nastoupil Schröderův sociálnědemokratický kabinet, objevila se po dvou a půl měsíci jeho vlády nemoc šílených krav. Jakmile k tomu došlo, odstoupil ministr zemědělství, i když prokazatelně za vzniklou situaci nemohl. Ale zodpovědnost za organizaci a chod ministerstva, které špatně pracovalo a nebylo schopno nákaze předejít, vyhodnotil jako svůj osobní a politický problém. Taková představa u našich politiků nepřipadá v úvahu. Naopak tváří v tvář silným podezřením ve funkcích zůstávají.

Neformální instituce tedy v České republice nejsou zformovány nebo jsou zformovány jen částečně?

Povědomí o neformálních institucích sice ve veřejnosti existuje, občané samozřejmě vědí, kdy by měl politik z důvodů inkompetence nebo morálních podezření odstoupit. Ale neexistuje vnitrostranický zájem se dotyčného zbavit. Problém je nejen v neexistenci a slabém působení neformálních institucí (a o ně opřeného

politického opovržení), ale i v tom, že u nás se politika stala nikoliv povoláním ve smyslu uskutečňování vyšších cílů, ale výnosnou živností, která parazituje na přerozdělování veřejných prostředků. Lékem by bylo majetkové přiznání politiků a jejich rodin, ostatně i všech občanů, případně dokonce převzetí majetkové odpovědnosti za finanční ztráty špatných rozhodnutí.

Ale zpět k institucionalizaci. Dnes je institucionalizace, ať už formální nebo neformální, klíčem modernity. Vědecké, technologické a sociální změny v současné době probíhají rychleji, než jaké jsou schopnosti společnosti i státu působení a vliv podobných změn stabilizovat ve formálních institucích, ať už vytvářením zákonů, norem nebo podobně. Jak se ve změnách orientovat a jak s nimi zacházet se pro většinu společnosti stává problémem, a ještě více pro politiky, jejichž úkolem mimo jiné je podobné stabilizace vytvářet. Jinými slovy, jejichž úkolem je podobné celospolečenské dopady a možná napětí mezi legalitou a legitimitou řešit.

Rozdíly mezi dynamikou změn a možnostmi jejich formální institucionalizace v normách, zákonech a organizacích společnosti vytváří určitý druh asymetrie, který umožňuje celou řadu pololegálních jednání. Vyspěla občanská společnost je s to tyto změny v jejich první, takřkajíc „předzákonodárné“ fázi zvládat právě neformálními institucemi, tj. vlastně slušností, vzájemným respektem, lojalitou a sdílenými hodnotami. A zejména také tím, co německo-britský politolog a sociolog Ralf Dahrendorf nazýval ligaturami: schopnostmi propojovat v politice řešení problémů kultivovaným způsobem se širšími hledisky a obecnějšími zájmy, s dovednostmi organizovat „souznění“ různých sociálních tónů a rytmů. Jde tedy o jakési nejjobecnější civilizující způsoby vzájemného vztahování jednotlivců navzájem, jednotlivců a skupin, skupin navzájem, jednotlivců a organizací, v nichž se vytvářejí pravidla a v nichž se umož-

ňuje komunikace, která je nutná k tomu, aby se vytvořil základní konsenzus v rámci (třeba islámské, čínské, euroatlantické atp.) civilizace, a jde také o formy reciprocity mezi individui a společností a společností a státem. Vzájemná reciprocita ve výkonech individuí, státu a politických stran je rozhodujícím faktorem stability společnosti i jejích dlouhodobých perspektiv. Způsob generování ligatur může být různý, avšak rozdíly mezi nimi existují.

To, čemu se dneska říká „civilizacionistika“, je nová disciplína, která chápe, že pravidla stabilizace napětí mezi tím, co je, tím, co se mění a tím, co by mělo být, jsou v různých civilizacích odlišná. Jde tedy o to, že sociální věda zjišťuje, že všechny civilizace, vzdor všem modernizačním změnám, disponují zvláštními ligaturami jakožto nejzákladnějšími způsoby propojování jednání, jevů a rozhodování, které jsou pak předpokladem toho, aby si lidé (třeba už v rámci sjednocující se Evropy) mohli navzájem kulturně rozumět a vůbec spolu moci hovořit o možnostech integrace. Poukazování na rozdílné identity je zde nefunkční a nepraktické; je třeba hledat integrující (kulturní, civilizační, náboženské atd.) ligatury. Mimochodem řečeno, historické působení ligatur lze dodnes velice dobře demonstrovat na dějinách vztahů náboženství a společnosti.

Spolu s tím proto roste potřeba zlepšení schopnosti politiků a parlamentů vnímat odborné argumenty a nevěnovat pozornost čistě skupinovým, respektive omezeně rezortním či podnikatelsky sobeckým zájmům. Postmoderní interpretace Adama Smitha ve smyslu „anything goes“ a trh to zařídí, zapomínají, že Smith byl také teoretikem „mravního citu“ a že trh se musí kultivovat. To trvá dlouhou dobu a zakládá to rozdíly v chápání úkolů států, jehož nejvyšší povinností je spolu s občany takovéto kultivaci ve způsobech „čištění neviditelné ruky trhu“ napomáhat.

Odtud pramení ona potřeba uvědomovat si, co vlastně chceme, co budou naše politická řešení vlastně „stát“ a s jakými riziky (sociálními, kulturními, ekologickými a dalšími riziky) jsou spojena, což představuje samozřejmě jiný pohled na situaci než prizmatem čísel předvolebního demoskopického výzkumu. Politika musí přebírat zodpovědnost i za příští generace.

Naše situace začíná proto podle mne klást nové požadavky na společenskovední disciplíny, zejména na politologii a sociologii, které se stávají prostředníky sebereflexe, jež je nutná k perspektivnímu zvládnání neustále se měnící situace. Ve výsledku to bude znamenat omezování čistě ekonomické interpretace společenských problémů a skupinových hledisek. Sebereflexivní potřebu ve společnosti a kultuře ostatně zdůrazňuje celá řada sociologů.

V čem to spočívá?

Je to vlastně zjištění, že společnost je mnohem složitější a diferencovanější organismus, který v dlouhodobých hlediscích není uchopitelný v čistě ekonomických pojmech a analýzách. Současná hospodářská, resp. bankovní krize je toho důkazem. Ekonomové se před krizí tvářili, že vědí všechno, nebo téměř všechno, extrapolovali svoji víru, že zamezí všem případným otřesům, a pak se najednou ukázalo, že nezamezí a že čistě tržně – a tím myslím nekulturně a nekultivovaně – vykládaná neviditelná ruka selhala.

Jsem popperovec v tom smyslu, že je pro mě důležitý falibismus, který opakovaně ukázal, že každá teorie platí jenom do té doby, než byla falzifikována zkušeností, jinak řečeno, že se musíme učit z vlastních chyb. Jsme v situaci, kdy došlo k výrazné falzifikaci jádra těch ekonomických teorií, jimiž se ekonomika, společnost a politika řídily přinejmenším dvacet let. Dosud

jsem se nesetkal s radikálnější formulací, proč k tomuto selhání došlo a co vzniklá falzifikace znamená pro stávající ekonomické teorie, nebo dokonce pro budoucnost. Nikdo zatím chybnou teorii neopravil. Pro společnost se stává stále palčivější otázka, kolik falzifikací bude zapotřebí, aby se konečně opravilo vládnoucí paradigma. Finančník Soros má pravdu, že ekonomie zatím není exaktní věda, i když se snaží hodně počítat.

Právě shora zmiňovaná dimenze neformálních institucí je něco, co se zdá být největší slabinou postkomunistických, transformujících se ekonomik a společností. To souvisí samozřejmě s kulturními, politickými a sociálními změnami a se změnami hodnotových orientací, k nimž došlo „za socialismu“ a „po socialismu“. Na Západě se působení neformálních institucí zdá být zřetelnější, protože měla možnost delší dobu sedimentovat, ale dnes mám pocit, že role těchto institucí se také tam oslabuje, protože i před západní společností jsou kladeny nové vývojové problémy, které asi nebude možné zvládat jen starými prostředky a ve starých institucích. Koneckonců veškerý sociální a politický život je o řešení problémů a překonávání konfliktů.

A ligatury a potažmo i diskurs jsou v České republice chudší?

V době ekonomické krize se bez úsporných opatření neobejdeme, ale v západní Evropě se mnohem silněji diskutuje otázka: *Co bude v budoucnosti?* V Německu to má formu široké ideové diskuse o tom, čím má nebo nemá být Evropská unie a do jaké míry má být dále sjednocována. U nás se tento problém vyřešil tím, že EU nechceme, ale nikdo neříká, jaká je alternativa. A nikdo se také analyticky nezabývá reálnými důsledky podobných vládních a parlamentních rozhodnutí. Nejzřetelněji se to ukazuje v řízení vědy a školství,

kde nástup každého nového (stranického) ministra znamená nástup nové koncepce. Zjišťoval někdo, k čemu to vede a co to stojí?! Podobně se neklade otázka, která s tím souvisí nejzřetelněji: Co se děje se systémem národně nesamostatného hospodářství v globalizující se ekonomice? A pokud se s podobnými otázkami setkáme, tak nanejvýš v ideologické podobě, spíše se zadosti- učiněním, někdy dokonce národovecky, ale vždy málo odborně analyticky.

Potíž je v tom, že dnes národní stát, čímž ho nechci podceňovat, v řízení ekonomiky neobstojí. Je to jednoduché: principem národního státu, jak se vytvořil v 19. století, je identita ekonomických a politických elit. V důsledku globalizace dnes ale dochází k postupnému odpojování politických a ekonomických elit. Hospodářské elity se internacionalizují, zatímco politické elity si myslí, že stačí jen reprodukovat zájmy národního státu. Přitom si neuvědomují, že národní stát už má jen minimální možnost globalizující se ekonomiku a její sociální důsledky ovlivnit.

Reálná politika zaostává za realitou a změnami, není ochotna změny reflektovat důslednějším způsobem a příliš se vyčerpává domácími půtkami, v nichž se reprodukují osoby a strany, ale neotvírají problémy. Většina politiků je ignoruje, nebo je dokonce odmítá a stěžuje si, že institucionalizace změn se děje v Bruselu. Vetkání české ekonomiky do evropské je dnes natolik silné, že napětí národního státu a globalizující se ekonomiky bude politickou sférou čím dál víc iritovat. Připadá mi, že některé přijímané zákony jsou až komické snahou nevidět širší souvislosti.

Myslím také – a v tom jsem asi konzervativní –, že existují určité tradice a zkušenosti, které se zbytečně odstraňují. Po druhé světové válce nepochybně došlo ke specifické modernizaci některých sfér života společnosti, ať už hospodářské, kulturní nebo třeba životní

ho způsobu, které se odstranily pod nadpisem odstranění totalitarismu a které mohly být základem třeba pro velice specifický rozvoj v určitých segmentech společnosti, jenž by možná k tomu, co chceme, vedl rychleji, než když začneme něco přebírat a napodobovat. Koneckonců společnosti a jejich vývoj jsou vždycky hybridní.

Co třeba konkrétně máte na mysli?

Zdá se mi, že například restituce v zemědělství a v řadě případů i privatizace průmyslu nevedly k očekávaným efektům modernizace, podnikavosti a efektivnosti, spíše jen k vyvedení soukromého majetku do zahraničí. To, co se tady po válce vytvářelo v zemědělství, byla zvláštní forma jeho modernizace. Není nezajímavé připomenout, že s hledáním „třetí cesty“ mezi soukromým a družstevním začala už ve třicátých letech agrární strana, jinak u nás považovaná za prototyp konzervativní politiky. Stále si proto myslím, a dnešní úvahy o „potravinové krizi“ mne v tom utvrzují, že zemědělská velkovýroba se měla reformovat tak, aby produkce byla kontrolována z hlediska kvality, aby to zvyšovalo organizaci výroby. Zdá se mi ale, že restituce zemědělské půdy modernizaci zemědělské velkovýroby určitým způsobem zpozdila, a je otázkou, co by mělo být vzorem. Jestli pro nás mělo být vzorem farmářské hospodářství francouzského nebo německého typu, anebo typ hospodářské výroby nějakých jiných států. Jednotná zemědělská družstva mohla být základem pro vytváření zemědělské velkovýroby amerického stylu, byť by si to žádalo provedení řady změn. Museli jsme jistě kompenzovat křivdy a dopady vyvlastňování, ale zajímavé je, že se restituující lidé ke svému majetku často nevrátili, nýbrž že ho začali pronajímat, a dokonce prodávat. A uživit se zemědělskou malovýrobou, v podobě, jakou

jsme zavedli, je navíc pro většinu lidí velice obtížné, lidsky, organizačně i ve srovnání s evropskou konkurencí.

Když člověk v televizi sleduje pořad *Farmář hledá ženu*, uvědomuje si, že je to jeden z malinkatých problémů, který upozorňuje na vznik úplně nové situace, se kterou ne každý počítal a která s sebou přináší úplně nový druh sociálních a kulturních obtíží. Ale hlavním problémem je přežívání vzorců chování, které se stabilizovaly řekněme v posledních dvaceti letech před sametovou revolucí: privatizace života, jednostranné zdůrazňování soukromí, korupce a její tolerování (ve stylu kdo neokrádá stát, okrádá vlastní rodinu).

A jak je na tom česká společnost podle Vás dvacet let po revoluci?

To jsou dlouhodobé procesy. Stejně jako nezmizely určité potřeby a iluze demokracie, individualismu a svobodné tvorby v padesátých a šedesátých letech, nezmizí dlouho ani návyky, které se vytvářely po roce 1968. Masaryk říkal, že ke změně jsou vždy zapotřebí tři generace. Mentální návyky jsou navíc velmi závislé na kulturní a politické situaci a ta může přispívat k tomu, že se budou dlouhodobě stabilizovat, nebo budou naopak mizet. Historická zkušenost – pokud o něčem takovém lze mluvit – s pádem totalitárních a autoritářských režimů a s nástupem svobody ukazuje, že se hlavním problémem stává morálka, předtím zatlačená do čistě osobních a soukromých jednání. Svoboda totiž skýtá šance i nemorálním lidem. Je to právě neotřesitelná sebejistota politiků a jejich (mnohokrát prokázaný) egoismus, neschopnost uznat vlastní chybu a odstoupit, co podporuje vytváření sdílených vzorců korupčního jednání a vede k tomu, že se stejně chtějí chovat i ostatní. Řekl bych, že mentální deficity normalizace dnešní politika spíše stabilizuje, než aby je napravovala. Ško-

da je také, že řada mladých talentovaných lidí, kteří v podobném prostředí nechtějí žít, odchází do zahraničí. A elity, které zůstávají, jsou hodně problematické.

A co česká akademická obec, jakou podle Vás urazila za posledních dvacet let cestu?

Mám na to dvojitý pohled. Nepochybně vzrostla výkonnost a kompetence. Co se nezměnilo, je jednak nedostatečná schopnost oslovovat veřejnost a jednak nedostatečná schopnost veřejnosti naslouchat vědě a absorbovat vědění. Největší deficity vidím v tom, čemu se v 19. století říkalo „vzdělanost“, totiž orientace v širších kontextech, znalost kulturní produkce, překračování úzce vymezených kompetencí a dovedností, obezřetnost při vnucování svého vlastního pojetí vědeckosti ostatním atp. Akademické elity přestaly působit jako elity společenské. Dehonestující postoj ke společenským vědám a jejich výsledkům, jak se s tím setkáváme v souvislosti s vědní politikou státu, je toho dokladem. Já jsem někdy velice šokovaný – měl jsem několik přednášek v „klubu skeptiků“ Sysifos o sociologii náboženství a smyslu českých dějin, a zaskočilo mě, kolik triviálních neznalostí a předsudků tam projeví kolegové z oblasti přírodních věd. Například nedovedli pochopit jaký je rozdíl mezi sociologií náboženství, teorií náboženství a teologií. Mysleli si, když se někdo zabývá sociologií náboženství, to znamená, když zjišťuje, proč lidé věří, kolik jich věří, v co a jak to ovlivňuje jejich život, jde už samo o sobě o propagaci náboženství jako světového názoru. Podobně když jsem přednášel o smyslu českých dějin, tak jsem byl překvapen, kolik přírodovědců bylo ochotno mi vysvětlit, jaký ten smysl je, zatímco mě šlo v přednášce pro sysifisty o to, abych ukázal, jak různá pojetí smyslu českých dějin ovlivňovala českou politiku a českou kulturu s ohledem na „Thomasův teorém“, že představy

a ideje, jimž lidé věří, jsou reálné ve svých konsekvencích. A myslím si, že kulturní dimenze a obecnější vzdělanost je něco, co u řady kolegů chybí.

Mám dojem, že tady stále ještě existuje přesvědčení, se kterým se setkáte na každodenní rovině: mám problémy v manželství, přičemž každý, kdo je ženatý, je ochoten mi údajně kvalifikovaně poradit, co mám dělat. A podobně je tomu velice často se společností a politikou. Všichni v tom žijeme, všichni si o tom něco myslíme a domníváme se, že to, co o tom víme na základě individuální zkušenosti, je klíčem k tomu, jak se to má změnit. Samozřejmě, demokracie je o názorech, ale vždy mne překvapí, jak snadno jsou lidé, dokonce s akademickým vzděláním, ochotni zaměňovat názory a argumenty, respektive názory a vědomosti.

Právě proto, že společnost je složitá, že procesy, které v ní probíhají, jsou nejednoznačné a ne vždy očividné nebo bezprostředně zachytitelné, a že je tudíž potřeba přihlížet k některým věcem, na které člověk ve svém praktickém životě vůbec nenarazí.

A to se mi zdá důležitější čím dál více. Dostáváme se opět k obecným charakteristikám toho, co jsou ligatury, co jsou hodnoty, co jsou zájmy. Někdy mám v akademické sféře pocit, že obory mají tendenci navzájem se uzavírat, navzájem se vymezovat proti sobě, namísto toho, aby spolupracovaly. Moderní reflexe sociálních, kulturních a politických problémů je totiž možná jenom jako multidisciplinární nebo transdisciplinární, a nikoli jako pouze disciplinární, tj. u nás prvoplánově ekonomická. Ekonomie pracuje s krátkodobými výhledy a dočasnými kalkulacemi. Vývoj v „dlouhém čase“ ji nezajímá, protože na podobné úvahy nemá vypracované intelektuální prostředky. To se mimochodem zřetelně ukázalo v Marxově pokusu udělat z politické ekonomie filosofii dějin.

Disciplinárně se může rozvíjet věda uvnitř svého provozu, při vytváření svých konceptů a při extrapolaci

svých principů. Pokud má mít nějaký sociální význam, tak musí jít směrem k interdisciplinaritě nebo transdisciplinaritě, a zdá se mi, že připravenost a vybavenost právě na něco takového je poměrně malá. S tím souvisí také otázka aplikace společenských věd. Politici se občas domnívají, že je možné se beze všeho opřít o vědecké predikce, aniž si uvědomují odpovědnost, která je s tím spojena. V tom smyslu, že věda všem politickým směrům nabízí svá řešení vztahu cílů a prostředků, ale že každý z nich, pokud se je snaží aplikovat, musí převzít další rizika, totiž dlouhodobé dopady jejich působení.

Jaké je nyní hlavní ohnisko Vaší práce?

Společně s německými a švýcarskými kolegy se v rámci původně bilaterálního a dnes trilaterálního grantu ve společenských vědách zabývám náboženskými kulturami v Evropě v 19. a 20. století. Cílem tohoto výzkumu je zkoumání pojmu, který se mi zdá být zatím málo prozkoumán – co je to náboženská kultura. Jde o něco víc než jen o zjištění, že tady existovaly a existují různá vyznání. Je to zkoumání rámců, ze kterých se konkurence a soužití různých konfesí uskutečňovalo a uskutečňuje, jak působily a působí ve veřejném prostoru i soukromém životě atp. Výzkumný projekt se točí kolem tří ohnisek: co lidé ve své době o náboženství vědí, co si o náboženství myslí a do jaké míry se s ním identifikují, a dále jaké to má kulturní a sociální důsledky. To jsou zajímavé otázky, které můžete dokumentovat například na vývoji českého „reformkatolicismu“ v první polovině 19. století. Šlo v zásadě o elitářské hnutí nesené lidmi, jako byl Bolzano, pro které osvícenské vědění o náboženství, o jeho významu pro člověka a jeho funkci ve společnosti bylo velice důležité při utváření jejich vztahu k náboženství a společnosti vůbec. Druhá věc je, co

si o náboženství mysleli, tedy nakolik si uvědomovali jeho přednosti, nedostatky i potřeby změn, a to třetí je, do jaké míry vzdor tomu všemu vlastně zůstávali svým životem v náboženské sféře nějakým způsobem nadále ukotveni, do jaké míry byli loajální k církvi atp.

To vše lze zkoumat na velice konkrétních jevech. Třeba na tom, jak se naše vědění o náboženství v poosvěcenské době odráží třeba ve školních učebnicích, na co se při výuce náboženství kladl důraz, jakým způsobem náboženství bylo a je přítomné ve veřejné sféře a jak ji ovlivňuje, nebo dokonce usiluje o její kontrolu atp., jak se třeba podoby víry projevují a odráží ve způsobech pohřbívání. Například prosazování pohřbu žehem je výrazným kulturním jevem, kterým můžete dokumentovat změny toho, co lidé o náboženství vědí, co si o něm myslí a do jaké míry se s ním identifikují. To znamená: lidé si mohou třeba myslet, že pohřbívání žehem je správné, ale s ohledem na komunitu, ve které žijí, se k tomu nerozhodnou. Tlak, který lidi vede k určitým rozhodnutím, vidím jako důležitý znak náboženské kultury, která tu byla. V Polsku je to nepochybně jiné než u nás.

Jistě, to všechno jsou věci, které se mohou zdát neaktuální, i když já si naopak myslím, že politický a sociální význam náboženství celosvětově roste a je mu třeba věnovat pozornost, což samozřejmě nutně neznamená růst křesťanství, ani že stále platí zjednodušující prvoplánová teze, že procesy modernizace a sekularizace povedou k rozchodu společnosti s náboženstvím.

Zkoumání náboženské kultury je pro mne otázkou, co nového vzniká a jak můžeme lépe porozumět složitému modernímu světu s multikulturami, menšinami, s pluralizací náboženství a jeho privatizací, s problémy soužití etnik atp. To všechno jsou sféry, kde se najednou ukazuje, že náboženství je možná důležitější, než to vypadá na první pohled.

Centrálně řízená harmonie je utopická představa

Miloslav Bednář

Jak vnímáte současný politicko-teoretický diskurs? Jakou roli v něm například ještě hraje globalizace?

Jde o stále přetrvávající globalizační diskurs, jenž se odvíjí zejména po roce 1989, tedy po pádu komunistické totalitní říše v Evropě. Co se týče významu pojmu globalizace, je třeba si uvědomit, že tento pohyb zdaleka nenastal teprve po roce 1989, ale šíří se minimálně od 19. století.

U nás se jím ve svém pojednání *Idea státu rakouského* z roku 1865 výslovně zabýval František Palacký a říkal mu *světová centralizace*. Soustředil se zejména na význam technických prostředků spojování světa. Tehdy to byla pouze železnice a telegraf a Palacký se zaměřil na důsledky jejich vzrůstajícího užívání z pohledu filosofie komunikace a filosofie dějin. Technické prostředky na jedné straně lidem pomáhají intenzivněji se stýkat, sdružují je, ale na druhé straně také umožňují, aby si lidé více uvědomovali vzájemné odlišnosti, neboť dochází ke konfrontaci názorů. Rozdíl mezi dobou Palackého a současností v případě globalizace vidím pouze a jedině v rychlosti probíhající komunikace. Za Palackého doby trvalo spojení déle, nyní je díky elektronickému spojení téměř okamžité. Rychlost umožňuje okamžitou informovanost, reakci, rozhodování a jednání, což se tehdy dělo také, ale s větším časovým zpožděním. Později se čas pro globální komunikaci

výrazně zkrátil a zjednodušil díky telefonu a bezdrátovým radiovým spojením.

Od 19. století se globalizace, Palackého slovy světová centralizace, výrazně stupňuje. Světová centralizace podle něj vyvolává logickou a přirozenou reakci, kterou sám označoval jako *zákon polarity*, jenž právem zdůrazňuje význam toho, co je nezaměnitelně individuální, jedinečné, a co by se proto centralizovat nemělo. V Palackého době to byla rozvíjející se národní hnutí, komplexní, tedy i politická emancipace celků národních individualit. Dnes se jako o jejich globálně centralizačním protipólu mluví o světovém vládnutí (*global governance*). V relativně menším měřítku tento problematický trend ztělesňuje Evropská unie. Přitom reálně hrozí to, čemu Palacký výstižně říkal *uniforma všehomíra*. Palackého jak nadějný, tak kriticky realistický pohled na globalizaci, tedy přesněji řečeno světovou centralizaci, v zásadě platí dodnes.

A jak do diskursu zasáhla hospodářská krize?

Nejen v souvislosti s nynější hospodářskou krizí převažuje ve většině společenskovední akademické obce široce rozvětvený trend, jemuž souhrnně říkám neomarxismus. Je to usilovná snaha obnovit socialisticko-centralizační uniformující snahy na rovině, která je fakticky téměř marxistická. Tyto proudy převážně výslovně nereprodukuje klasický, ortodoxní marxismus, a to pro jeho diskreditaci komunistickým totalitářstvím. V zásadě ale jen užívají jiné než příznačné marxistické ideologické termíny. Například u extrémního multikulturalismu či feminismu je to namísto kapitalistické třídy tzv. WASP (White Anglo-Saxon Protestant) neboli nadvláda mužů, jež v zásadě jako v marxismu sehrává roli obdobnou drsné kapitalistické třídě vykořisťovatelů. Tento rozmanitě členěný hlavní ideologic-

ký trend doslova zamořuje a znemožňuje kriticky založený odborný a žurnalistický diskurs. Možnost významně zpochybnit východiska neomarxistických ideologických proudů se téměř nepřipouští. Kdo nesouhlasí, je jakási podivínská bílá vrána, a téměř deviant.

Jako pseudofilosofující východisko soudobých neomarxistických ideologií vidím postmodernismus, jehož autorské filiace i závěry, ambiciózně zasahující do politické sféry, jsou v zásadě pokračováním marxistického vidění světa bez přímého užití původní marxistické terminologie. Zjevně tak pokračuje dlouhá tradice ověřitelné izolace marxistických, nyní neomarxistických proudů od reality, jež trvá minimálně od třicátých let 20. století. Důsledky ruské komunistické revoluce tehdy lidé hlásající její ideologické vyznání ve svobodném demokratickém světě na vlastní kůži zpravidla nezna-
li. Byli místo toho v zápalu dogmatického nekritického nadšení doslova pohlčeni soustavou marxistických pseudomyšlenek.

To je ale obecně vzato obecně platná charakteristika intelektuálů. Jsou pohodlní v myšlení, mají sklon ke krátkým myšlenkovým spojením, jen aby dospěli k lesku veřejného obdivu a teoreticky k něčemu na způsob údajně dokonalé, centrálně tyransky řízené a regulované domnělé harmonie všezahrnující uniformity. Jakmile vidí takový návod, byť je po vědecké a filosofické stránce pochybný, jako například marxismus, nesmírně rádi jej přijímají.

Proto je třeba naprosto zásadně odlišit intelektuála od duchovního člověka, jak to ve své nyní pochopitelně tak nepopulární, nicméně v dubnu roku 1975 na pražské Kampě hojně navštívené soukromé přednášce učinil profesor Jan Patočka. Je to zjevná převaha intelektuálů nad duchovními lidmi, co nyní vede ke katastrofální převaze neomarxistických ideologických proudů.

Takže intelektuál se rovná levicový myslitel?

Intelektuál může být i příznivec nacismu, ale tady je problém, zda nacismus označit za pravicové hnutí, jak se to dost rutinně a bezmyšlenkovitě děje. Jsem přesvědčen, že nacistické hnutí i režim jsou typickým výrazem levicového smýšlení. Jde jim o likvidaci ideologicky označovaných nepřátel lidstva a o souběžné centrální tyranské a uniformující vnucování rovnosti mezi lidmi. Hlavní skutečný nepřítel nacistů, tak jako u marxistů a komunistů, je svoboda.

Je charakteristické, že se Patočkovy principiální rozlišení mezi intelektuály a duchovními lidmi po roce 1989 takřka potlačovalo. Účinně by totiž podrývalo a znemožňovalo vlivový a mocenský nástup zejména neomarxistických uskupení, jež v zásadě navazovala na devastující změny ve společenskovedních a humanitních oborech realizované po únoru 1948.

Není to trochu konspirační představa?

Tady stačí statistika. I mezi akademiky ze západních univerzit tento směr zřetelně převažuje. Není tomu tak jen v ekonomické vědě, neboť tam se dá celkem přesvědčivě ukázat, že marxistické a neomarxistické metody a přístupy v praxi nefungují. Tam vědí velmi dobře, že takové uvažování je v zásadě mimo realitu a lidskou zkušenost. Ale v ostatních společenskovedních a humanitních disciplínách to vůbec není tak častý jev. Neomarxistické ideologie jsou u nás v akademickém prostředí humanitních a společenských věd běžné hlavně v Praze. Trochu jiná situace je v Brně a Olomouci.

V čem a jak se neomarxismus, o němž mluvíte, promítá do společenskovedních disciplín? Můžete uvést konkrétní příklady a třeba i projevy v reálné politice?

Ve společenskovedních a humanitních disciplínách se silný vliv rozmanitých variací neomarxismu projevuje nekritickým přejímáním vějíře jejich základních neo-, resp. krypto-třídně bojových ideologických konceptů. Například multikulturalistické ideologické averze k západní duchovně-kulturní tradici (řecká filosofie, křesťanství, primát individuálních občanských práv), chápáním mužů coby jakéhosi panovačného živočišného druhu ve vypjatějších verzích genderových zkoumání, v dosud přežívajícím postmodernismu kontrapozice tzv. (fallo)logocentrismu a jinakosti, v teorii radikální demokracie, ideologicky orientovaných ekologických koncepcích atp. U nás jsou nejnámějšími zastánci neomarxistických stanovisek např. Václav Bělohradský, Břetislav Horyna, Jan Keller nebo Milan Znoj.

V reálné politice se neomarxistická orientace a postoje výrazně projevují a pěstují zejména v okruhu nynější ČSSD, ve vedení na tuto stranu fakticky navázaných odborových organizací, ve straně Zelených, ve hnutí Pro-Alt atp.

A kam se dnes politicko-teoretický diskurs ubírá? Dojde na další velkou debatu?

Myslím, že se k takové debatě krok za krokem schyluje, protože neúnosné odtržení neomarxistických ideologických konceptů od reality se vždy prokazuje jejich aplikací a dopadem do politické sféry. Po vzniku nyní pokračující ekonomické krize se v Evropě opětovně volily pravicové vlády, tedy vlády alespoň nominálně liberálněkonzervativního směru, oproti zaměření sociálně-demokratickému. To může vyústit ve vyváženější diskurs a přinést změnu nynějšího stavu, kdy v akademickém a s ním spjatém prostředí převažují neomarxistické názorové orientace.

V čem se český diskurs změnil za posledních dvacet let?

Původně nešlo o neomarxistický pohled, ale po roce 1989 se ukázalo, že vládnoucí garnitura, která převzala instituce v Československu, resp. v České republice, byla teoreticky velmi chabě připravena. Tím umožnila poměrně rychlou mocenskou převahu a následnou institucionální stabilizaci z marxistického prostředí vycházejících neomarxistických orientací. Politickým důsledkem bylo, že se na politické scéně v poměrně krátké době konstituoval vliv sociální demokracie a komunistů, což jsou ale u nás v podstatě spojené nádoby. Jakmile sociologicky zjistitelné preference klesají jedněm, druhým stoupají, a naopak.

Řada lidí by s Vámi nesouhlasila – koneckonců naši sociální demokraté nevznikli přetavením komunistů, ale šlo o stranu, kterou KSČ perzekvovala.

Tak jednoduché to zdaleka není. Sociální demokracie, obnovená po r. 1989, se zakrátko do značné míry naplnila někdejšími komunisty všech generací a denominací. To se přirozeně projevilo a dosud významně projevuje na jejích politických postojích a politice vůbec.

Proto se od ČSSD počátkem devadesátých let odštěpila počtem příznačně nepatrná antikomunistická Asociace sociálních demokratů vedená Rudolfem Batkem, jedním z nejstatečnějších demokratických odpůrců komunistického totalitního režimu po r. 1968. Fakt, že KSČ sociální demokraty perzekvovala, na tom vůbec nic nemění. Komunisté přeci sociální demokracii prostřednictvím své sítě vlivných agentů jako politickou stranu na tzv. slučovacím sjezdu v roce 1948 pohltili. A v roce 1989 již, na rozdíl od roku 1968, stará nekomunistická a antikomunistická garda sociálních demokratů téměř neexistovala.

Ještě donedávna bylo v ČSSD kolem 50 % někdejších členů KSČ, zatímco v ODS jen 5 %. Proto sociální demokraté a zjevně protisystémoví, tedy protidemokratičtí komunisté vytvářejí na politické scéně České republiky výrazně destabilizující, neformálně existující útvar jakýchsi spojených nádob.

Mohla ale být nastupující garnitura dobře připravena?

Problém byl v tom, že se téměř okamžitě uzavřela sama do sebe, protože se začala obávat infiltrace těch, kdo nebyli v disentu tvrdě perzekvováni, přestože s ním souvisle a soustavně spolupracovali a podporovali jej. Levičové smýšlející intelektuálka Jiřina Šiklová je dokonce označila jako *šedou zónu*. Tedy vrstvu, jež nebyla přímo vystavena policejní a na ni zpravidla navazující další otevřené perzekuci, ale dělala, co mohla, aby v komunistické totalitní diktatuře účinně podpořila existující opoziční hnutí. Jako by byla něčím málem podezřelým či druhořadým, zatímco ve společnosti nezřídka odváděla hlavní protirežimní práci. Veřejně známí disidenti totiž kvůli soustavné perzekuci mohli a museli nutně a pochopitelně většinou jen reprezentovat.

Proto po revoluci nenastaly podmínky obnovy skutečně otevřené společnosti, reálné otevřené výměny myšlenek, idejí, přístupů. Dokud vládli komunisté, byla opozice či disidenství jeden celek. Ale po revoluci ke škodě všech fakticky převládlo uplatňování nesnášenlivé, v zásadě bohužel ideologické terminologie šedé zóny.

Myslím, že se to rovněž podepsalo na rozdělení státu. Lidé z oficiálního disentu si toto akutní nebezpečí ve své přetrvávající hermetické izolaci osudově dlouho vůbec nepřipouštěli. Vzpomínám, jak jsem v říjnu 1990 náhodou seděl se Zdeňkem Jičínským a Jacquesem Rupnikem v pražském Obecním domě, kde se tehdy konala mezinárodní konference Helsinského fóra. Rup-

nik se nás ptal, jak s ohledem na slovenské dění vidíme budoucnost Československa. Odpověděl jsem, že by se to ještě dalo zvládnout, ale jen pokud se geograficky souměrně rozdělí sídla moci. Řekněme, že vláda by mohla být v Bratislavě, prezident v Praze a Ústavní soud v Brně, nebo i jinak. Zdeněk Jičínský na to bezprostředně a svrchovaně zareagoval značně emotivními slovy, z nichž mne doslova zamrazilo. Řekl totiž, že by český národ nikdy nepřipustil, aby hlavním městem Československa nebyla Praha. Tehdy jsem si pomyslel, že to je tedy již asi možná předzvěst konce budoucnosti společného státu. V daném případě se u porevoluční mocenské garnitury její nekorigovaná sebestředná izolace od reality projevila ve vztahu ke Slovensku vyloženě tragicky.

Po roce 1989 bylo hlavním politickým tématem obnovení demokratických poměrů, což bylo vlastně stejné hlavní téma jako v roce 1968. V roce 1968 se v české části státu mluvilo hlavně o nutnosti demokratizace, zatímco na straně slovenské hlavně o nezbytnosti federalizace, tedy o posílení autonomie Slovenska. Lidem jako Petr Pithart, Václav Havel či Zdeněk Jičínský kladu za vinu, že na to doslova zapomněli, že si katastrofálně dlouho nepřipouštěli existenci reálné bezprostřední hrozby rozdělení státu. V době, kdy se ještě dalo účinně jednat, se tím zjevně nezabývali, přestože to již jednou ve svém životě zažili v roce 1968.

A co si myslíte o evropském federalismu?

Československo bylo od roku 1918, tedy od vzniku Československé republiky *ze své politické, tedy většinové občanské vůle demokratickým státem*. V rozporu s ní došlo k násilnému, zvenčí vynucenému přerušení demokratické státní existence šestiletou německou nacistickou okupací. A nato po necelých třech letech obnovené, ale již omezené politické demokracie se zde na dlouhou do-

bu jedenačtyřiceti let pod ruským komunistickým totalitním nátlakem a dozorem násilně ustavila komunistická totalitní diktatura.

Ale Evropa, na rozdíl kupříkladu od Československé a nyní České republiky, kdysi Českého království a předtím knížectví, nikdy žádným státem ve skutečném smyslu tohoto slova nebyla. Do nynějšího, silně problematického pokusu o Evropskou unii zde došlo k šesti pokusům o něco jako evropský stát či režim, ale ty zcela zákonitě pokaždé zkrachovaly. Hlavní evropskou charakteristikou, přesněji řečeno podstatou Evropy, je totiž politická, resp. státní a ekonomická pluralita. Ne pouze mnohost, nýbrž právě tak různorodost státních a ekonomických tradic, jež sice vycházejí z obdobných nebo i stejných hodnot, avšak v průběhu tisíciletí se vyvíjely výrazně autonomně, tedy odlišně, přestože se ovlivňovaly.

Evropská unie se již od svých prvopočátků snaží uměle, tedy neorganicky zavádět centrální a regulačně uniformující, k jakémusi státu směřující politiku, jež samozřejmě musí narážet a vyvolávat odpor, jak k tomu například dochází nyní v ekonomicko-fiskální oblasti v eurozóně. Je zcela zřejmé, že Evropská unie je umělý, to znamená s Evropou neslučitelný, a proto neudržitelný projekt.

Středozevní a severnější ekonomiky nemohou vytvořit žádnou společnou měnovou zónu. To je čirá fikce. Důvod vzniku Evropské měnové unie byl totiž v první řadě politický, neboť jednou z hlavních, zcela klíčových znaků státu je společná měna. Po ní měly následovat již v jisté podobě nedekretované další atributy evropské státnosti. Toto sveršepé donucování k uniformitě může skončit dost tragicky. Takové ideologicky motivované poručníkování pochopitelně vzbuzuje neméně extrémní protisnahy. To je v Evropě vidět na posilování protidemokratických, xenofobních až rasistických proudů

a na znovu vybuzeném extrémisticky šovinistickém lpění na nacionálních kvalitách. Vcelku řečeno, unijní ideologický a politický federalistický mainstream je svou odtržeností od evropské reality jak politicky, tak ideologicky a v důsledcích i ekonomicky hlavní příčinou silného nárůstu xenofobie a podobných takto založených hnutí v prostředí dnešní Evropy.

Považujete evropský federalismus v nějaké formě za životaschopný? Z Vaší předešlé odpovědi plyne, že federalismus v ČR by životaschopný byl. Nemohlo by to na podobné bázi fungovat i v Unii (nikoli jen jako autonomní státy ve volné zóně obchodu, ale blíže integrovány jako třeba Česko a Slovensko)?

No ale to je právě ten zásadní, a proto nepřekonatelný rozdíl. Československo, tedy Československá republika, vznikla a existovala jako stát ze společné většinové politické, tedy občanské vůle. Oproti tomu Evropě jako celku příznačně a zásadně taková státotvorná vůle chybí hlavně proto, že zde z výše uvedených důvodů neexistuje žádný evropský lid. Proto zde také nemohou vzniknout žádné klíčové charakteristiky státu. A proto je zho-la nesmyslné a vyloženě nebezpečné Evropu k vytváření společné politické vůle ke státní, tj. federalistické existenci nutit, jak to bohužel činí Evropská unie již od svých začátků z dob evropských společenství od padesátých let. Hodnotové charakteristiky evropských demokratických států jsou v zásadě totožné (a nadto se kryjí přinejmenším s americkými, kanadskými, australskými a novozélandskými). Tato skutečnost ale přes veškerou výchozí spřízněnost na zřízení celoevropského státního útvaru zdaleka nestačí. Nicméně stačí na soustavnou dobrovolnou a rovnoprávnou kooperaci mezi evropskými demokratiemi nebo i na případný společný postup, ale vždy a jedině případ od případu a stát od státu, resp. demokracie od demokracie.

Jinak řečeno, Evropa ve zcela zásadním, a proto nepřekonatelném smyslu není USA. Evropa vyrůstá z rozmanitosti politických a ekonomických kultur jednotlivých evropských států, resp. odlišných politických národů, vyvíjejících se autonomně, a to po tisíciletí. Na druhé straně USA vznikly jako stát z jedné jediné evropské politické kultury, a to naštěstí relativně nejpokročilejší, totiž jako odnož britské demokratické politické kultury. Odtud pochází i v USA zakořeněný asimilační proces „tavicího kotle“ pro nově příchozí, ať již přicházejí odkudkoliv.

O Evropské unii jste říkal, že vznikla uměle. Ale to, co je umělé, nemusí přeci nutně být špatné, jako zárodek Unie ve formě Evropského společenství uhlí a oceli.

Umělost v daném případě znamená chybnost. Uhlí a ocel byly pouhými prostředky, jež měly sloužit k dosažení nerealistického, ideologicky vytyčeného politického cíle, jež poprvé definuje Schumanova deklarace (jejímž skutečným autorem byl Jean Monnet) z roku 1950. Zde se píše, že Společenství uhlí a oceli (ESUO) je prvním krokem ke konečnému cíli, jímž je evropská federace. Působivým momentem projektu ESUO bylo tvrzení, že se jím prý znemožní válka mezi Německem a Francií, protože výroba uhlí a oceli byly hlavními válečnými průmysly.

Pak se po ztroskotání již mnohem otevřenějšího politického úsilí o zřízení Evropského obranného společenství v roce 1954 k ESUO v roce 1957 Římskými smlouvami přiřadil obdobně koncipovaný Euratom a Evropské hospodářské společenství. Odtud se měla v následujících krocích zavést nadstátní politická struktura, tedy mělo postupně vzniknout něco jako eurostát, resp. evropská federace.

Je jistě chvályhodné, že ESUO znamenalo určité propojení průmyslu (takové plány existovaly již předtím

ve válečném Německu), ale text Schumanovy deklara-
ce je na druhé straně v zásadě dirigisticky socialistic-
ký, a to od začátku až do konce, přestože jej sepsal člo-
věk (skutečným autorem byl Jean Monnet) zaměřený
křesťansko-demokraticky. Vzpomínám na úsloví Václava
Klausa, který řekl, že CDU, tedy německá křesťan-
sko-demokratická strana, je ve skutečnosti druhá soci-
álnědemokratická strana Německa. To je do značné
míry pravda, neboť koncept sociálně-tržního hospodář-
ství je v Německu stejně nekriticky drahý jak socialist-
ům, tak křesťanským demokratům.

ESUO ale působilo jako zajištění míru jen údajně. Ve
skutečnosti tomu tak nebylo. Mír, jenž mimo jiné umož-
nil, aby z Evropského společenství uhlí a oceli vznikl
značně problematický a nerealistický způsob celoevrop-
ské integrace, tu byl dávno předtím, a to díky americké
přítomnosti v Evropě, respektive existenci NATO.

Proto, nikoli kvůli ESUO, nedošlo k válce mezi Němec-
kem a Francií, ale nikdo tehdy po druhé světové válce
stejně válčit nechtěl.

V rámci EU se Německo a Francie stále více oddě-
lují, vztahy jsou stále konfliktnější, ale válkou si jako
demokratické země přirozeně nehrozí. Když se po větši-
nu devadesátých let válčilo na Balkáně, EU válce neuči-
nila žádnou přítrž. Místo toho ji ještě umocnila – zejmé-
na Německo a Rakousko – tlakem na předčasné uzná-
ní nových států na území bývalé Jugoslávie bez záruk
práv národních menšin na jejich území. EU se jednodu-
še ukázala jako neschopná situaci řešit, a nadto jedna-
la vyloženě kontraproduktivně. Tak to místo ní učini-
ly Spojené státy. Kdyby USA nebyly vůdčí silou NATO,
všichni by se v někdejší Jugoslávii vyvražдили.

Co ale teze, že ekonomické propojení vede k míru?

Ekonomické propojení nikdy nebylo, není a nebude zá-
rukou míru. Tou je výhradně politická vůle, jež je cha-

rakteristická pro demokratické státy. Demokracie dává jí mezi sebou při řešení sporů vždy přednost jednání před válkou. Pro nedemokratické státy je naopak dříve či později válka nevyhnutelným prostředkem, jak obstát zejména v konkurenci s mnohem přitažlivějšími demokraciemi.

A na ekonomické propojení zcela postačuje například dohoda o Evropském hospodářském prostoru, která navíc platí například i pro Norsko jako nečlena Evropské unie, anebo organizace typu Evropského sdružení volného obchodu. Jednotný postup by pak mohly dohodnout evropské země, které si to opravdu přejí, jenže v EU se pokládá takřka za samozřejmé, že ten, kdo nechce, je k tomu tím či oním způsobem fakticky donucen. To jsme mohli sledovat například dvakrát v Irsku při referendu o Smlouvě z Nice a poté o Lisabonské smlouvě. Ale i v případě nevybíravého postupu proti českému prezidentu Václavu Klausovi, jenž Lisabonskou smlouvu odmítá, jak prostřednictvím arogantního vystupování europoslanců dokonce přímo na Pražském hradě, tak i vedení Evropské unie. Zpupný nátlak byl evidentní. Stejně jako u skandálního výroku z nálezu českého Ústavního soudu, že prezident prý musí Lisabonskou smlouvu podepsat. Špičky EU se přirozeně narůstající odpor proti federalizaci Evropské unie snaží ignorovat a překonávat jej čistě direktivními způsoby. Ekonomická a politická realita se ale nedá znásilňovat donekonečna.

Soudíte tedy, že EU je za zenitem?

Rozhodně ano. Ekonomická krize byla vlastně pro EU první skutečnou konfrontací s evropskou realitou. Po roce 1989 byla v západní Evropě téměř nepřetržitě konjunktura, takže závažné měnové, fiskální, ekonomické a politické problémy, jež euro způsobuje, se tehdy nemohly naplno projevit. Vládlo tudíž krátkozraké pře-

svědčení, že Evropská unie a Evropská měnová unie rovná se blahobyť. Teď je hlavní otázkou, jak bude rozpad těchto umělých útvarů probíhat – zda civilizovanou a prozíravou formou, nebo cestou konfliktů xenofobního rázu za vzestupu militantních, antidemokratických stran a hnutí. Nejviditelnějším symptomem rozpadu těchto nerealistických projektů je vzrůst xenofobně šovinistických, a vůbec protidemokratických politických uskupení. Nemusíme mluvit jen o západní Evropě, je to jasně vidět rovněž v Maďarsku. U nás méně, protože naše tradice jsou kultivovanější, i když máme jak komunistická, tak neonacistická hnutí a strany.

Domníváte se, že by se do Evropy mohla vrátit válka?

Určitě ano, kdybychom tu neměli Američany. Také by se musel změnit režim v USA a nabýt podoby, která by již neodpovídala americkým tradicím, nebo by muselo dojít k naprostému izolacionismu USA. Tuto možnost nepokládám za realistickou, neboť si to Spojené státy ze strategických geopolitických důvodů jednoduše nemohou dovolit.

Zmiňoval jste důležitost plurality v Evropě. Nicméně v USA také z mnoha různých tradic vznikl jeden národ. Proč by se časem nemohlo stát totéž v Evropě?

To je něco naprosto nesouměřitelného. Jak jsem již uvedl, pluralita kulturních tradic se rozvíjí v Americe na základě jedné jediné původně evropské, a to britské politické demokratické tradice. Americké kolonie se odtrhly od Velké Británie proto, že došly k závěru, že kolonisté již nejsou plnohodnotnými a rovnoprávnými britskými občany. USA se poté svým vznikem staly jakýmsi prodloužením britské politické kultury, a to stále zřetelněji jejím vylepšením v demokratizačním

směru. Stojí na koncepci svobody rovnoprávnosti jednotlivých občanů a na mezinárodní úrovni vycházejí ze svobody a rovnoprávnosti politických národů a jejich států. Tedy na de facto lockeovském pojetí občanských práv. Američané jsou jeden politický národ. Etnicky je obyvatelstvo různorodé, ale každý původem Číňan nebo Afričan zcela samozřejmě řekne: Jsem Američan s těmito či jinými kořeny.

V Evropě se na rozdíl od USA po tisíciletí víceméně autonomně rozvíjely různé politické tradice, což se projevuje v podobě různých typů jednotlivých demokratických politických systémů států, z nichž se Evropa skládá.

Má-li být evropská jednota životaschopná, musí proto stát na zcela jiných základech než z jediné evropské politické kultury vzniklá demokratická jednota americká. V USA tudíž problém státního sjednocení nebyl na rozdíl od Evropy nerealistický, přestože začas stál téměř tři čtvrtě milionu lidských životů v občanské válce první poloviny šedesátých let 19. století. Ke skutečnému sjednocení poté došlo na již uvedeném společném politicko-kulturním základě jedné z evropských politických kultur. Takový společný základ státu v Evropě na rozdíl od někdejších severoamerických britských kolonií neexistuje. Tehdy i měnová unie byla v USA životaschopná, ale rozhodující pro ni byl *politický konsenzus*, tedy fakt, že občané si jako jeden politický národ, resp. lid, přáli mít jeden stát. Takto v USA převážila jako prioritou politická jednota, zatímco Evropa je sice určitý typ jednoty civilizačně kulturní, ale na rozdíl od USA v prostředí tradičně různorodé politické a odtud vzniklé státní demokratické plurality.

Životaschopná evropská jednota může vzniknout a trvat jediné prostřednictvím uznání rovnoprávnosti jednotlivých evropských demokracií bez ohledu na to, zda jsou velké nebo malé, silné či slabé. V tomto smyslu

Evropa ještě zdaleka nepřišla k rozumu, a tedy nedospěla k jednotě.

Proč si to myslíte?

Jde o rozšíření platnosti Palackého kulturně-politického problému s Rakouskem. Palacký nikoli náhodou říkal, že mnohonárodní Rakousko (později Rakousko-Uhersko) je Evropa v malém. Rovnoprávnost politicko-národních individualit považoval za jediný možný základ životaschopné a perspektivní existence mnohonárodního Rakouska. Ale Rakouské, později rakousko-uherské, vládní kruhy to dvakrát odmítly – poprvé v roce 1848 a poté v šedesátých letech 19. století. Palacký po druhém zamítnutí českých reformních požadavků ve svých úvahách v zásadě předpověděl první světovou válku. Ke konci života dospěl k prozíravému realistickému závěru: V Evropě nutně dojde k násilnému střetnutí demokratické civilizace s tím, čemu říkal plemenný, tedy rasový despotismus. V Evropě za první světové války v podstatě skutečně došlo ke konfliktu demokratických sil s agresivně a šovinisticky protidemokratickými.

Jestliže si nyní velké evropské země v čele s Němcem a zčásti Francií jasně neuvědomí, že politicky lze společně postupovat jedině na základě rovnoprávnosti bez ohledu na velikost demokratických evropských států, nebude EU schopna přežít.

Faktická nadvláda jednoho nebo několika nad jinými, dalšími, menšími státy je v Evropě neudržitelná, jak velmi přesvědčivě dokazují evropské dějiny. To bylo zřejmé Masarykovi, jehož si politicky, nejen filosoficky, velice cením, i když jsem bezprostředně žákem Jana Patočky. Masaryk chtěl na tomto základě po vítězné válce skutečně dosáhnout evropské jednoty. Počítal přitom ale s tím, že Američané se po první světové vál-

ce z Evropy nestáhnou, nicméně oni se po Wilsonově volební prohře bohužel stáhli a v Evropě zcela vyklidili pole. To znamenalo zásadní oslabení vyhlídek Masarykova úsilí, ale Masarykův dlouhodobě realistický projekt evropské jednoty se nezdařil i z důvodů tehdejší převahy sobeckých krátkozrakých politických zájmů Velké Británie a Francie.

Evropa tedy nemůže být oním tavicím kotlem?

Evropa má naopak tolik tavicích kotlů, kolik je evropských států, evropských demokracií. Když někdo přijde do ČR z Vietnamu, tak se počeštuje – vypadá jako Vietnamec, ale mluví a myslí česky.

V Evropě jsou odlišné demokratické politické systémy, přesto se ale EU řídí prvky politické kultury francouzsko-německé, tedy deduktivním přístupem k právu a centralizačním pojetím liberalismu, nerealistickým a kontraproduktivním dirigismem. Francouzsko-belgicko-německý liberalismus tradičně neuznával prioritu individuality, mnohosti a principu demokratičnosti. Česká politická demokratická kultura se vyvíjela od počátku ve výslovné opozici vůči němu, tedy i vůči tomu, co dnes představuje hlavní typ supranacionálního eurounijního liberalismu, socialismu a křesťanského demokratismu a co dosud vytváří hlavní evropsky nerealistický ideologicko-politický směr EU. Proto není žádná náhoda, že se Václav Klaus objevil právě v českém politickém prostředí.

Takže česká tradice má podle Vás blíž k britské?

Rozhodně ano. Skutečným filosoficko-duchovním podkladem české filosoficko-politické tradice je již od 10. století reformně-náboženský křesťanský směr myšlení, navíc velmi silně platónsky zabarvený. Patočka tuto skuteč-

nost označoval v případě Komenského jako křesťanský platonismus. Ten se ale od raných dob české státnosti táhl jako červená nit v podobě význačného dynamického fenoménu české státní ideje, vyvrcholil husitstvím, pokračoval českobratrstvím a zde vyústil do velkolepého, globálně filosoficky zacíleného Komenského úsilí. Poté se u nás obnovil prostřednictvím německých osvícensko-reformačních směrů (Leibniz, Herder), na něž měly Komenského myšlenky prokazatelně značný vliv. Stal se totiž ve výslovně demokratické podobě hlavním duchovně-politickým proudem českého národního obrození, jež nadto od začátku bylo československým národním obrozením. Nejen Dobrovský, ale rovněž tak Kollár, Šafařík a Palacký se stali filosoficko-politickým zdrojem Masarykovy československé kulturně-politické koncepce. První republika a jí vlastní evropské úsilí jako výsledek Masarykova politického jednání tedy byly další vrcholnou realizací principů české státní ideje po husitství.

Proto se nyní odehrává zcela přirozené střetnutí více než tisícileté, nanejvýš dramatické tradice české státní ideje a z ní vyvozené české tradice evropské jednoty na demokratickém rovnoprávném základě s nanejvýš problematickým, v zásadě opačným ideologickým a politickým zdůvodněním existence EU.

Jistá potíž s demokracií Evropy, a to nejen dnes, je v tom, že nezdá se ti, kdo se pokládají za demokraty, o demokracii příliš nepřemýšlejí, a moc toho o ní nevědí. Má-li demokracie problémy, ihned to vidí osudově, fatálně. Takové názory se u nás projevovaly za první republiky, a právě v meziválečném období se v Evropě staly živnou půdou komunismu a nacismu. Dnes se to obnovuje v případě neomarxismu nebo xenofobních, šovinistických a neonacistických směrů. Říká se opět, že se již demokracie přežila, a je tedy třeba sáhnout po vládě silné ruky. To je ale přesně naopak projev nezra-

losti demokracie, jejího stále ještě pubertálního stavu. Souhlasím s Masarykem, že je třeba mít na zřeteli nejen politický, ale hlavně jej podmiňující filosofický smysl demokracie jako životního názoru, kde právě česká politická filosofie měla a má mnoho co říci.

Jaké je pro Vás nyní klíčové téma výzkumu?

Zabývám se, jak jsem již naznačil, soustavnější kritikou neomarxistických směrů. Pokračuji v pokusu o fenomenologickou ontologii. A chtěl bych také ještě něco vytvořit k tématu, jemuž říkám česká státní idea, tedy jak jsem již uvedl, česká křesťansko-platónsky založená, filosoficky se prohlubující a průběžně vyvíjející česká tradice filosofie politiky. Z tohoto výchozího stanoviska aktuálně kriticky hodnotím Evropskou unii, jež se nyní ukazuje jako velmi dobrodružný, kolabující, a proto nebezpečný svět. Tedy žádný konec dějin, jak naivně a povrchně tvrdil v roce 1993 Fukuyama. Pokud bude existovat lidstvo, konec dějin rozhodně nenastane.

Cím se zabývám ryze filosoficky, je možnost postavit fenomenologickou ontologii na porozumění myšlení Martina Heideggera a Jana Patočky. Patočka provedl určitou dost významnou kritickou revizi Heideggerova myslitelského výkonu a myslím, že na tom se dá stavět. Heideggerovo ústřední pojetí bytí Patočka velice precizně prohloubil do fenoménu zjevování. Zjevování jako fenomenologický základ, z něj pak bytí a s ním spjatý svět jsouceni. Myslím, že ontologické koncepty jsou v opravdovém filosofickém myšlení velmi na místě, přestože statistický mainstream filosofického uvažování ovlivněný postmodernismem například tvrdí, že něco takového je údajně nepřípustný logocentrismus. Postmodernistická ideologizace fenoménu filosofie je ale zjevně neudržitelná, neboť její odmítání filosofické tradice coby například údajné ideologie vlády bílého muže,

je prokazatelný, až fraškovitý nesmysl. Fenomenologie zdaleka neřekla poslední slovo. Naopak bych tvrdil, že formálnělogické založení analytické filosofie není příliš perspektivní a že fenomenologický přístup má hlubší, tedy preciznější myšlenkově otevřenější základ než formální logika.

Demokracie je proces neustálé sebekorekce

Jiří Přibáň

Které politicko-teoretické téma je ve světě klíčové? Je to ještě globalizace?

Globalizace už není jen akademické téma, ale každodenní fakt. Žijeme ve zcela globalizovaném světě a vlastně všechny krize a problémy, které se objevují, jsou globální. Dnes již lokální problémy nepochopíme, pokud je budeme vydělovat z globálních souvislostí. Kdybych mluvil aktuálně, tak i dnešní česká krize sociálního státu a škrtání ve veřejných výdajích má globální souvislosti a příčiny. Namísto globalizace bychom měli mluvit o glocalizaci, což je termín, který uvedl do akademického slovníku již v devadesátých letech minulého století skotský sociolog Roland Robertson. Věci, které děláme lokálně, mají globální kontext a zároveň globálním jevům neporozumíme, pokud je budeme vnímat jen v obecné rovině, a nebudeme jim přiřazovat konkrétní kontext například v Indii, Číně či Česku.

Ale zpět k tématům nebo, lépe řečeno, problémům. Podle mého názoru lze tyto problémy rozdělit na apokalyptické a pragmatické. Například ničení životního prostředí a finanční krize mají zcela jasné apokalyptické rysy, které se v akademickém světě stydlivě označují jako „změna paradigmatu“. Nikdo například neví, jaké změny v ekonomickém a politickém systému hospodářská krize vyvolá. I ta nejapokalyptičtější témata v sobě ale vždy skrývají pragmatické problémy a otáz-

ky, jako například jak regulovat světový obchod a finance, jakým způsobem se vypořádat s politickými krizemi nebo jak vidět společenskou realitu jako realitu globální. A proto společenské vědy dnes hledají jazyk, jak mluvit například o národních společnostech jako o jednom ze segmentů společnosti globální, která nezná teritoriální hranice a kterou lze popsat jako společnost funkcionálně diferencovaných systémů.

Takže hledáme sémantiku?

Přesně tak. Už máme struktury globální společnosti – Světovou obchodní organizaci, v krizi se zmlátající OSN, globální vědu, technologii, sport – ale zároveň stále hledáme jazyk, jak globálním problémům a strukturám porozumět. Manuel Castells tak hovoří například o takzvané *network society*, společnosti sítí. A Ulrich Beck zase říká, že globální společnost je riziková společnost – když vybuchne jaderná elektrárna nebo se vylije do oceánu ropa, neznají taková rizika hranic. Jaké jsou důsledky této globální závislosti a rizik, to se stále ještě snažíme nějak upřesnit, pochopit a definovat.

Jistěže vzniknou různé teorie, ale nakonec bude sociální sémantika stejně muset pochopit především funkcionální souvislosti a vzájemné vazby mezi systémy globální ekonomiky, politiky, vědy, práva, médií nebo vzdělání. Globální společnost není nějaká konceptuální totalita, naopak ji musíme promýšlet na základě funkcionální diferenciaci, skrze to, jak se globalizace projevuje v různých systémech a kontextech. Také proto můžeme globalizaci myslet současně jako globalizaci.

Není dnes ekonomika základem vnímání světa? O řadě aspektů společenského života uvažujeme v hospodářských dimenzích – o politice, společnosti, mezinárodních vztazích...

I o právu. Od konce sedmdesátých let a v osmdesátých letech minulého století byly studie tzv. *law and economics*, tj. práva a ekonomie, na vzestupu a ještě před pěti lety i v rámci klasických disciplín, jako je trestní či ústavní právo, někteří profesori říkali, že je nejlepší vše prokalkulovat a převést na teorii individualistického racionalismu a že se člověk dokáže nejlépe sám rozhodovat na základě minimalizace nákladů a maximalizace užitku.

Najednou se ale ukázalo, že v některých odvětvích práva to vede ke katastrofám. Když zprivatizujete vězeňství kvůli tomu, aby stát ušetřil, tak se může snadno stát, že se soudci nechají snadněji zkorumpovat a budou posílat co nejvíce mladistvých do vězení jen proto, že z toho mají zisk vězeňské soukromé firmy. Takový případ se skutečně stal před několika lety v Pensylvánii a vstoupil do dějin americké justice jako tzv. skandál „cash for kids“. Z hlediska individuálního bylo jistě chování soudce a vězeňské firmy racionálně prokalkulované, ale jeho důsledky byly katastrofální.

Ani v soukromém právu ale není vždy motivace osobním prospěchem neoptimálnější a správná. Tato ekonomická krize ukázala, že představa, že žijeme v nějakém paradigmatu individualistického racionalismu, je možná poslední falešnou představou moderního ekonomického redukcionismu, jakým byl i marxismus.

Marxismus jako velké moderní vyprávění definitivně zkolaboval v roce 1989. Levice však už třetí desetiletí hledá svůj jazyk a své téma. Donedávna se utápěla v nejrůznějších politikách identity a kolektivních práv menšin, přičemž kvůli těmto diskusím ztratila ze zřetelů nejdůležitější politickou otázku, totiž co je nám všem společné, co vytváří politické společenství svobodných a sobě navzájem rovných občanů se srovnatelnými sociálními příležitostmi. Tato krize jasně ukázala, jak scestná byla neoliberální utopie konce dějin, dere-

gulovaného globálního hospodářství a světa, v němž si všichni budeme vzájemně prodávat zboží nebo služby a vytvoříme globální obchodně-kosmopolitní společnost, která povede ke světovému míru.

Ke konci dějin tedy nedošlo?

Nastal konec konce dějin. Najednou vidíme, že se dějiny naopak zrychlují. Ve světě, ve kterém žijeme, ať už mu říkáme pozdně moderní, postmoderní, globální či ho označíme jakkoli jinak, se ukazují dvě sociální tendence. Na jedné straně roste komplexita, tj. složitost světa. Zjišťujeme, že společnosti nerozumíme jako celku, ale jen skrze její části, které si označujeme jako sociální systémy. Z toho samozřejmě pramení nebezpečí totální nadvlády expertů. Současně však roste i nahodilost sociálního vývoje. Vidíme, že to, co prožíváme, není součástí obecného historického zákona pokroku či sociálních zákonitostí, ale že mohlo dojít k úplně jiným událostem a že míra iracionality je například i v ekonomickém prostředí či v ekonomické vědě, která se tváří jako nejracionalnější ze všech sociálních věd, mnohem vyšší než míra racionality.

Takže si uvědomujeme limity racionality?

Ano. To je téma, které rozpracoval už Max Weber, když hovořil o nezamýšlených důsledcích racionálního rozhodování. O to důležitější je to, co německý sociolog Niklas Luhmann označil jako sociologické osvícenství. Modernizace a racionalizace není nekonečný projekt zlepšování sociálních podmínek lidského života, jak tvrdí Jürgen Habermas. Univerzální výklad není možný. I racionalita je funkcionálně diferencovaná a každý systém, ať se jedná o hospodářství, politiku nebo právo či vědu, má svou vnitřní racionalitu. Jinými slovy, sociální realitu nelze popsat prostřednictvím nějakého modelu indivi-

dualistické nebo kolektivistické etiky. Moderní posttradiční a postkonvencionální etika je jen jedním z mnoha racionálních popisů společnosti, který si nemůže nárokovat obecnou platnost například ve smyslu Habermasovy diskursivní etiky.

Je dnešní krize tedy krizí racionality?

Nynější krize není ani zdaleka jen ekonomická nebo politická. Selhaly ekonomické modely i politické programy, ale to je jen součást mnohem obecnější sociální krize. Sociální stát není schopen plnit očekávání, anebo jen za cenu vysokých nákladů a byrokratizace. Receptem na krizi sociálního státu měla být svého času privatizace, seškrtání sociálních dávek, omezení výdajů a přesunutí tradičních státních funkcí na některé soukromé podnikatelské subjekty.

Zjistili jsme ale, že ekonomická racionalita trhu nemůže dát odpověď na problémy, jejichž povaha je ryze politická. Paradoxem současné ekonomické krize je, že se banky dovolávají politické pomoci a přinutily vlády, aby se chovaly jako podnikatelské subjekty a pomohly vyřešit systémovou krizi finančního průmyslu prostřednictvím peněz daňových poplatníků. Jenže to žádá vláda nemůže udělat bez obrovských rizik a potenciálně destruktivních důsledků. Tato krize je vlastně krizí toho, že politika nezná odpovědi a nemůže vyřešit ekonomickou krizi za ekonomy. Otázka je, jak zajistit, aby politika i ekonomika fungovaly autonomně, aby se navzájem nepožíraly a aby například ekonomika nepožírala stát tím, že bude chtít všechno privatizovat, ale zároveň, aby stát nepožíral tržní ekonomiku byrokratizací a politickými rozhodnutími. Také proto se státní záchraně významných bank s trpkostí říká „socialismus pro bohaté“, zatímco obyčejní občané chudnou, protože musí zaplatit ztráty ekonomických elit.

Jakou roli v našem dilematu sehrál konec studené války?

Rozpad bipolárního světa ukázal, že problémy moderní společnosti jsou obecnější než problémy ideologických rozdílů či ekonomik. V případě komunistických režimů z dob reálného socialismu se ve skutečnosti jednalo o velmi jednoduché systémy – schematicky i strukturně. Když z jednoho centra řídíte ekonomiku, politiku, vzdělávání, výchovu, dbáte o ideologickou čistotu, o čistotu a zachování dogmatu, tak vlastně máte neustále jednoduchou volbu – buď „jste s námi“, nebo „proti nám“. Komunismus se svým černobílým viděním světa a primitivní představou společenské změny a civilizačního pokroku patřil k rané modernitě, a proto také nemohl konkurovat neustále složitějším, diferencovanějším a také mnohem adaptabilnějším západním společnostem.

Otevřená společnost má podle Karla Poppera jednu obrovskou výhodu oproti uzavřeným společnostem – má možnost neustálé sebekorekce. Otevřená společnost sebe sama neustále zpochybňuje a je sama pro sebe výzvou, a tím se také vyvíjí. V sociální teorii se tato schopnost označuje jako sebereflexivita, která umožňuje mnohem pružnější racionální sebeorganizaci.

Globalizace je příkladem takto otevřeného a složitého světa. Globalizace je náš postvestfálský svět, v němž už tak docela neplatí běžná politická redukce na kategorie přítel–nepřítel, ve kterých uvažoval Carl Schmitt a další stoupcí suverenistické politiky. Národní stát je příliš malý na řešení globálních problémů a příliš velký na řešení lokálních problémů, jak říká například americký sociolog Daniel Bell. Národní stát se ocitl ve vzduchoprázdnu, což také vysvětluje, proč se na jedné straně politici uchylují k vytváření všeobecného pocitu strachu, ať před náboženskými teroristy nebo organi-

zovaným zločinem, nebo se naopak tváří jako bojovníci za univerzální humanitu, jak se to stalo v devadesátých letech. I EU podlehla iluzi, že je avantgardou rodícího se kosmopolitního řádu. EU je leccos, jen ne avantgarda. EU kloubí zastaralé teritoriální koncepty s ryze globálními jevy, když se například snaží funkcionalizovat ekonomiku nebo vědu a vzdělávání mimo hranice národního státu.

Čím byste argumentoval proti lidem, kteří varují před nebezpečným, shora řízeným a vytvořeným globálním státem? Zdá se, že je myšlenka národních států opět na vzestupu.

Největší riziko nespočívá v možnosti vzniku nějaké globální vlády, ale naopak v neustálém převádění globálních problémů na problémy ekonomické nebo administrativní. Jinými slovy, největším rizikem politické globalizace není vytvoření jednoho mocenského centra, ale naopak depolitizace a maskování politických problémů jako problémů odborných. V tom měl pro změnu pravdu Carl Schmitt a jeho teorie depolitizace dodnes platí. Stačí se podívat na OSN, abychom zjistili míru globální politické polyarchie a neustálý růst mocenských asymetrií. Spojené státy jsou bezesporu globálním vojenským hegemonem, ale to je nijak neuchrání před hospodářskými nebo ekologickými riziky. Představa globalizace řízené shora a z jednoho centra je až nebezpečně blízka konspiračním teoriím, které byly tak populární na přelomu 19. a 20. století, kdy také probíhala globalizace, kterou ukončila až první světová válka a nástup totalitních režimů, které těchto konspiračních teorií také velmi dovedně využívaly. Od Dreyfusovy aféry a Protokolů sionských mudrců vedla přímá cesta do Osvětmi.

Národní stát zůstává bezpochyby důležitou organizací v globální politice, mimo jiné i proto, že je schopen

poskytovat politickému rozhodování plnou demokratickou legitimitu. Globální demokracie zůstává naproti tomu utopií, a proto se legitimita globálních či nadnárodních institucí buduje buď na principu efektivního fungování, nebo prostřednictvím jiných politických hodnot, například lidských práv nebo vzájemné spolupráce a mezinárodní koordinace. Národní stát se pak v globálních vztazích nachází v paradoxní situaci, kdy mu sice nechybí demokratická legitimita (teď samozřejmě mluvím jen o ústavnědemokratických státech), ale chybí mu moc prosadit své politické představy a vůli.

Mluvil jste o roli vnitřního nepřítele, toho u nás tedy sehráli komunisté?

U nás se lze setkat s projevy takového upatlaného, prapodivného antikomunismu. Výklad antikomunismu můžete vzít z několika pohledů: například jako politický problém propagandy, ale také jako morální problém vyrovnání se s minulostí. V něm ovšem velmi často ti, kdo morálně selhali v minulosti, zastírají své pochybení tím, že se z nich stanou velcí bojovníci za demokracii; jde tedy o jakousi opožděnou reakci na minulého nepřítele.

Na rozdíl od Maďarska či Polska, kde se komunisté za zvláštních a mnohdy i kriminálně podezřelých okolností transformovali na sociální demokraty a kapitalistické podnikatele, sociální demokracie u nás vyrostla z opozice vůči komunistickému režimu. Naproti tomu bývalí komunisté figurují ve všech demokratických stranách, i těch pravicových, a KSČM zůstává anti-systémovou stranou cynických vůdců spoléhajících se na zbedněnost svých vlastních voličů.

V procesu dekomunizace je ale třeba odlišit ranou politiku devadesátých let, kdy dekomunizační procesy, například rehabilitační nebo lustrační zákony, nepochybně musely proběhnout a byly správné. Představa,

že změníte režim a lidé se změní sami, je velmi naivní a nebezpečná. Lustrační zákon je velice problematická norma, obsahuje řadu ústavněprávních problémů a má i některé velmi negativní morální důsledky, ale zároveň je jasné, že vychází ze zcela správného argumentu, podle něhož demokratická transformace musí proběhnout jednak jako transformace politických procesů a institucí, ale také jako změna personální a odborná. Bylo nutné stanovit odborná i občanská kritéria pro státní úředníky, soudce či policisty. Nelze tak zaměňovat dekomunizaci a antikomunismus, i když dělicí čára mezi nimi je někdy velmi tenká. Proces dekomunizace vychází ze správné premisy takzvané militantní demokracie, která musí sama sebe i svůj ústavní pořádek aktivně bránit proti všem, kdo by ji chtěli zničit. Tento výraz jako první kriticky použil v roce 1937 Karl Löwenstein v souvislosti s formálně ústavním nástupem nacistů k moci a neschopností Výmarské republiky bránit se proti totalitarismu. Původně je tak v pojmu militantní demokracie přítomen nářek nad zkázou ústavních demokracií, které nejsou schopné aktivně bojovat proti totalitním stranám či hnutím. Paradoxem dějin se stalo následné zneužívání tohoto termínu během antikomunistických štvanic v období mccarthismu, kdy si ho osvojili jako klacek na nepřítelů militantů, ne demokratů.

Velice mě překvapilo, jakým způsobem se antikomunismus reprodukuje a recykluje i po dvaceti letech od pádu komunismu, a to nejen v české společnosti, ale i v Maďarsku či Polsku. Antikomunismus navíc často legitimizuje politiku, která s liberální demokracií nemá nic společného, a v tom spatřuji jeho současné největší nebezpečí. I vztah k demokratické levici je vlastně pokřivený tím, že levice je neustále delegitimizována. Mohou existovat různé pravicové strany, ale na levici jsou i sociální demokraté neustále vystavováni ideologickému tlaku, aby se obhájili, že jsou demokraté.

Proč se podle Vás v posledních letech levici nedaří?

Levice ztratila schopnost popisu toho, co by nám mělo být společné, když se zaměřila na jedné straně na nej-různější menšinové politiky identity a na druhé straně občany ujišťovala, že nejlepší politikou je depolitizace všech problémů tím, že je přesuneme na evropské či přímo globální governance, tj. administrativní regulace. Pravicová politika má zase jiný problém. Neustálým zdůrazňováním individualismu a samospasitelnosti tržní regulace najednou pravicoví politici také ztratili schopnost definovat, co je společné, a společnost se pro ně stala jen prostředkem, jak dosáhnout individuálních cílů a zájmů – jen dalším účelovým společenstvím. A děsí mě, jak se někteří pravicoví vůdci tento nedostatek dnes snaží nahradit vyvoláváním starých evropských démonů etnického nacionalismu a národní povýšenosti. Namísto občanské politiky nastupuje na pravici politika strachu a masy, která se bojí, a proto se nechá vést všemi, kdo slibují „zavést pořádek“, ne-li přímo „nový řád“.

A není stát jen účelovým společenstvím?

Když v praktické politice sestavujete program, tak víte, že ho nemůžete výlučně sestavit jako přesvědčený ekonomický liberál nebo přesvědčený sociální demokrat, ale vždy se jedná o schopnost politických kompromisů. A v tom je právě demokratický politický systém tak jedinečný, i když je velice křehký. Na zlikvidování protivníka vám stačí jeden hlas nad 50 procent, ale vy ho nezlikvidujete z jednoho prostého důvodu: protože víte, že demokracie není otázka ideologií či politických dogmat, ale neustálého procesu rozhodování a sebekorekce, jak jsme o tom hovořili v souvislosti s otevřenou společností. Takový proces není transcendentní, ale naopak imanentní a zakomponovaný v sociální realitě, takže díky

němu vždy také víme, že dnešní opozice může být zítřejší vládou. Demokracie nikdy nemůže být dogmatická, její podstata je procedurální. V tom je také její největší přednost před jakýmkoli jiným politickým systémem.

Vybočuje nějak Česká republika v tomto smyslu?

Česká společnost byla vždycky rovnostářská, probudila se někdy na začátku 19. století skrze selský stav, drobné živnostníky a jejich učitele a od té doby si tohoto egalitářského ducha a s ním spojené plebejství, ale také obdiv ke kultuře a vzdělanosti také udržujeme – proto sousedovi tolik závidíme jeho kozy a na cizince se díváme velmi podezřele, ale současně i ve venkovských domácnostech dodnes najdete nebývale velké knihovny. Tento vztah ke vzdělanosti je ale typicky středoevropskou „Hassliebe“, tj. nenávistnou láskou. Česká společnost miluje své pop-celebrity jako božstva, ale o to víc podezírá elity. Když tedy elity podpoří nějakou stranu, například Zelené, je to dýka do zad. Kdyby je však podpořila estrádová celebrita...

Od čtyřicátých let 19. století žijeme v utopii, že lidé na zámku i v podzámčí najdou společný jazyk, který odstraní politiku s jejími konflikty, spory a kompromisy, takže budeme všichni žít pospolu a v harmonické idyle. *Babičku* Boženy Němcové bychom ale vždy měli interpretovat z pohledu Kafkova *Zámku*. Kdo přichází na zámek, zjišťuje především, že zámek je nepřístupný a jeho úředníci klamou. Politika potom spočívá ve sporu mezi zámkem a podzámčím o to, jakým se bude mluvit jazykem, a ne v hledání nějakého dokonalého jazyka a idylického soužití.

Jak je to tedy s českými elitami?

Elity narušují českou rovnostářskou idylu. Elita pěstuje to, co americký právní filosof Lon L. Fuller označoval

jako takzvanou morálku výtečnosti, díky níž se snažíte být úspěšnější, než jsou ostatní a která vás žene k co nejlepšímu výkonu. A taková morálka se v Čechách nikdy moc nepěstovala a většinová společnost na ni vždy hleděla s podezíravostí. Jací politici jsou dnes populární? Ti, kdo mluví a ztělesňují vlastnosti, chování a stereotypy českého maloměšťáka. I prezident země reprezentuje přesně ten typ maloměšťáka, který se negativně vymezuje vůči cizině, který si vždycky myslí, že je lepší než zbytek světa, a přitom je vůči tomuto světu nedůvěřivý a zakomplexovaný, protože se podvědomě bojí, že by v něm neobstál. V tom je náš problém. Nemálo Čechů si o sobě myslí, že jsou zneuznaní géniové. Fiktivní postava Jára Cimrmana je v tomto ohledu přesným popisem obecného vzorce chování v naší kultuře.

Jsmete tedy jako národ kvůli rovnostářským představám odsouzení k průměrnosti? Co by se muselo změnit, aby tomu tak nebylo?

Myslím, že není správné hovořit o nějakých obecných národních vlastnostech, protože národ je nakonec vždy jen sociálně vykonstruovaná kategorie. Jak říká Benedict Anderson, je to „imagined community“, tedy doslova vymyšlená pospolitost, o čemž dějiny českého, ale i kteréhokoli jiného národního obrození v 19. století podávají mnoho výmluvných důkazů. Hovořil jsem o kulturních vzorcích chování a některých tradičních představách, ale v žádném případě o nějaké duši národa nebo národní mentalitě, která by nás odsuzovala k průměrnosti. K té se odsuzujeme sami v našich každodenních životních postojích, rozhodnutích a jednání. Ačkoli význam kulturních tradic nelze dost dobře ignorovat a každý kulturní a sociální antropolog musí tyto „spodní proudy“ ve společnosti zkoumat, domnívám se, že odpověď nakonec spočívá v politickém rozhodnutí a společně

akci. Stačí se podívat na některé nedávné „experimenty“, abychom viděli, že roli národních dějin a kultury nelze přeceňovat – rozdělíte jeden národní stát ve dva, jak jsme toho byli svědky v poválečném Německu nebo jak to dosud vidíme v případě Koreje, a vytvoříte dvě zcela odlišné společnosti. Jestli v něčem spatřuji pozitivní vliv evropské integrace, tak je to i v této možnosti „poevropštění“ české společnosti ve smyslu její větší otevřenosti i příklonu k morálce výtečnosti.

Jak vidíte současný vývoj Evropské unie a obzvlášť krizi společné měny?

Krize společné měny je jen symptomem mnohem obecnější systémové krize ekonomického systému. Od samého počátku kritici poukazovali na to, že měnová unie může fungovat jen za předpokladu, že se vytvoří i unie fiskální, protože bez ní vše závisí na vnitřní disciplíně každé ze zemí eurozóny. Rozmanitost národních ekonomik ve spojení s různými přístupy k fiskální politice potom učinila z eurozóny velmi křehký, vnitřně nesourodý a vnějšně zranitelný celek. Pro budoucnost EU je nyní zcela klíčové, zda se vydá cestou ekonomických diktátů z centra, které by znamenaly, že národní parlamenty již nebudou samostatně rozhodovat ani o státním rozpočtu, nebo zda se naopak posílí princip přerozdělování bohatství z bohatších do chudších ekonomik. V tomto zmatku se ale zapomíná na to, že první obětí ekonomické krize byla v EU demokracie. Když řecký premiér Jorgos Papandreu přišel s myšlenkou referenda o úsporných opatřeních, aby získal podporu pro bezprecedentní a velmi bolestné krizové reformy, musel odstoupit. Při prvních známkách krize v Itálii musel odstoupit demokraticky zvolený, byť jakkoli kontroverzní premiér Silvio Berlusconi, a zemi nyní spravují ekonomičtí technokraté. Německo vyžaduje disciplínu, Francie solidární

přerozdělování a globální strategové tlačí na zavedení eurobondů, ale na tomto apokalyptickém pozadí se především bortí důvěra v demokratické instituce. Zůstává otázka, v jaké podobě se dnešní hněv veřejnosti objeví zítra na náměstích evropských metropolí. V tomto smyslu jsme všichni svědky výjimečného stavu, který znamená, že se otevírá pole politické nejistoty. Jedinou jistotou je to, že nelze pokračovat v dosavadní politice na národní nebo evropské, ale ani globální úrovni.

Jak je na tom česká politicko-teoretická diskuse?

Je smutné, že drtivá většina produkce v sociálních i v politických vědách jsou buď rešerše, výpisky z četby, učebnice či převzaté myšlenky. Záslužné jsou bezspornu překladové řady klíčových textů, ať už se jedná o díla Rawlsova a Hayekova nebo Žižekova či Nussbaumové. Ale když se podíváte na původní politickou nebo právní filosofii, je prací žalostně málo. Překvapuje mě, že dvacet let od pádu komunismu o původní práci zavadíte jen zřídka. V poslední době mě spíš zaujaly práce mladých historiků, kteří se věnují soudobým dějinám. Například práce Michala Kopečka nebo Jiřího Suka považuji za nesmírně kvalitní a přínosné, obzvláště v kontrastu s těmi, kdo se na základě glosování aktuální politiky označují za politology.

A co Vaše práce?

V roce 1990, když jsem nastoupil jako asistent na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy, jsem si stanovil jako velké téma legitimitu a legitimizaci – při změně režimu bylo téma legitimacy prvořadé a logické – a zároveň jsem si říkal, že chci dělat sociální, a ne jen normativní teorii práva. Vždy jsem se chtěl věnovat právu jakožto sociálnímu fenoménu a spravedlnosti jakožto filoso-

fické ideji, která má svůj sociologický kontext a svoje sociologické vysvětlení. A právě proto bylo téma legitimacy velmi nosné a zpracoval jsem je již v devadesátých letech v knihách *Sociologie práva*, *Hranice práva a tolerance* nebo *Suverenita, právo a legitimita*. Za zásadní práci, kterou jsem psal současně i v angličtině, považuji ale teprve studii *Disidenti práva*. V této knize jsem se pokusil vyřešit dva paralelní problémy. První problém spočíval v otázce, zda lze legitimacy práva docílit sociálním procesem, který by měl obecnější platnost než legalita. K jednoduché tezi „legimita legalitou“ jsem se vždy stavěl kriticky. Stejně kriticky jsem se ale stavěl k myšlence legitimacy práva na základě nějaké myšlenky univerzální přirozenosti nebo fundamentální morálky, kterou by právo muselo ztělesňovat. Jednalo se tedy o obecný problém, jestli je možná legitimita jako neustálá vnější kritika legality, která ovšem není kritikou morální, ale sociální a zároveň politickou. A k tomu mi posloužila analýza druhého problému, totiž diskursu a strategie politických disidentů a konkrétní příběh politického disentu v komunistických zemích. Disent jsem nechápal jako morální pozici, ale jako možnost, jak vystoupit z jazyka legality, z ryze právního systému a toho, co bychom mohli označit jako diktaturu právních kategorií.

Od *Disidentů práva* jsem se postupně posouval k tomu, že jsem celou problematiku chápal stále víc v kontextu obecné systémové teorie. Máte systémy práva a politiky, ale co v těchto systémech vlastně zprostředkovává morální diskurs, pokud ho nechceme označit jen za „informační šum“? Odpověď jsem se snažil nalézt v knize *Právní symbolismus*, kde tvrdím, že právo funguje jako proces, který má svou vnitřní logiku, ale zároveň má symbolizační funkci. Právo má schopnost symbolizovat společnost jako celek, jak se ukazuje například v ústavních dokumentech a institucích.

Hovořil jste o symbolech. Jsou symboly samy o sobě dobré?

Právní symbolismus potvrzuje, že systémy práva a politiky nejsou redukovatelné na sebe sama a vždy obsahují zvláštní formu symbolické komunikace, pomocí níž si politické společnosti potvrzují svou vlastní kolektivní existenci. Právo není jen automat, ale také symbol sociální existence, jak by řekl Ernst Cassirer.

Není v tom i jeho slabost? Právo nutně následuje diskurs společnosti.

To je velice trefné. Neměli bychom zapomenout, že právo funguje jako vysoce diferencovaný sociální systém, ale zároveň symbolizuje jednotu společnosti a zprostředkovává možnost komunikace o její celkové identitě. Dochází tu k neustálé socializaci práva, takže právo pořád musí reagovat na sociální požadavky a sociální očekávání. Ta jsou samozřejmě vždy přehnaná, a potom si musí právní systém selektovat vnitřními procedurami, jaká očekávání ještě zvládne, a jaká už ne. Právo není mapou společnosti, je jen jedním z mnoha jejích fragmentů. Sociologie práva nám říká jednu důležitou pravdu: „Nepřeceňujte právo!“ Právo je jen jeden z mnoha sociálních systémů a skrze něj nelze vyřešit sociální problémy světa. Legalitou nikdy nemůžete legitimizovat sociální realitu v její totalitě. Legalita je příliš úzký pojem na popis soudobých komplexních společností.

Vezměte si EU: je sice hezké mluvit o tom, že jsme všichni Evropané a dát si to do ústavy, ale na to, jak se bude právo aplikovat před Evropským soudním dvorem, to bude mít pramalý vliv. Bude to ale mít vliv na to, zda my sami se cítíme být Evropany, nebo ne. Nejde říci, že jsme jednotní v rozmanitosti, ale je třeba hledat, jestli i skrze právo se může nějaká slabá evropská iden-

tita posilovat a vytvářet. Přitom je důležité, že obecné právně-filosofické otázky dnes nelze formulovat bez znalosti evropského práva a právní globalizace. Dochází tak k deteritorializaci právních problémů. I evropská právní integrace je nakonec jen jedním z fenoménů globální společnosti a jejího právního systému.

Evropské právo tedy může posloužit k vytvoření společné evropské identity?

Politiku identity mají rádi čeští nacionalisté, kteří v den přístupu k EU pochodují na Blaník a tloučou na vrata, aby probudili svaté. EU může nepochybně vytvořit určitou slabou identitu, ale důležité je, že vytváří sociální situaci, ve které je život Evropanů mnohem méně závislý na státních hranicích. Moderní politické a právní kategorie jako hranice, občanství, vertikální suverenity nebo vztah vláda–občan dnes nepochopíte, pokud je nevztáhnete k evropskému kontextu. To se projevilo například při rozhodování českého Ústavního soudu o Lisabonské smlouvě. Soud se tehdy zcela správně odmítl zabývat spekulativními otázkami suverenity, jak od něho požadovali euroskeptičtí senátoři. O takových otázkách totiž musí rozhodnout demokraticky zvolený parlament nebo přímo svrchovaný lid coby konstituující moc.

Kolem čeho se nyní soustřeďuje Vaše práce?

V současnosti se věnuji hlavně moderní sémantice suverenity a tomu, jak struktury globální společnosti ovlivňují fungování nejen národního státu, ale i globalizovaného práva a politiky. Toto téma je velmi obecné a vyžaduje, abychom si znovu promysleli některé problémy, kterými se zabývali právní a političtí filosofové již před sto lety, například Hans Kelsen, Carl Schmitt

nebo Rudolf Smend a Hermann Heller. S tím jsou pochopitelně spojeny i specifické problémy fungování soudobého ústavnědemokratického státu, ústavní kultury a interpretace. A v této souvislosti jsem měl mimořádnou radost z toho, když se nám na základě naší vzájemné polemiky podařilo s místopředsedou Ústavního soudu ČR Pavlem Holländerem uspořádat sborník *Právo a dobro v ústavní demokracii*, do kterého přispěli nejen významní právníci a soudci, ale také filosofové, sociologové a politologové. K některým myšlenkám, jež jsou v tomto sborníku obsaženy, bych se chtěl v blízké budoucnosti určitě vrátit.

Příští revoluce přijde bez mesiáše

Pavel Barša

Co pokládáte za klíčové téma v politickém myšlení současnosti?

Politické myšlení má smysl jedině v zasazení do historického času. A naším časem je čas ekonomické a sociální krize. Proto mě zajímají současní myslitelé, kteří si kladou radikální otázky týkající se kapitalismu a jeho alternativ. Nejzajímavější z nich nejsou ani tak profesionální političtí teoretikové, ale lidé z jiných sociálněvědních oborů nebo aktivisté. Za velmi důležité považují ty, kteří jsou inspirováni Ivanem Illichem a jeho kritikou mýtu růstu a Karolem Polanyim a jeho kritikou mýtu trhu – například mluvčího francouzského hnutí negativního růstu (*décroissance*) Paula Arièse, jenž nedávno vydal knihu *Dobrovolná prostota proti mýtu hojnosti*.

K podobnému myšlenkovému okruhu patří protagonisté takzvaných postrozvojových studií (*post-development studies*) Ind Ashis Nandy a Íránec Majid Rahnema. Rahnema napsal důležitou monografii, *Když bída vyhátní chudobu*, a společně s Jeanem Robertem vydali *Moc chudých*. Rahnema tvrdí, že kapitalismus vytváří bídu, kterou tradiční společnosti neznaly. Bída je stav, v němž lidé nečelí jen materiální nouzi, ale spolu s ní i nouzi morální a kulturní. Tradiční společenství měla většinou dostatek sociální solidarity a zároveň kulturní zdroje, k nimž měli přístup i lidé s minimem mate-

riálních prostředků. Ti byli chudí, ale nikoliv bídní či ubozí.

Kapitalismus dělá z lidí ubožáky tím, že je sociálně i kulturně vykořeňuje – že jim tedy bere jak zdroje solidarity, tak zdroje smyslu. V této tezi navazuje Rahnama vědomě na radikální myslitelku druhé čtvrtiny minulého století, Simone Weilovou. Oba mají sklon idealizovat předmoderní, „organické“ komunity, oba s ním však sami bojují tím, že ukotvují svou reflexi v eticky individualistických přístupech – Weil ve stoicismu a Rahnama ve spinozismu v interpretaci Gillesse Deleuze. Ačkoliv nehlasají asketismus, stoikové i Spinoza považují naplnění života za nezávislé na materiálním blahobytu. Jednotlivý člověk i společenství se mohou z vnějšího pohledu zdát chudí, uvnitř však mohou být nekonečně bohatí. Toto je ostatně i východisko výše zmíněného hnutí dobrovolné prostoty.

V současném radikálním politickém myšlení soutěží Rahnemova interpretace Spinozy s Negriho interpretací. Zatímco Rahnama opírá o Spinozovo myšlení projekt společnosti, v níž naplnění jednotlivců není vázáno na ideu neustálého zvyšování materiálního bohatství, Antonio Negri a jeho žáci kombinují Spinozu s marxistickou představou nekonečného rozvoje výrobních sil, která nakonec přivede člověka do pozemského ráje – do komunismu, v němž každý bude moci plně realizovat sebe sama v souladu se stejnou seberealizací ostatních. Dobré shrnutí negriovské pozice a zároveň její napojení na obhajobu humanitních věd podává Yves Citton v knize *Budoucnost humanitních věd. Znalostní ekonomika, nebo kultury interpretace?*

Negriovci stále věří v Marxovo vysvětlení dějinného vývoje na základě zákona souladu mezi výrobními silami a výrobními vztahy. Rozvoj výrobních sil (tedy v zásadě techniky a lidské schopnosti s její pomocí proměňovat svět) je Marxem chápán jako kvazipřirodní, auto-

matický proces, jenž jde ruku v ruce s neustálým zvyšováním jejich produktivity. Dosáhne-li tento rozvoj jistého stupně, dané výrobní vztahy se stávají jeho zábranou a musejí být vystřídány jinými, s nimiž přichází také jiná společensko-ekonomická formace. Negriovci tvrdí, že právě taková situace nastala s příchodem „znalostního kapitalismu“, v němž se rozvoj výrobních sil stává závislý na intelektuální tvořivosti jednotlivců. Ta je však vždy interaktivní, komunální, zapuštěná ve sdíleném, veřejném vědění, a nemůže být proto plně rozvinuta ve společnosti založené na soukromém vlastnictví. Předpokladem dalšího rozvoje produktivity je proto nahrazení kapitalismu komunismem.

Existuje tedy předzjednaný soulad mezi objektivním zákonem, jenž řídí velké dějiny určitým směrem, a subjektivní touhou jednotlivců uskutečnit svůj vlastní tvůrčí potenciál. Jde vlastně o jakousi sekulárně-humanistickou variantu spásy. Ke spáse dojde na tomto světě tím, že dějinná prozřetelnost v podobě zákona souladu výrobních sil a výrobních vztahů přivodí podmínky pro revoluci, která uvede lidstvo do radikálně jiného společenského řádu, v němž každý člověk bude moci plně realizovat sám sebe v souladu s ostatními. Tento marxovský mesianismus je neslučitelný se Spinozovým odlišením spásy jak od rozvoje materiálního blahobytu, tak od proměn ve sféře politické moci. Spásu podle něj čerpá člověk vždy z imanentních zdrojů, nemůže ji tedy přivodit ani hojnost vnějších statků, ani politická revoluce.

Spinoza tedy odděluje politiku od etiky?

Spíše než o oddělování bych hovořil o odlišování. Etická otázka naplnění či spásy samozřejmě souvisí s politickou otázkou spravedlivého uspořádání společnosti. Přesto se jedná o dvě otázky, které vyžadují dvě odlišné

odpovědi. Revoluční mesianismus na ně naopak přináší odpověď jedinou: slibuje lidem, že jim nastolení spravedlivého řádu automaticky přinese naplnění jejich životů. Spásy má být dosaženo nikoli z imanentních zdrojů jednotlivců, nýbrž působením sil a mocností, které jsou vůči nim transcendentní. U Marxe má rozvoj výrobních sil stejnou funkci jako prozřetelnost transcendentního Boha. Takového Boha Spinoza ruší. Člověk podle něj nemá hledat Boha daleko od sebe, v pomyslném „jinde a jindy“, ale u sebe samotného, „zde a nyní“. Každá lidská existence je konečným výrazem nekonečné Boží moci. Spása pak spočívá v aktualizaci této ontologické totožnosti jednatelce a celku.

To však neznamená, že je něčím jednoduchým. Naopak. Povstává z umění zvládat paradox, který Gilles Deleuze formuloval jako princip vzájemného zahrnutí výrazu a vyjádřeného: vyjádřené je zahrnuto ve výrazu, ale stejně tak je výraz zahrnut ve vyjádřeném. Jako na Escherově obrázku, na němž jsou zobrazeny dvojce navzájem se kreslící ruce. Jak jsem se pokusil rozvést v *Imanenci a sociálním poutu*, z imanence Boha plyne, že člověk má hledat své naplnění ve vztahu k sobě samému a ke svému lidskému okolí a má se přestat spoléhat na instance, které jsou vůči němu vnější, ať už si je představuje jako Boha, Dějiny, Přírodu, Růst, Revoluci atd. atp.

Každý jednatelce v sobě potenciálně zahrnuje řád vesmíru. Spinoza takovému dílčímu projevu Boha říkal modus, Leibniz hovořil o monádě, která v sobě svým vlastním způsobem zrcadlí a shrnuje celý svět. Každý je z principu schopný dospět naplnění tím, že uvede své myšlení a jednání do souladu s řádem světa. Kdyby byli všichni lidé s to aktualizovat tuto možnost, nemusel by existovat stát, neboť vztahy lidí by byly spontánně harmonické – každý by byl jedinečným vtělením jediného světového řádu, neboť by vnější realitu plně vstře-

bal do svého myšlení a jednání. Pravidla, která zajišťují soulad jednotlivce s ostatními lidmi, by každý dodržoval z vnitřní nutnosti. Jen málokterý smrtelník je toho však schopen. Proto musí existovat stát jako instance, která tato pravidla vymáhá. Musí také existovat soubor představ, jenž tato pravidla a jejich vymáhání ospravedlňuje před průměrným a nedokonalým rozumem většiny. Protože tento rozum se neobejde bez víry v transcenci, jedná se o svého druhu náboženství. Funkcí tohoto občanského náboženství však není přinášet lidem spásu, ale jen občanský mír a s ním i příležitost k vlastnímu hledání spásy.

Na rozdíl od svých falešných náhražek, jakými jsou náboženství zjevující vůli transcendentního Boha, je skutečná spása uskutečňována jednotlivci z jejich vnitřních zdrojů. Občanské náboženství nemůže tuto spásu suplovat. Pouze pragmaticky kompenzuje skutečnost, že jí průměrná většina není schopna dosáhnout. Spinozovské odlišení spásy od akumulace materiálních statků a od převratu ve sféře politické moci je při našem hledání východu ze slepé uličky současného kapitalismu daleko jistějším orientačním bodem než vyvolávání nostalgie po mesianickém násilí revoluce, které nacházím u některých negriovců nebo také v knize Slavojе Žižka *O násilí*. Spinozistické východisko je ovšem potenciálně elitářské. Proto musí být prakticky napojováno na různé verze důstojné chudoby, které, jak připomíná Ariès ve své knize, odjakživa patřily k životnímu způsobu lidových vrstev.

Kam podle Vás tedy směřuje současný kapitalismus?

Vytváří obrovské propasti mezi lidmi – část zbídačuje, a na druhé straně dovoluje, aby se v rukou menšiny akumulovalo neuvěřitelné bohatství. Jan Keller říká, že kapitalismus vytváří zcela nesouměřitelné světy. V dů-

sledku toho se ztrácí smysl pro lidskou sounáležitost a rovnou důstojnost všech lidí. Bez nich však není možná demokracie – individuální svoboda, navíc redukovatelná na svobodu podnikání, k demokracii nestačí. To jako by si v desetiletích po druhé světové válce uvědomovaly pravicové i levicové elity, když zabudovávaly do kapitalismu institucionální zábrany, které zajišťovaly sociální soudržnost a rovnost příležitostí. Rozdíly mezi vysokou vrstvou a zbytkem společnosti začaly na Západě růst do propastných rozměrů až v posledních třiceti letech, kdy byl tento keynesiánský konsenzus postupně nahrazen neoliberálním, washingtonským konsenzem.

Jakou roli při formování nového konsenzu sehrál pád východního bloku?

Byl chápán jako potvrzení správnosti tohoto nového konsenzu, jako doklad neudržitelnosti silného přerostlého státu. Sovětský represivní kolektivismus zdiskreditoval právě hodnoty solidarity a rovnosti, které v podobě institucí sociálního státu zadržovaly ničivé aspekty kapitalismu. Úpadek těchto hodnot byl druhou stranou nástupu neoliberálního konsenzu. Krize, která začala roku 2008, není jen ekonomickou krizí, ale také krizí tohoto konsenzu. Je tedy i krizí ideologickou.

Zbídačuje tedy svým globálním dosahem kapitalismus mnohem více lidí?

Nevím, zda tu jde skutečně o nějakou změnu. Masy mimoevropských chudých byly vinou západnímu kolonialismu součástí kapitalismu již minimálně od konce 19. století. Když ve čtyřicátých letech Joseph Schumpeter ve své práci *Kapitalismus, socialismus a demokracie* konstatoval, že všechny statistiky ukazují na snižování sociálních nerovností v západních společnostech, což

chápal jako vyvrácení Marxovy teze, že kapitalismus logicky povede ke zbídačování stále širších vrstev, a tedy k vlastnímu zničení. Opomenul však ekonomickou propojenost Západu se zbytkem planety. Elity třetího světa proto Schumpeterovi a jemu podobným po válce *ad nauseam* opakovaly, že bez vykořisťování mimoevropských společností by západní pracující nikdy nedosáhli svého blahobytu. Tato kritika patřila k postkoloniálnímu období, v němž většina mimoevropských společností postupně získala formální samostatnost, ale zůstávala často v politicky i mentálně podřízeném vztahu vůči někdejší metropolím a v ekonomické závislosti na nich. Antiimperialistická ideologie třetího světa se opírala o absolutizovaný rozdíl mezi bohatým a vykořisťujícím Severem a chudým a vykořisťovaným Jihem.

S koncem postkoloniální éry, jenž se začal ohlašovat v minulém desetiletí, ztratila tato představa na přesvědčivosti. Vynořující se velmoci jako Indie, Čína či Brazílie, přičemž mnohé další země někdejšího Jihu již nemohou být považovány ve vztahu k zemím Západu za chudé, neboť v nich existuje bohatá kapitalistická elita i rostoucí střední vrstva, které sdílejí stejnou globální kulturu jako jejich západní ekvivalenty. Na obou stranách někdejší dělicí linie jsou tedy společnosti rozdělené. Důležitější než to, ze které země člověk pochází, je to, z jaké vrstvy pochází. Tato proměna je další známkou toho, že Západ přestal být středem světa.

Jak v této globální perspektivě vypadá situace v Česku?

V České republice jsme v posledních dvaceti letech zrekapitulovali vývoj kapitalismu za posledních šedesát let. Navzdory tomu, že po sametové revoluci rétoricky převládal neoliberální konsenzus symbolizovaný Václavem Klausem, budovala ve skutečnosti většina polis-topadových vlád kompromisní systém. Na jedné straně

se s heslem „Každý urvi, co můžeš“ divoce privatizovalo. Na druhé straně se ustavila tripartita a byla přijata ústavní Listina základních lidských práv a svobod, která garantovala mimo jiné mnohé výdobytky evropského sociálního státu. Zajímavou otázkou je, proč byly pravicové elity přístupné takovému kompromisu.

Podle mne to mohlo souviset s tím, že představitelé postkomunistického neoliberalismu u nás nebyli tak bohatí a privilegovaní, aby si nedovedli představit starosti obyčejných lidí. Vzpomínám si, jak Klaus obhajoval regulaci nájemného poukazem k situaci své maminky. Dovedl si celkem neideologicky a lidsky představit, co taková deregulace nájemného může způsobit. Životní zkušenosti příslušníků současné pravicové elity – lidí typu Karla Schwarzenberga či Zdeňka Tůmy – takový akt vcítění do situace méně obdařených spoluobčanů neumožňují, nebo alespoň výrazně ztěžují.

Druhým faktorem, jenž přispěl k budování sociálního státu, bylo, že česká společnost do sebe v průběhu 20. století vstřebala značnou dávku sociálnědemokratického a komunistického rovnostářství. Komunistického rovnostářství sice bylo vnucené a ideologicky kontraproduktivní: velká část mých vrstevníků má například stále potíž používat slova „solidarita“ či „sociální rovnost“ bez ironického úšklebku. Navzdory této vědomé alergii se však rovnost vtiskla do široce sdílených a často neuvědomovaných představ o tom, jak mají vypadat vztahy mezi lidmi ve slušné společnosti. To byla podle mne vestavěná kulturní bariéra, která způsobila, že v prvních patnácti letech po revoluci jsme navzdory neoliberální rétorice budovali sociální stát, jenž umožnil rozvoj středních vrstev v širokém slova smyslu – tedy včetně kvalifikovaných zaměstnanců.

Až Topolánek a po něm Nečas si do programu vepsali demontáž sociálního státu: ve chvíli, kdy se naše střední vrstvy začaly přibližovat svým standardem a statu-

sem středním vrstvám na Západě a začaly se cítit alespoň trochu sebevědomě, začaly pravicové vlády řezat větev, na níž tyto vrstvy sedí. To výborně ukazuje Jan Keller ve své poslední knize. S Nečasem jsme definitivně zakončili postkomunistickou éru „dohánění Západu“ a vstoupili jsme do období, v němž jsou naše otázky v zásadě totožné s otázkami evropskými a globálními.

A kterou z těchto otázek považujete za nejdůležitější?

Považuji za ni otázku vztahu kapitalismu k demokracii, kterou lze na hodnotové úrovni pojmut jako otázku vztahu mezi třemi zakládajícími hodnotami moderní doby – svobodou, rovností a bratrstvím. Neoliberální pravice považuje za nutnou a dostačující podmínku demokracie individuální svobodu. Pro liberální levici je naopak svoboda podmínkou sice nutnou, ale nikoliv dostačující: demokracie nemůže existovat bez základní rovnosti občanů, k jejímuž zajištění je třeba k rovným právům přidat rovné příležitosti, což se neobejde bez vyrovnávání materiálních a kulturních podmínek, za nichž jednotlivci vstupují do života. A takové vyrovnávání předpokládá přerozdělování bohatství, což zase nejde bez solidarity, tedy pocitu lidské sounáležitosti čili – moderním politickým idiomem – bratrství.

Ve zkratce a schematicky lze tedy říci: aby liberální demokracie byla s to uskutečnit svůj slib občanské svobody a samosprávy, musí se stát demokracií sociální. Solidarita umožňuje individuální svobodě vzkvétat tím, že ji omezuje, a tak zachraňuje před jejími sebeničivými důsledky. Ty spočívají v tom, že svobodný jednatel má sklon činit z druhých pouhé prostředky k naplnění svých účelů. Právě tomuto sklonu nastavuje hráz pocit bratrství: je-li druhý mým bratrem či sestrou, bytostí stejného druhu jako já, je také jeho atributem svoboda. Kantovsky řečeno to znamená, že má poslední účel sám

v sobě. Chci-li ho jako takového respektovat, musím uznat, že je morálně nepřípustné ho redukovat na pouhý prostředek uskutečnění mých zájmů. Kant ovšem egoismus a využívání jednoho člověka druhým neruší, ale pouze mu stanovuje omezující podmínku: Nechovej se ke druhému nikdy *pouze* jako k prostředku, ale vždy také jako k účelu! Prakticky to znamená, že mohu činit z druhého prostředek jen s jeho svolením.

Ve dvojznačnosti této kantovské zásady je v zárodku obsažena celá dvojznačnost sociální demokracie, která se snaží omezovat a zadržovat kapitalismus, čímž ho udržuje naživu, místo aby ho překonala. Aby zůstala otevřena možnost takového překonání, musí být boj o reformu kapitalismu na politické rovině doplňován experimentací radikálních alternativ kapitalismu v rovině každodenního života jednotlivce a jeho nejbližšího lidského a přírodního okolí – tedy v etické rovině, o níž jsem mluvil v souvislosti s hnutím negativního růstu a se Spinozou. Nejde přitom o naplnění soukromého individua, které by bylo jako nějaký atom izolováno od ostatních. Protože je každý jednatel moderm celkového bytí, musí být jeho naplnění vždy hledáno ve vztazích ke kosmu a ostatním. Nejedná se ani o nějakou idealistickou revoluci „hlav a srdcí“, ale o vynalézání jiných forem materiálního i duchovního života, než jaké nám vnucuje všudypřítomná komodifikace našich potřeb. Z těchto důvodů může být slovo etika se svými atomistickými a idealistickými konotacemi zavádějící, a je lepší hovořit o mikropolitice. Proti ní stojí makropolitika, v níž se jedná o udržení či proměnu celospolečenských struktur a institucí.

K těmto dvěma rovinám náležejí dva radikálně odlišné koncepty svobody. V makropolitice jde o svobodu jednotlivce od ostatních a společnosti, tedy o „negativní svobodu“, kterou má regulovat výše zmíněný kantovský imperativ. Ve spinozistické mikropolitice jde naopak

o „pozitivní svobodu“. Taková svoboda neutíká pryč od řádu bytí a závazků vůči ostatním, ale činí z nich naopak interní podmínky své realizace. Protože je člověk jedinečným modelem přírody a společnosti, nemůže být jeho svoboda uskutečňována nezávisle na nich, či dokonce proti nim, ale musí je do sebe zahrnout. Tato svoboda tedy spadá vjedno s vnitřní nutností, do níž je přetaven přírodní i společenský řád.

Otřesné důsledky sovětského pokusu o realizaci této svobody prostřednictvím „diktatury proletariátu“ – ve skutečnosti ovšem diktatury samozvané elity v podobě komunistické strany – by nás měly navždy odradit od pokusu řešit problém spásy či lidského naplnění politickým donucením. Sovětský režim nebyl ničím jiným než sekularizovanou teokracií. Opustil buržoazní civilizaci pouze za cenu úpadku do barbarství, které v mnohém překonalo barbarskou stranu této civilizace samotné a zároveň pohřbilo její nesporné výdobytky v čele s občanskou svobodou a rovností. Budoucnost nyní do značné míry závisí na naší schopnosti poučit se ze sovětského nezdaru a odolat sklonu dávat makropolitické odpovědi na mikropolitické otázky. Experimentace nekapitalistických životních forem na mikropolitické úrovni proto musí probíhat paralelně se zápasem o jeho regulaci na rovině makropolitické.

Možnost překonání kapitalismu je samozřejmě závislá na propojování těchto zápasů. K němu by však mělo docházet dobrovolně a zdola, nikoliv diktátem a shora. Podaří-li se v budoucnosti skutečně položit základ radikálně jiného soubytí člověka s přírodou a lidí navzájem, pak taková postkapitalistická civilizace nepovstane z teoretického poznání domnělé prozřetelnosti dějin, ale z praktické zkušenosti otevřenosti lidí. Nebude tedy produktem aplikovaného vědění vládnoucí elity, ale výsledkem experimentálního jednání propojujících se sociálních hnutí.

Na závěr otázku z úplně jiné oblasti: Jak se podle Vás změnila česká akademická obec za posledních dvacet let?

Nemohu mluvit za jiné obory, ale sociální věda se každopádně změnila k lepšímu. Na počátku devadesátých let, kdy jsem začínal svou akademickou kariéru, byli na univerzitách lidé, jejichž habitus se utvářel v sedmdesátých a osmdesátých letech. Nemluvím o ideologii, ale o způsobu práce a myšlení. A to se dalo překonat jen s obtížemi, jelikož až na výjimky nešlo ze dne na den vyměnit obsazení celých kateder. Nešlo to nejen z hlediska pracovního práva, ale ani z hlediska odborného – ani za průměrné a podprůměrné asistenty, docenty a profesory (k nimž ovšem často patřili i rehabilitovaní osmašedesátníci, kteří po dvaceti letech oprašovali své polozapomenuté vědomosti z konce šedesátých let) nebyla náhrada.

Dnes začala zaujímat vůdčí pozice na katedrách a fakultách střední generace těch, kteří studovali v devadesátých letech, mnozí z nich také v zahraničí. Podobně jako se to stalo střední vrstvě obecně, také akademická střední vrstva se ocitla pod soustředěným útokem neoliberální pravice právě ve chvíli, kdy se generačně obrodila a začala pomalu získávat náležité sebevědomí. Nevidím to však nijak pesimisticky. Kolem mě je řada mladších kolegů, kteří ze sebe zcela jistě nenechají udělat služebníky byznysu či neoliberálního státu.

Intervence přetváří kapitalismus v systém politických privilegií

Josef Šíma

Co považujete za klíčové téma společensko-politického diskursu?

Čím déle a podrobněji se věnuji studiu společnosti, tím silnější mám pocit, že problémy zůstávají a klasické debaty se vracejí. Můžeme je shrnout do sporu o fungování horizontálních společenských struktur. Jde o debaty reprezentované Johnem Lockem na jedné straně a Thomasem Hobbesem na straně druhé – tedy chápání společnosti jako řádu organicky či spontánně zespona vyrůstajícího, nebo naopak řádu shora uvaleného. Na totéž lze v principu nahlížet také jako na spor zastánců seberegulačního fungování trhu s těmi, kteří naopak obhajují centrální plánování v nejrůznějších podobách. Dnes se tento spor aktuálně odehrává v debatách o krizi současného kapitalismu. Argumenty se sice občas v detailech modifikují, ale v zásadě se vracejí, a debaty se tak cyklicky opakují, téměř jako by se předtím vůbec nevedly a jako by se jednalo o spory nové.

Můžete uvést konkrétní příklad cyklického opakování?

Například debaty o údajném konci kapitalismu dnes a během velké hospodářské krize ve třicátých letech 20. století. Střet paradigmat, tedy spor o interpreta-

ci příčin krize probíhá téměř identicky. Jedni viní za vznik krize selhání trhu a kapitalismus, druzí vysvětlují, že krize je výsledkem intervencionismu, tedy snahy řídit složitý systém, jemuž dobře nerozumíme. Tvrdí, že krize byla vyvolána neumělými zásahy států a snaha krizi intervencionisticky léčit ji přeměnila v dlouhotrvající celospolečenskou katastrofu. A stejní zůstávají i klasici jednotlivých postojů. Na jedné straně máme marxistické vysvětlení krizí, jež navrhuje nahradit stávající systém něčím zcela jiným; interpretaci intervencionistickou, převážně keynesiánskou, jež volá po masivní roli státu při zachování tržních základů společnosti; a protržní přístupy, jimž vévodí tzv. rakouská škola – stavějící na průlomových dílech Ludwiga von Misesa, F. A. Hayeka a jejich moderních pokračovatelů, kteří za krizi viní zpolitizovaný bankovní systém a krátkozraké politiky, kteří ve snaze „dělat něco“ strádání prohlubují.

A samotný kapitalismus se od třicátých let změnil, nebo jde o stejný systém?

Pakliže kapitalismus definujeme jako systém, který stojí na soukromém vlastnictví výrobních prostředků a ve kterém hraje vláda úlohu rozhodčího, nikoli aktivního hráče, tak se od velké hospodářské krize (a právě kvůli ní!) systém dramaticky změnil. Dnes stát intenzivně a systematicky přerozděluje, a to nejen v zemích, které si říkají sociální, ale i v těch, jež dlouho byly symbolem původního, klasického liberálního kapitalismu.

I Velká Británie dnes přerozděluje více než polovinu HDP. To v principu znamená, že přes polovinu toho, co ekonomika vyprodukuje, je vytvářeno na politickou objednávku. Na výrobu dle přání spotřebitelů, jež je jádrem kapitalistického systému, zůstává méně než polovina produktivní činnosti. Z kapitalismu nám pro-

to toho příliš nezůstalo. Soukromý sektor se výrazně zmenšil a neustále se zmenšuje dále. A proto by nás nemělo překvapit, že není s to uživit zvětšující se sektor státní. Ten ze své podstaty spočívá jen v redistribuci, nové bohatství nevytváří, jen existující přerozděluje k politicky dobře situovaným skupinám. Systém původního kapitalismu se oproti tomu soustřeďoval na výrobu, výrobu nových věcí pro masu lidí, nové bohatství pro všechny, nikoli privilegia pro vyvolené.

Současný systém redistributivního intervencionismu ničí motivaci k výrobě, neboť pro člověka je stále méně důležité, jak kvalitně dodává zboží požadované zákazníkům, a stále více záleží na blízkosti k politickým kanálům, skrze které tečou obrovské peníze. Navíc zcela pošlapává funkci soukromého vlastnictví, na němž kapitalismus stojí, a proto dnešní systém nominálního, nikoli reálného soukromého vlastnictví označují někteří autoři jako participatorní fašismus.

Mluvíte o přílišné regulaci ekonomiky, zaznívá ale i opačný argument: že zatímco ekonomika je globální, politika globální není, a státy tedy nemají možnost její excesy korigovat. Nebude spíš tlak na to, aby se regulace globálních trhů zvýšila?

Společenské systémy se typicky systémově mění právě v dobách krizí. Ale jakým směrem se věci změní, záleží na chápání důvodů, jež ke krizi vedly. Dnes často slyšíme, že za dnešní problémy může kapitalismus. Domnívám se, že je tomu přesně naopak. Jak jsem se pokoušel vysvětlit, kapitalismus dnes téměř neexistuje. Ve světě masivního intervencionismu a historicky nejvyššího přerozdělování pro něj nezbyvá místo. Americký prezident Franklin D. Roosevelt a jeho následovníci v ostatních zemích reagovali na minulou velkou krizi bezprecedentní expanzí státních aktivit. Není náhoda,

že následně velká hospodářská krize trvala bezprecedentně dlouho. I ta však nakonec, jako každá krize, odezněla. V očích veřejnosti však intervencionismus slavil úspěch, jelikož se pozornost soustředila především na motivy vládních činností, nikoli na jejich skutečné dopady.

Expanze státu pak pokračovala další půl století. Vlády přestávaly být rozhodčími a byly stále klíčovějšími hráči. A je paradoxní, že po tak nevídaném nárůstu moci vlád a jejich aktivit dnes stojíme před stejnou otázkou. Není náhodou dnešní krize z nedostatku regulace? A mnozí téměř automaticky odpovídají – určitě! A představme si, jak se situace bude vyvíjet dále. Vlády budou ještě více dohlížet, přerozdělovat, zvyšovat daně a produkovat inflaci, nastanou nepochybně značné problémy a otázka se vrátí. Není náhodou krize opět z nedostatku regulace? A mnozí budou volat – určitě! Ale tentokrát již bude možná veřejnost nakloněna předat vládě zcela nové a s tržním hospodářstvím naprosto nekompatibilní pravomoci – toho bychom se měli obávat!

Já se spíše rozhlížím a marně hledám, kde bych mohl najít, jak říkáte, excesy ekonomiky či trhů. Celé bankovníctví, o němž se dnes často mluví, je drakonicky regulováno: jde ve své podstatě o kartel bank s centrální bankou v čele, dnes navíc globálně koordinovaný a prorůstající s fiskální vládní činností. Celé odvětví je neoddiskutovatelně státním kartelem vytvářejícím ohromný morální hazard. Jak v takovémto prostředí mohou nastat tržní excesy?

Ale vrátím-li se k začátku diskuse, tak opět jde o konflikt vizí. Pokud zastáváte názor, že společenské systémy musejí být shora řízeny, aby byla zajištěna jejich dlouhodobá udržitelnost a stabilita, pak vám dnes opravdu někdo chybí, protože neexistuje globální politická moc, globální fiskální politika, globální regulace.

Já věřím ve stabilitu zespoda vyrůstajících systémů,

kde jistě k chybám dochází, ale za tyto chyby platí ten, kdo je způsobil. Chyby jsou typicky malé a opravitelné, neohrožují stabilitu systému, naopak jsou jeho nutnou součástí, protože představují tolik potřebnou zpětnou vazbu. Stabilita společenského systému, jenž je konstruován shora, není zaručena. Jeho reálné fungování může být zcela v rozporu se zamýšlenými a deklarovanými cíli a jeho chyby mohou být fatální. Společnost by neměla být laboratoří ambiciózních inženýrů opojených mocí, již jim politický systém dává.

Co třeba máte na mysli?

Například euro. Euro je od samého počátku politickým projektem, protikladem přirozeného decentralizovaného společenského a ekonomického procesu. Všichni o tom věděli, a dokonce to vyzdvihovali jako ctnost. Ukazuje se ale, že nestačí politicky chtít. Společnosti nelze neomezeně manipulovat, jelikož to naráží na inherentní problémy tolik typické pro monstrózní politické projekty. Ekonomické a společenské zákonitosti nelze ignorovat. Ekonomie jako věda nám formuluje zákony, jež jsou stejně platné jako zákony přírodní. Arogance moci dnešních politiků se projeví a celý projekt skončí katastrofou – trvale udržitelná měna musí vyrůst, vzniknout odspodu, nemůže být výsledkem politického rozhodnutí.

Obávám se, že nikdo netuší, jaké neskutečné problémy dnešní politizace v měnové oblasti přinese, protože nic takového, co se dnes děje, se v učebnicích nepíše. Jde o experiment mamutího rozsahu a v této souvislosti si vzpomínám na jeden výrok někdejšího ruského prezidenta Borise Jelcina. Jakýsi novinář se ho ptal, co si myslí o myšlence socialismu. Odpověděl, že to je možná zajímavá myšlenka, ale že by byl raději, kdyby se to nejprve vyzkoušelo na něčem menším, než byl Sovět-

ský svaz. A to je v kostce argument nás, zastánců spontánního vývoje vzniku společenských institucí: když dojde k chybě, je malá, je opravitelná. Z chyb se učíme a ten, kdo ji udělal, ponese její náklady. Dnešní zpolitizované systémy ekonomického intervencionismu produkují masové externality – obyvatelstvo, miliony lidí, kteří nic špatného neudělali, nesou náklady politického experimentování; to navíc nabývá na rozsahu a lidé si naivně myslí, že dnes jsme již moudřejší, že kolapsy měn, státní bankroty, hyperinflace apod. jsou věci minulosti. Nejsou.

Hovoříte o přílišné dnešní regulaci a jejím dopadu na ekonomiku. Ale krizi ve třicátých letech 20. století přece nezapříčinila přílišná regulace.

Zapříčinilo ji experimentování s regulováním měnové oblasti. V roce 2012 je tomu sto let, co Ludwig von Mises napsal knihu, ve které vysvětlil základní mechanismus, kterým vlády, respektive centrální banky krize způsobují. Jeho teze byly následně rozpracovány Hayekem, který za to v roce 1974 získal Nobelovu cenu.

Mechanismus vzniku krize je takový, že nejprve dochází k měnové bublině, měnové expanzi. Centrální banky – možná v dobré víře, aby podpořily výrobu v ekonomice – uměle snižují úrokové sazby, což krátkodobě vyvolává období zdánlivé prosperity, jsou zahajovány nové projekty, roste zaměstnanost. Vše je bohužel přechodné, neudržitelné. Inflační bublina se nafukuje, až následně praská – falešná očekávání naráží na ekonomickou realitu. Inflační mámení vyprchává a lidé poznávají, že žili v iluzi, žili nad poměry. Chyba je objevena a startují se korekční tržní procesy. Struktura ekonomiky se navrácí do udržitelné podoby, ale to bolí. Neudržitelné výroby krachují, roste nezaměstnanost, nastupuje krize. Je ale třeba chápat, že problémy nezpůsobuje krize jako tako-

vá, ale předchozí neudržitelný a umělý boom. Krize je naopak nutnou léčbou, cenou, kterou platíme za návrat k normálu po politické snaze urychlit růst. Zdrojem krize je fungování měnových autorit, státněmonopolních centrálních bank, nikoli jakési selhání trhu. A samozřejmě v okamžiku, kdy provedeme špatnou diagnózu příčin problémů, přicházíme s kontraproduktivními recepty řešení. Typickou reakcí ve třicátých letech bylo, že se vlády snažily bránit korekčním mechanismům hospodářského poklesu. Bránily poklesu mezd a proti nezaměstnanosti bojovaly zaváděním cel. To vedlo k obchodní válce, která rozbila předválečný globalizovaný svět a nahradila jej nacionalistickými hospodářskými politikami. Lidé samozřejmě v důsledku tohoto kroku hromadně chudli. Nebo se vláda rozhodne investicemi do infrastruktury – jak to dělal Roosevelt a co je opět aktuální – bránit se nutné hospodářské korekci a občany drží v zaměstnáních a projektech vytvořených uměle vládní snahou „dělat alespoň něco“. Na měnovou bublinu se tedy mohou nabalit další regulace, opět možná dobře míněné, které však v důsledku brzdí nezbytné přizpůsobení a brání vytvoření udržitelného hospodářského systému. Vlády tak mohou vyvolat dlouhodobou krizi, která pak už je daleko víc než jen ekonomickým problémem.

Krize po první světové válce v letech 1920 a 1921 byla hloubkou propadu srovnatelná s krizí let třicátých. Na rozdíl od ní ale trvala osmnáct měsíců. Byla to krize hluboká, ale rychlá, protože se nikdo nesnažil experimentovat takovým způsobem, k jakému se následně odhodlali prezidenti Hoover a Roosevelt. Chybu nelze odčinit bezbolestně, ale přizpůsobení, byť je neodvratné, může být alespoň rychlé. Bohužel, navzdory historické zkušenosti se zdá, že politickému experimentování neodzvono.

Může si ale politika dovolit nezasahovat?

Mezi lidmi, zdá se, panuje přesvědčení, že vláda musí dělat alespoň něco, i když neví přesně co a proč. Myslí si, že to je zásadní omyl. Ubránit se nefunkčním a krátkozrakým řešením bude patrně politicky těžké, ale to neznamená, že máme obhajovat kroky, které situaci jen zhorší. Je úkolem společenských vědců, aby svou činností politickému populismu bránili. Tím se opět vracíme k velké otázce, s níž jsme začínali. Jsou společenské systémy jako kapitalismus sebezachovávající se, nebo jsou vnitřně nestabilní? Lze je shora opravovat?

Upřímně věřím, že aktivní politikou vlády nelze napravit chybu, která byla prvotně mylnou hospodářskou politikou způsobena. Společnosti jsou nesmírně složité systémy, s nimiž nelze libovolně manipulovat. Odtud ona pokora těch, kteří zastávají přístup organického růstu komplexních společenských systémů. Důvod, proč nelze krizi odčinit vládní politikou, je stejný jako ten, kvůli kterému selhalo centrální plánování. Co konkrétně dělat v dané situaci nelze od stolu říci. Potřebujeme trhy, tedy decentralizované rozhodování milionů lidí, kteří si cestičku k nové udržitelné podobě výroby v nové situaci najdou. Nikdo dopředu neví, jak tento proces přesně dopadne. Jako společenšší teoretici můžeme jen cosi smysluplného říci o obecné povaze procesů, k nimž musí dojít.

Cíle regulačních opatření vlády mnohdy pěkně znějí, ale jejich dopady mohou být přesně opačné. Ekonomové mají v popisu práce, aby se nenechali svádět preambulemi zákonů a honosně znějícími proklamacemi, ale měli by být spíše experty na analýzu a rozkrývání nezamýšlených a nepřímých důsledků vládních politik. Snaží se vysvětlit společenské procesy zevnitř, ukázat na motivace jednotlivých aktérů a pomocí nich vysvětlit jejich

chování, a tedy kompatibilitu procesů, které ve společnosti probíhají, s cíli, jichž má být dosahováno. A to je klíč. Nejde o boj o úmysly. Můžeme směle předpokládat, že všichni společenší teoretici, ať už jsou zastánci jakéhokoli směru, mají dobrý úmysl, chtějí společnost, ve které bude hezké žít, která bude vzkvétat a která všem otevře cestu ke spokojenému životu. Spor je o způsob, jak toho docílit.

Říkal jste, že si miliony lidí najdou cestu. Ale není to v dnešním globálním ekonomickém světě mnohdy menšina, co rozhoduje o většině?

Vlivné menšiny samozřejmě mohou v intervencionistických systémech ve svůj prospěch manipulovat politické procesy. Ve skutečném tržním hospodářství či kapitalismu, chcete-li, je ale takoveto parazitické a násilné chování zapovězeno – to je onen požadavek na existenci funkčního rozhodčího ve společnosti. Skutečnou rozhodovací pravomoc v kapitalismu má každý z nás. Jsme-li chráněni před násilníky, jsme pány my, spotřebitelé. Každým svým nákupem rozhodujeme o tom, co se bude vyrábět. Nikdo shora nerozhoduje, co kdo bude mít, nikdo politicky nepřerozděluje. Jistě, ve společnosti jsou chudší a bohatší lidé podle toho, jak úspěšní jsou v produkci užitečných věcí, které od nich ostatní rádi a dobrovolně kupují.

Argument ve prospěch kapitalismu a tržního hospodářství nestojí na nějakém arbitrárním soudu o podobě výsledku jeho fungování, ale na spravedlnosti procesů, které k tomuto výsledku vedou. Jedná se o obhajobu systému, kde nikdo není obdařen politickými privilegii, jež by následně byla vynucována státem. Nikdo tak nebohatne v důsledku politické přízně. Naopak, lidé jsou úspěšní podle toho, co jsou za jejich produkt ostatní ochotni zaplatit. Pak se snadno a přirozeně sta-

ne, že někdo je bohatší a někdo je chudší. A o vyspělosti a civilizovanosti společnosti samozřejmě vypovídá mnohé to, jak se lidé dobrovolně zapojují do aktivit nepřinášejících okamžitě zisky – umění, péče o chudé či nemocné apod.

Dnes však bohužel najdeme celou řadu politických zbohatlíků, na čele s bankéři, kteří využívají svého vlivu a nechávají za své chyby platit daňové poplatníky. To ale není kapitalismus, to je zmanipulování politiky ve vlastní prospěch. Je to pravý opak kapitalismu. Zároveň tato kritika není útokem na bankovníctví, kapitál, peníze a úrok jako takové, ale na prolnutí politiky a ekonomického systému.

Lze se však tomuto prolnutí bránit?

Samozřejmě. To je velký úkol pro politické filosofy, ústavní teoretiky, ekonomy a ostatní společenské vědce: jak vládě, která by neměla být hráčem, ale jen rozhodčím, zabránit v tom, aby se svých funkcí držela, aby se z produktivní vlády nestala vláda predátorská. Jedni tvrdí, že tuto funkci musí zajistit ústavní pojistky. Teoreticky to zní pěkně, ale podíváme-li se na realitu i v případech tak jednoduché a čitelné ústavy, jakou je ústava americká, vidíme jasně, k čemu časem dochází. Vnitřní dynamika systému postupně vytvoří tlak na reinterpretaci základních principů, až se najednou běžně začnou odehrávat věci, které byly původně explicitně zakázány. Ústavní pojistky tak sice možná na některých místech působí jako brzda, ale v principu neplní úkol, jímž je spoutat privilegovaným – tedy vládě a státu – ruce natolik, aby se z rozhodčích nestali hráči. Politická privilegia se masově šíří a ničí celý systém.

Proto se dnes na tolika místech rozvíjí teorie a výzkumné programy, jež obhajují existenci společenských institucí, které by vůbec na zvýhodňování určitých sku-

pin, tedy privilegiích, nestály. V ekonomické oblasti tak například dnes opět nabývá na významu debata o demontáži zpolitizovaného systému centrálního bankovníctví, jež jako alternativu nabízí systém tzv. svobodného bankovníctví. Tedy systém, který nestojí na monopolu centrální banky, nýbrž na tržní disciplíně, k níž tento systém povede. Takový systém bez politických privilegií je zřejmou a zásadní alternativou dnešní situace, kdy centrální banky, například Evropská centrální banka, na politickou objednávku ničí kupní sílu peněz a vykupuje řecké dluhopisy.

Nakolik je podle Vás prolnutí ekonomiky a politiky stejné v České republice i na Západě, případně nakolik se liší?

V principu to je obdobné. Můžeme vidět rozdíly, jež se týkají míry kultivovanosti ve fungování systému, doma zažíváme větší korupci a více primitivního klientelismu než například v severských zemích, ale to je odrazem řady kulturních hodnot a společenských norem. Dovolil bych si však tvrdit, že rozdílná tolerance ke korupci není klíčovým problémem, jemuž na Západě čelíme. Jednoduše řečeno, klíčovým problémem není předražená dálnice, ale to, že vláda dálnice staví! Vládní expanzí, která narostla na polovinu HDP (a mnohde i více), se připravujeme o tržní zpětnou vazbu, jež je klíčovým, nenahraditelným a disciplinujícím faktorem smysluplného a udržitelného rozvoje. Tržní zpětná vazba je něco, co kultivuje lidské chování v tom smyslu, že nutí lidi platit za své vlastní chyby a nedává možnost přenášet náklady omylů na zbytek společnosti. Zároveň podporuje experimentování, zdravé podstupování rizika a inovativnost, vlastnosti, jež každá rozvíjející se společnost v kultivované formě nutně potřebuje.

Říkáte, že stát by měl být spíše arbitrem. Existuje však podle Vašeho názoru takový stát, nebo alespoň nějaký, který se tomuto ideálu blíží?

Pro mě jako politického ekonoma, který zkoumá vliv ekonomického systému na politiku a obráceně, není v principu rozdíl mezi tzv. evropským modelem, státem blahobytu a situací za Atlantikem. Anglosaský svět se Spojenými státy v čele představuje odlišnou tradici s mnoha projevy v různých situacích, ale oba systémy dnes v principu reprezentují intervencionistické systémy bezprecedentně velkých vlád, jež narážejí na limity svého dalšího růstu.

Intervencionistické ambice neustávají, ale není je z čeho platit. Vlády narostly tak, že jejich financování není chřadnoucí zbytek nestátní ekonomiky schopný zabezpečit. Alternativy k masivnímu přerozdělování tak najdeme spíše v Asii. V době, kdy u nás padl komunismus, redistribuovala například Jižní Korea pouze kolem dvaceti procent HDP, což byla polovina toho, k čemu jsme se dopracovali v České republice po – dle mnohých – příliš liberálních reformách devadesátých let. I tam ale vláda mohutní. Takzvaný vyspělý svět zkrátka trpí různě rychlou, ale nepřetržitou ekonomickou a společenskou degenerací. Vnitřní dynamika politických procesů systematicky vede ke zmenšování soukromého sektoru a zvyšující se politizaci společnosti. Vláda ve všech zemích roste. Zvrat v tomto trendu neznamenal ani vlády, v jejichž čele stáli Ronald Reagan a Margaret Thatcher. Reálné dopady jejich politiky se i přes rétorické dovednosti obou těchto politiků ukazují s jistým časovým odstupem jako naprosto zanedbatelné. Sice vyhlašovali, že stát představuje problém, nikoli řešení, avšak trend nárůstu vlády a její moci nezvratili.

Sám se zabýváte politickou ekonomikou. Není představa, že by politika nezasahovala do ekonomie a ekonomiky, nereálná?

Bylo by naivní myslet si, že ambice a moc politiků a zájmových skupin najednou zmizí. Ekonomie po velké hospodářské krizi třicátých let byla plná optimismu ohledně toho, jaké nové funkce má vláda plnit. Věřilo se, že vláda bude stabilizovat hospodářství v duchu poválečného keynesiánství, že rada osvícených ekonomických aristokratů, jak jim Keynes říkal, bude moudře investovat, když soukromý sektor bude z iracionálních důvodů vydešený. Tím se bude udržovat poptávka a předejde se krizím. Krásná, ale dětinská představa. Jak ukázali ekonomové bojující s touto naivní vizí, i v politice lidé sledují vlastní zájmy a honosně znějící politiku přeměny v mechanismus svého vlastního obohacení.

V rámci ekonomie vznikly celé školy, které začaly realisticky analyzovat politiku a procesy spojené s udělováním privilegií. Ekonomie politiky či teorie veřejné volby pečlivě objasnily právě ty mechanismy, jejichž prostřednictvím vlády systematicky zneužívají politické procesy. Zcela nepřekvapivé je už dnes například konstatování, že bude existovat přirozená tendence ke zvyšování moci vlády, jelikož část aktivit využije vláda a byrokratický aparát ke zdůvodnění vlastní potřebnosti. Výsledkem je, že se stát – obzvláště v době krizí či válek – pasuje do role zachránce a ujímá se nových rolí, které je údajně nutné vykonat. Spousta politik, které jsou dnes zcela běžné, vznikla jako válečná opatření. Po krizi jsou některé regulace odstraněny, některé dotační programy sníženy, ale nikdy se úroveň vládního aktivismu nevrací zpět na původní, předkrizovou úroveň – tomu se říká efekt západky.

Po sérii krizí a válek je tedy zjevné, kde se velká a nefinancovatelná vláda vzala. Ekonomie umí růst vlá-

dy vysvětlit, ale nikdo nemá jednoduchý recept, jak ho zastavit či zvrátit. Ono je totiž často v zájmu regulátorů, úředníků a politiků, aby se problémy, jež mají v popisu práce řešit, zvětšovaly. Je-li například větší nezaměstnanost, hlasitěji se volá po tom, aby s ní více bojovalo, a v důsledku toho poroste rozpočet i moc ministra odpovědného za boj s nezaměstnaností. A i když politické kroky povedou, jak se typicky děje, ke zhoršení situace, pravý viník není veřejností identifikován a politicko-byrokratické mašinerii to dá dodatečný impuls k dalšímu, typicky opět kontraproduktivnímu aktivismu. Vzniká jakási vzestupná spirála mezi ekonomickými problémy a růstem vládní moci, ze které lze vyvodit, že krize a koneckonců i války politici vítají, protože se mohou pasovat do politicky populární role zachránců. Jak říkával americký esejista Randolph Bourne, válka je zdravím státu.

Říkal jste, že někdy je lepší nedělat nic a zároveň jste zmínil nezaměstnanost. Co aktivní politika zaměstnanosti? Není třeba toto případ, kdy by stát měl zasáhnout?

Myšlenka, že bez aktivní politiky státu bude existovat masová nezaměstnanost, stojí na přesvědčení, že v zemi existuje omezené množství pracovních míst. Lidé pak podléhají mýtu, že v okamžiku, kdy někdo – ať už dělník z Asie, nebo stroje – nám práci „vezmou“, bude málo pracovních příležitostí pro domácí populaci. Ale debata o levnějších lidech a strojích beroucích práci je debata stará více než sto padesát let! Sebrali snad stroje lidem práci? Samozřejmě, že když nový stroj zastane práci člověka, tento člověk už nebude bezprostředně tuto práci vykonávat. To sice může být krátkodobě bolestivé v jednotlivých případech, ale je to jediná cesta k lepšímu životu. Joseph Schumpeter tomu říkal kreativní destrukce.

Spíše než lamentovat nad tím, že není práce ve starém odvětví, je třeba situaci vidět tak, že zaměstnanec byl osvobozen a uvolněn, aby dělal práci jinou, práci novou, vytvářející hodnoty, které dříve nemohly vznikat. Stejně tak čínská levná pracovní síla pomáhá našemu rozvoji a navíc my – svými nákupy – pomáháme rozvoji Číny. Jedná se stále o obchod, tedy oboustranně výhodnou transakci, kdy si společně pomáháme zvyšovat životní úroveň. Žádný nedostatek pracovních příležitostí neexistuje. Dokud nebudeme žít v rajske zahradě, vždy budou existovat neuspokojená přání, na jejichž splnění budeme moci díky obchodu spolupracovat.

Problematika mýtů spojených s potřebou bránit obchodu kvůli údajné potřebě tvořit pracovní místa je krásným příkladem toho, proč společenští vědci potřebují ekonomy. V okamžiku mylných diagnóz společenských problémů lidé snadno podléhají mýtům, na kterých následně vznikají politické teorie, což může být nešťastné a nebezpečné. Bohužel mýty tohoto typu přetrvávají velmi dlouho. Kdyby někdo obdobnou ignoraci, která je běžná ohledně ekonomických otázek, projevoval v přírodních vědách, rychle by se naprosto zdiskreditoval. Když ovšem někdo hlásá a praktikuje ekonomické absurdnosti, může kvůli komplikovanosti společenských mechanismů důsledky svého mylného konání snadno zamaskovat a svést nutné negativní dopady svých politik na někoho jiného – na lidský egoismus, zahraniční spekulanty apod. Dnes v dobách rozvratu evropských států blahobytu si toho koneckonců užíváme hojně.

Musí přijít opravdu velká katastrofa a opravdu hloupá politika, aby lidé prozřeli a uvědomili si zkázonosnost určitých typů sociálního inženýrství. Dnes, alespoň věřím, naštěstí existuje částečný konsenzus, jak přistupovat k řešení krize. Na rozdíl od krize ve třicátých letech se dnes prozatím nikdo nesnaží problémy řešit omezením obchodu, masivním obchodním protek-

cionismem. Zatímco svobodný obchod v realitě téměř žádná vláda nepraktikuje, po dvou stech letech objasnění jeho výhodnosti ekonomy vznikl jakýsi étos nutnosti obchodu jako cesty k prosperitě. Ideál svobodného obchodu se stal součástí učebnic a naší intelektuální výbavy.

Jaké je ohnisko Vaší práce? Čím se zabýváte?

Jako ekonom jsem nelibě nesl a nesu odklon poválečné ekonomie od jejího humanitního základu. Ekonomie od svého počátku byla vědou, která v sobě nesla myšlenky, jež ji propojovaly s politickou filosofií a právem, ale z rozličných důvodů se vydala na cestu formalizace a zpřetrhání vazeb s ostatními společenskými vědami. Neudělali to všichni. Například autoři rakouské ekonomické školy, ke kterým se hrdě hlásím, zůstali v klasickém modu společenských vědců se širokým záběrem, čímž se vyčlenili z poválečného mainstreamu. Ten žil v představě, že ekonomie se musí stát vědou technickou, aby mohla být vědou precizní. Bohužel tímto krokem v mnohém ztratila relevanci. Svými sofistickovanými modely popisovala neexistující svět, čímž začala žít svým vlastním životem. Obzvlášť makroekonomové se stali techniky a modeláři, aniž by byli schopni poskytnout relevantní odpovědi na otázky, jež ekonomie od samého počátku považovala za klíčové a kvůli nimž vznikla.

Adam Smith sepsal svou knihu o příčinách a původu bohatství národů. Cesta od chudoby k bohatství, kterou v ní objasnil, spojovala ekonomické vysvětlení s objasněním nutné podoby systému společenských institucí odrážejících fungování systému práva a spravedlnosti. Po druhé světové válce se však na tento široký přístup k ekonomickým otázkám, na humanismus v ekonomii pozapomnělo. Já se hlásím k ekonomii jako široké humanitní vědě a její institucionální tradici a snažím se

v České republice ve spolupráci s kolegy ze zahraničních univerzit tento přístup propagovat, a tím učinit ekonomii přitažlivější pro právní teoretiky a pro politické filosofy. Ekonomové-technici a makroekonomičtí modeláři nezasluhují velkou pochvalu za svá vysvětlení ani za komunikaci s ostatními společenskými vědci. Ekonomie ale umí hovořit přirozeným jazykem a být přitažlivou společenskou vědou.

Takže se z ekonomie stala spíše přírodní věda, aniž by k tomu však měla předpoklady?

Byla fascinována přírodními vědami a snažila se je kopírovat. Ale vývoj, zdá se, jde nyní jiným směrem. V několika posledních letech například získali Nobelovu cenu též lidé, kteří ekonomii vracejí ke studiu politických systémů a institucí, jako třeba první žena, která byla Nobelovou cenou oceněna, Elinor Ostrom.

Dnes tedy máme vedle sebe minimálně dvě tradice v ekonomii. Jednu, která systematicky studuje instituce, politiku a právo, a druhou, která se snaží vidět ekonomii jako vědu matematickou, nehumanitní, často praktikující pouze sterilní manipulaci makroekonomickými agregáty. Jsem přesvědčen o tom, že když chceme odpovědět a žhavé otázky dneška, vysvětlit krizi nebo fungování politiky, musíme se podívat, jaké jsou v těch různých situacích motivace jednotlivých lidí a jakou robustnost mají společenské instituce, v rámci nichž se tito lidé rozhodují.

Mluvil jste o politice a právu. Tvoří spolu s ekonomikou tři vrcholy jednoho trojúhelníku, nebo je některá z těchto tří disciplín důležitější?

Adam Smith v *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* psal, že stroj na tvorbu bohatství i ekono-

mický systém bude fungovat při splnění několika podmínek: když vláda funguje jako rozhodčí, který stanovuje základní pravidla systému spravedlnosti a chytá predátory; přičemž se sama predátorských aktivit zdrží. V tom smyslu by ekonomické fungování vycházelo z právně-politického rámce a bylo by krokem číslo dva. Na druhé straně v poslední době se rozvíjí i opačný přístup, který říká, že se musíme podívat ekonomickými očima, jak funguje systém tvorby společenského řádu. Tedy že smithovský rámec fungování trhů nemůžeme považovat za exogenní, ale že i on je tvořen v rámci tržního systému a je, či měl by být, jeho produktem.

Dnes ekonomové například stále více hovoří o nutnosti konkurence v oblastech, které byly dříve považovány za exogenní vůči trhu. Příkladem jsou debaty o polycentričnosti systému práva jako podmínky pro dlouhodobé fungování zdravého právního systému, debaty o endogenní produkci společenských pravidel a jejich vynucování. Na tyto problémy se naráží při snaze implantovat části západních systému v zemích, kde se například kvůli zahraničním intervencím rozložil stávající společenský řád, ale stejným případem je i problematika společné evropské měny a evropského sjednocování.

Zdůrazňoval jste důležitost návratu k humanitní ekonomii. Jakou cestu si myslíte, že urazila česká akademická obec ve společenských vědách za posledních dvacet let?

U nás vznikla příležitost, kdy mohly vedle sebe existovat různé přístupy a alternativní pohledy. Nyní se trochu obávám, že dochází k přílišné standardizaci. Vidím to třeba na způsobu výuky ekonomie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Téměř všichni, kdo vyučovali mně blízkou humanitní ekonomii, byli nahrazeni matematizujícími ekonomy. Ona sympatická dvojkolej-

nost nabízející studentům alternativu a skýtající možnost zajímavého akademického sporu pomalu mizí.

S čím podle Vás matematizace souvisí?

V dobách před sto lety ekonomové byli v principu národohospodáři. Bylo jich velmi málo a byli to lidé, kteří vysvětlovali souvislosti, o kterých mnozí neekonomové nevěděli. Ekonomové ukazovali, že zdánlivá zkratka k tvorbě prosperity – například skrze zavádění cel – neexistuje, že politika tohoto typu povede ke zcela opačnému efektu. S tím, jak vláda během 20. století narůstala, role ekonomů se přeměnila a z kritiků nefunkčních zkratk k prosperitě, tak jak je nabízeli politici, se stávali zaměstnanci nejrůznějších odnoží státu. Ekonomové se stávali technokraty, kteří dostávali dílčí úkoly, plnili sektorová zadání. To už ale není ekonomie. To je sektorová hyperspecializace, jež ztrácí ze zřetele národohospodářské souvislosti – které jsou jádrem ekonomického pohledu – a nahrazuje je sektorovou krátkozrakostí.

Zklamání z demokracie je největší nebezpečí, kterému čelíme

Milan Znoj

Co v dnešním politicko-teoretickém diskursu považujete za klíčové téma?

Především demokracii a její stav, někteří by řekli: netešený. Demokracie je ale zároveň zdrojem nadějí mnoha lidí, zejména v nedemokratických zemích, takže důležitou otázkou je rovněž šíření demokracie ve světě, což je povzbuzující, jelikož vidíme, že demokracie je schopna nadchnout lidi k odporu vůči politické svévoli mocných, ale na druhé straně může být šíření demokracie podezřelé, jelikož kdejaký autokrat se může vydávat za demokrata. Svého času Samuel Huntington přišel s koncepcí vln demokratizace, po nichž následují protivlny, ale myslím, že zajímavá není tolik následnost obou pohybů, jako spíše vnitřně rozporuplný proces vzestupů a pádů demokracie, a tak by nás mělo zajímat nejen arabské jaro, jehož jsme nyní svědky, ale také demokratické a protidemokratické nálady doma.

Ve střední Evropě jsme zažili pád komunismu, budování nových demokratických režimů, tedy jistou následnost politických změn, ale nyní vidíme, že se docela šíří zklamání a deziluze z nových poměrů. Obecně se zklamání projevuje vždy určitou apatií až averzí občanů vůči politickým elitám, a nástupem určitých populistických, antiliberálních a také antidemokratických proudů. To je fenomén, který je třeba studovat uvnitř demo-

kracie, je třeba studovat, jak reálně funguje. Oslabování demokracie má své reálné projevy, nejviditelnější jsou ve veřejně projevovaných postojích lidí, nesporný je pokles účasti ve volbách, ale lze studovat také otřesy stranických systémů, neustálé pokusy o „vhodné“ změny volebních systémů a v neposlední řadě snahy měnit i ústavní pořádek, tu posilovat kompetence exekutivy, prezidenta, tu je oslabovat atd. Ve volbách v roce 2010 jsme i v Česku zažili lehký otřes našeho stranického systému, kdy „zavedené“ strany se propadly, neboť se zdiskreditovaly, a na politickou scénu se protlačily nové strany, jež více vsázely na marketingové strategie než na politické ideologie.

Čím si to vysvětlujete?

Jsme svědky zvláštního spojení šířící se deziluze, která vede na jedné straně k apatii, ale na straně druhé zároveň dochází k radikalizaci postojů. Jednotlivci, ale spíše jejich různé skupiny, se aktivizují a žijí politikou více než dříve a možná i více, než je zdravo. Myslím, že společným jmenovatelem tohoto dvojlomného pohybu je zklamání z toho, jak dopadla naše listopadová revoluce. Naděje mnohých postupně vyšly vniveč a lidé se nestačí divit, co obnáší svobodná kapitalistická společnost, kterou jsme mezitím vybudovali. Dramatických změn nebylo málo. Československá republika obnovená po druhé světové válce byla záhy ovládnuta komunisty a po listopadové revoluci v roce 1989 byly její demokratické dny brzy sečteny. Republika se rozpadla na Česko a Slovensko, zřejmě natrvalo. Těžce zkoušené minulé generace, které s Československem spojovaly své demokratické naděje, byly možná otřeseny, ale většina společnosti byla zřejmě okouzlena novou ideologickou kombinací, která nabízela ty správné pojmy a představy o tom, jak má vypadat svobodná společnost.

Být svobodný najednou znamenalo nejenom žít si po svém, ale hlavně za své a na nikoho nedoplácet. V českých podmínkách se tak prosadila ideologická symbióza ekonomického liberalismu s českým nacionalismem. Naše budování demokracie zpočátku ovládlo neoliberalní paradigma. Žádalo se skoncování se socialismem a zavedení kapitalistické ekonomiky, což bylo nabílední. Budoucnost českého národa byla slibná a prostředkem na této cestě bylo odstátňování a všeobecná privatizace. Neoliberálové prosadili jednoduchou rovnici: společenské vztahy jsou v podstatě tržní vztahy a ty je třeba rozvíjet v podnikání i ve veřejné politice. To znamenalo budování kapitálového trhu a v politice se demokracie smrškla na volební soutěž politických stran o moc, přičemž ideologické mantinely byly docela úzké. Byla zde pozitivní pravice, která budovala demokracii ve jménu tohoto neoliberálního paradigmatu, a pak negativní levice, která údajně toužila po starých pořádcích. Přitom levice byla buďto pokrytecká (narůžovělá), která se jen tak tvářila, že chce spolupracovat na této cestě k demokracii (taková údajně byla reformní levice sociálnědemokratická), anebo to byla levice zatvrzelá, která se hlásila ke komunistické minulosti a nechtěla se ani přejmenovat. Zatvrzelá levice byla tehdy hodnocena na škále, kterou bych s jistou nadsázkou mohl nazvat škálou antikomunistické velkorysosti, kde na jednom konci byla škodolibost, že je to levice stejně odsouzená k vymření, a na druhém konci podmíněná shovívavost, že je to levice, která alespoň „nepřevléká kabáty“.

Neoliberalní paradigma naproti tomu slibovalo svobodnou společnost soukromých vlastníků, kteří soutěží na trhu o plody své práce. Vítězné tažení pravice pod praporem neoliberálního paradigmatu trvalo do roku 1996, tehdy se najednou ukázalo, že hospodářský rozvoj nebyl až tak nezvratný. Došlo tehdy k poklesu ekonomiky, patrně již byly „výsledky“ kupónové privatiza-

ce a občané najednou s překvapením zjistili, že svobodná produktivní společnost není až tak pro všechny, jak se zprvu zdálo, že někteří v ní mnoho získávají, a přitom hodnoty, které vytvářejí, jsou spíše spekulativní a chytrácké, např. jak eliminovat menšinové akcionáře v investičních fondech, jak majetky z fondů vyvést, pokud možno někam na Bahamské ostrovy, jak zprivatizovat státní podniky s pomocí peněz těchto podniků atd. Občané najednou s překvapením zjistili, že se zrodila ekonomická elita, která přišla k majetku podivnými cestami, občas i docela kriminálními. Ve společnosti se objevily ekonomické nerovnosti, o nichž většina byla přesvědčena, že jsou neoprávněné. Varovné hlasy občas zazněly, ale stávaly se jen koloraturou budování kapitalismu na český způsob. Václav Havel vždy zdůrazňoval, že privatizace nestačí, že je třeba jako doplněk stávajícího systému rozvíjet také veřejné instituce, neziskové organizace, samosprávu, tedy občanskou společnost. V rudolfinském projevu v roce 1997 dokonce mluvil o zásadním zklamání z toho, jak se u nás demokracie vyvíjí. Tehdy se rozpadla pravicová koalice, která určovala agendu české politiky od roku 1991. Bezprostředním důvodem rozpadu byly korupční skandály, hlavně v ODS, která se tehdy rozštěpila, a vedle ní vznikla Unie svobody jako další pravicová strana věrná neoliberálnímu paradigmatu, která slibovala, že bude jiná a lepší. Hlavní příčinou tehdejšího otřesu politické scény ale bylo rozčarování z neoliberálního paradigmatu, které zasáhlo většinu veřejnosti.

Radno zdůraznit, že tehdejší otřes politické scény nový stranický systém ustál. Navíc se objevila šance pro levice, která se tak mohla pokusit o realizaci svých politických představ. Neoliberální paradigma nicméně ovládalo českou politickou scénu nadále, a tak se sociální demokracie mohla dostat k moci jenom ve spolupráci s pravicí, což znamenalo, že bude navenek vystu-

povat s dryáčnickou propagandou, jež využívala pocitů zklamání z dosavadního vývoje – viz řeči o spálené zemi a vládě zlodějů –, ale v rámci vlády bude spolupracovat s pravicí na pokračující privatizaci hospodářství všemi kanály, jaké byly dosud vynalezeny. Cynismus levice šel dokonce ještě dále. Jelikož po volbách v roce 1998, které sociální demokracie vyhrála, se nepodařilo domluvit spolupráci s menšími pravicovými stranami, dohodly se nakonec obě velké strany ODS na pravicí a ČSSD na levici na spolupráci s tím, že sociální demokraté budou vládnout a občanští demokraté budou v opozici, ale zároveň budou obě strany spolupracovat na celospolečenském privatizačním projektu. A tak se zrodila ona pověstná opoziční smlouva.

Jak zásadní byla pro vývoj v Česku?

Svým způsobem to byl zlomový moment ve vývoji české politiky. Neoliberální paradigma vyčpělo v rovině ideologické. Politickou podporu od občanů už bylo sotva možno získat s pomocí takových hesel jako „trh vše vyřeší“, avšak toto paradigma odolalo coby praktiky byznysu s politickými konexemi. Byznys si začal hledat „své“ politiky a z ideologie zbylo jenom lákadlo k získání hlasů voličů. Ideologickým lákadlem pravice se pak stávaly spíše nacionalismus a euroskepticismus, zatímco levice své neoliberální praktiky umně kloubila s dryáčnickým populismem namířeným proti „zlodějům a zkorumpovaným politikům“. Zemanovský populismus se stal ideologickou zástěnou budování neoliberálního kapitalismu, podobně jako byl havlovský moralismus jeho koloraturou. Vadnou byla podle mého soudu hlavně představa, že opozice má nechat vládnout vítěze voleb po celé volební období, který tak má volnou ruku, aby realizoval svůj politický program, opozice za to pak získává podílnictví v tom, co jsme nazvali „byznys s poli-

tickými konexemi“. Jednalo se tak vlastně o kartelovou dohodu dvou ideologicky navenek nesmiřitelných politických elit o rozdělení vlivu v ekonomickém prostředí. Opoziční smlouva, jak známo, vyvolala velké pobouření veřejnosti. Vznikla akce *Děkujeme, odejděte!* a její příznivci v listopadu 1999 zase jednou ovládli Václavské náměstí. Byla to příležitost pro havlovsky naladěnou občanskou společnost, jejíž stoupenci opoziční smlouvu odmítli a postavili se proti tomuto „kartelovému“ spojení ČSSD a ODS.

Své dřívější obavy ze starých postkomunistických struktur, jež údajně působily ve státní správě a ekonomice, nyní rozšířili o hrozbu struktur mafiánských, což chápali i jako jejich plynulý přerod. Zvedla se vlna občanského odporu proti velkým stranám, a ta vynesla novou pravicovou stranu, Unii svobody, do sněmovny. Nebezpečí opoziční smlouvy bylo v tom, že politický střet, který se má odehrávat v parlamentu i na veřejnosti, se stal vlastně jenom propagandistickou hrou o hlasy voličů. Opozice jako by říkala: my vás necháme vládnout, ale v zákulisí, kde se rozdělují veřejné prostředky, budeme prakticky spolupracovat. Z veřejné politiky se tak stal prostředek pro byznys, který byl systematicky rozpracován.

Odpor proti etablovaným stranám se ostatně zvedl i v roce 2010. Byly podle Vás nálady v něčem stejné?

Svým způsobem ano. Zase jsme byli svědky toho, že se zvedla vlna občanského vzdoru proti politické elitě. Tentokrát však především proti oběma hlavním stranám pravice i levice. Situace to byla vážnější, neboť dříve selhalo neoliberální paradigma české pravice, a tak se rozpadla zavedená pravicová vládní sestava, nyní ale selhávaly v očích občanů obě hlavní strany, pravice i levice, obě byly shledány zkorumpovanými, a tak

se začala otřásat celá politická scéna, český stranický systém. Opoziční smlouva se stala symbolem korupčního spojení politických a ekonomických elit, jež se u nás v devadesátých letech etablovaly. Odpor byl nyní širší založen. Nespokojenost občanů se navíc obrátila nejen vůči dvěma hlavním stranám, ODS a ČSSD, ale dopadla také na menší vládní strany, lidovce a zelené, které se pak v následných volbách ani nedostaly do parlamentu. Této vlny občanského rozčarování z politiky využili noví političtí aktéři. Dalo se čekat, že zde bude zase poptávka po „správné“ pravicové straně, tak jako v dobách ODA či Unie svobody. Této příležitosti využila TOP 09, která tuto roli přijala a spojila ji s radikálním útokem proti staré politické elitě, což bylo zvláště dojemné, když se do čela této nové strany postavili politici ze staré gardy, Miroslav Kalousek a Karel Schwarzenberg. Zemanovskou populistickou rétoriku zaměřenou proti dosavadní politické elitě výrazně „obohatily“ Věci veřejné, což byla druhá nová pravicová strana, která se dostala do parlamentu. VV byly totiž stranou nového typu v českých poměrech. Jednalo se o manažerskou stranu, která umně spojila populismus s užitím marketinkových strategií známých z výzkumů spotřebitelského chování na trhu. Občanské rozčarování z vývoje na české politické scéně se pokusilo pochopitelně využít více stran, například strana Miloše Zemana nebo Jany Bobošíkové, které vsadily na „starý známý“ populismus, ale neuspěly.

Nicméně stranická scéna se otřásla v základech. Velké strany ztratily část své voličské podpory a poklesly v kolenou. Avšak v této situaci je třeba zdůraznit, že stávající stranický systém tuto vlnu občanské nespokojenosti nakonec ustál. Dokonce se mohlo zdát, že se jenom obnovila pevná vláda pravice. Nová pravicová většina v parlamentu byla vskutku působivá, a pravice se tak mohla pustit do reform, o kterých stále mluvila. Připojila ovšem boj s korupcí, který nová vláda dokonce

vyhlásila za svou prioritu. Dlouho ale netrvalo a ukázalo se, že vládní většina není tak stabilní a protikorupční, jak se zprvu říkalo. Skandály Věcí veřejných hrozily rozpadem vlády, reformy začaly narážet na odpor veřejnosti a na pravici najednou nebylo ani úplně jasné, která strana je dominantní. Konzervatismus ODS začal přitom nabírat nacionalistické a protievropské rysy a podnikatelské zázemí regionální politiky zůstalo neotřeseno.

Takže je příliš mnoho důvodů, proč rozčarování občanů z politiky nijak neslábne, a že se dokonce může ještě stupňovat. Občanské zklamání trvá, důležité je ovšem pochopit, z čeho pramení. Je to zklamání z vlády? Ze stran? Důležitou otázkou naší přítomnosti je, jakým směrem se začne orientovat zklamání, které se nyní šíří v české společnosti.

Nejde i o zklamání z demokracie?

Ano, to je podle mého názoru největší nebezpečí, kterému nyní čelíme – deziluze z demokracie. Přitom Česká republika je stále pozoruhodným příkladem země, kde se pro nacionalistickou pravici nevytvořily vhodné podmínky. To může ovšem souviset i s tím, že u nás nejsou etnické konflikty ani početné skupiny emigrantů. Snad s výjimkou averzí vůči romské menšině, ale to není asi primárně etnický konflikt. V roce 2011 nicméně tento konflikt eskaloval a viděli jsme, jak se jej pokouší využít nejrůznější politické skupiny. Svého času tuto kartu zkoušeli hrát v politice Sládkovi republikáni, nedávno pak hlavně již rozpuštěná Dělnická strana. Protietnické nálady se zatím šíří především v podpalubí české politiky. Širší podporu veřejnosti zatím nezískaly, ale není nijak zaručeno, že by toto „staré známé nebezpečí“ pro demokracii nemohlo vyrůst do obludných poměrů v podmínkách pozdějších a příhodnějších.

Posun české pravice k nacionalismu a antievropanství může takové podmínky vytvořit, zvláště když se tyto xenofobní motivy začnou spojovat s neoliberalním paradigmatem, takže místo klasické liberální svobody „být svým vlastním pánem“ nám bude servírována svoboda „žít za své“ a nedat ani korunu tzv. nemakačenkům a sockám. Kdyby se těchto nálad dokázal chopit nějaký významný politik nebo zavedená strana, tak by to bylo vážné a nebezpečné. Za pár let bychom se mohli divit.

Hovořil jste o opoziční smlouvě. Nelze však na ni pohlížet jako na demokratický proces? Není zklamání z demokracie v tomto případě pokrytecké, když jde o něco, co systém umožňoval?

Demokracie není jenom formalita, ve které se dbá pouze na procedury, zda jsou legální či nikoli. Proto se bavíme o náladách občanů, o tom, jaká mají očekávání a jaká prožívají zklamání. Demokratické instituce naplňují životem občané, jejich zájmy a přesvědčení. Podíváme-li se na to z obecnějšího teoretického hlediska, existují rozmachy demokracie, stejně jako její úpadky. V Evropě ve 20. století můžeme identifikovat vlny demokracie, jednu z nich jsme ostatně nedávno zažili, a pak také zaznamenáváme její ústupy, protivlny, jak to nazývá již zmiňovaný Samuel Huntington.

Souvisí to s tím, co demokracie slibuje občanům a nakolik mohou občané svá životní očekávání v demokracii realizovat. Existují demokratické přísliby. Demokracie vždy nějak staví na myšlence, že si občané vládnou sami, že je to sebevláda občanů. Tato demokratická idea má dávné antické kořeny, a přestože byla v té době realizována způsobem, který by nám příliš demokratický ani nepřipadal (řada lidí byla vyloučena z občanství, např. ženy či cizinci), je to politická představa, která

naplňuje lidskou politickou imaginaci od antiky po současnost. V moderní době byla tato politická imaginace inspirací pro měšťanské revoluce, které daly vzniknout demokracii zastupitelské, kdy sebevláda občanů začala znamenat vládu zvolené politické elity v podmínkách velkých teritoriálních „národních“ států, ve společnostech, jejichž členové svou obživu zajišťovali obchodem a zbožní výrobou. Demokracie, jak ji známe my, je zastupitelská, stranická a dává prostor pro realizaci privátních zájmů v ekonomice. Z toho vyplývá celá řada úskalí demokracie.

Jde o to, že zástupci, které si volíme, by měli rozhodovat ve společném zájmu občanů, mělo by tedy existovat něco jako obecný prospěch a společná vůle. Existuje ale taková obecná vůle či společné dobro? Na počátku 20. století, když se rozšířilo všeobecné volební právo, stala se zastupitelská demokracie masovou záležitostí, vznikly masové strany. Tehdy se ukázalo, že politická elita, která v zastupitelské demokracii rozhoduje o obecném prospěchu a společné vůli, je jenom obtížně schopna zvládnout onu masu různých, často protikladných zájmů lidí, kteří v masové demokracii vystupují s politickým nárokem a očekávají jeho prosazení v kolektivním rozhodování a společném jednání. Liberální demokracie mohla dále obstát jen tehdy, pokud dokázala politicky uspokojit politické požadavky většiny těch, kteří byli dosud z politického rozhodování vyloučeni. Nikoli náhodou se koncem 19. století objevily masové dělnické strany a počátkem 20. století se pak v parlamentních demokraciích také prosadily. Došlo k zásadní změně demokratického obsahu toho, co dále znamenala sebevláda občanů, a to jsme nechali stranou tak důležité změny, k jakým došlo souběžně ve fungování kapitalismu. V každém případě v počátcích 20. století pomalu končí klasická liberální demokracie a rodí se sociální stát jako nová podoba parlamentní demokracie.

V čem byla podle Vás tato proměna klíčová?

Sociální otázka, která v 19. století byla otázkou revoluční, byla ve 20. století vyřešena parlamentní cestou. Tak tomu ovšem nebylo všude. V Rusku zvítězil komunismus, který přišel s trojí radikální negací – negací kapitalismu, negací státu a negací politiky v podobě parlamentní demokracie. Někde se dokonce vydali na obě cesty, což byl ostatně náš případ. Trvalo to padesát, šedesát, sedmdesát let, ale sociální stát se nakonec prosadil v celé Evropě a stal se jejím poznávacím znamením. Demokracie zde získala podobu sociálně spravedlivé zastupitelské demokracie založené na stranickém systému a soutěži stran o moc.

Nicméně od osmdesátých let minulého století koncept sociálního státu čelí kritice a útokům ze strany nové pravice, která sociální stát líčí jako byrokratický, zkosnatělý a neefektivní. Realizace sociálních práv v liberálním právním státě je kritizována jako cesta do otroctví, jak zní titul známé Hayekovy knížky. To znamená, že redistribuce statků ve společnosti ve jménu nějakých kolektivních pojmů, jako je sociální pomoc, solidarita apod., je nepřijatelným omezením individuální svobody nakládat se svým majetkem podle vlastního uvážení. Společnost se tak údajně ve jménu jisté kolektivní hodnoty vnucuje do světa svobodného jednání a rozhodování člověka, což je shledáno jako škodlivé a nebezpečné. Pravdou ovšem je, že sociální stát staví na kolektivních pojmech, jako je sociální solidarita apod. Myslím dokonce, že demokracie v pozitivním smyslu sebedůvědy občanů se bez kolektivních pojmů neobejde. Proto neoliberální útok na sociální stát je vlastně útokem na demokracii, která by chtěla znamenat více než jen soubor formálních procedur. Žádný sociální systém pomoci, jenž je garantován mocí státu, se neobejde bez nějakých kolektivních představ o solidaritě a vzájemné souná-

ležitosti členů dané společnosti. Princip solidarity předpokládá, že společně sdílíme přesvědčení, že není správné nechat padnout své spoluobčany pod jistou sociální úroveň a že jsme ochotni jim nějak přispět, nejspíše penězi, tedy daněmi.

Je ale vůbec možné vrátit do tak velkého společenství, jakým je stát, pocit solidarity?

V současné pluralitní a dalekosáhle privatizované společnosti globálního kapitalismu je to nanejvýš obtížné, ale copak nejsme svědky toho, že se zvedají vlny nacionalismu a lidské mysli ovládají nejroztodivnější kolektivní představy? Vždyť právě konzervativní pravice chce spojovat neoliberální paradigma společnosti s konzervativními, popř. nacionalistickými koncepty, což jsou určitě kolektivní pojmy, a nikdo z protagonistů těchto snah to nepovažuje za ztracený podnik.

Raději bych ale poukázal na docela rozmanitý a různorodý proud soudobé politické teorie označovaný jako komunitarismus, který se právě pokouší najít vzorce sdíleného dobra i v soudobých vyspělých demokraciích. Přestože osobně řadu těchto komunitaristických argumentů sdílím, jsem poměrně skeptický k možnostem založit politické rozhodování a právní řád zastupitelské demokracie na nějakém široce sdíleném mravním dobru. Lidé v soudobých společnostech globálního kapitalismu žijí své životy v rastrových mřížkách, které možná mají nějakou společnou texturu, ale spíše připomínají cedník plný děr, v němž se žádná voda dlouho neudrží. Je proto obtížné spoléhat se v soudobých demokraciích na nějaké silné společné dobro, spíše je dobré mít po ruce vhodnou politickou metodu, jak se občané mohou chránit před svévolí politické moci. Metoda ovšem znamená proceduru, různé způsoby a nástroje, takže se z druhé strany zase vracíme k otázce, zda demokracie může

být pouze souborem formálních procedur, jako jsou volby nebo institucionální prostředky právního státu.

Tuto omezenou představu o demokracii jsme již dříve odmítli. Demokratické procedury tedy musejí mít svůj vlastní morální obsah vycházející z ideálů sebevlády občanů. Demokracie v sociálním státě musí přece zahrnovat závazky sociální pomoci a pocity občanské sounáležitosti. Podmínkou demokracie tedy je, aby v ní vystupovalo a jednalo nějaké kolektivní my, aby byla zjevná nějaká společná identita v demokratickém pojetí. Pohybujeme se tedy někde „mezi“ silnou kolektivní identitou společného dobra na jedné straně a formálním proceduralismem volebního systému na straně druhé. Známy politický filosof John Rawls mluví o teorii spravedlnosti, která není metafyzická, ale „jen“ politická. Upřesnit obsah takového demokratického politična „mezi“ metafyzikou a legalismem je velký úkol.

Mezi sociálním státem a demokracií tedy kladete rovnítko?

Rovnítko, které je dobově podmíněné západoevropskou situací po druhé světové válce. Historie hýbe věcmi. Nyní jsme zase svědky toho, že demokracie v podobě sociálního státu se nachází na další historické křižovatce. Ať už se naše úvahy ubírají jakýmkoli směrem, měli bychom si být vědomi pozitivní hodnoty, kterou přinesl onen pokrok od klasické liberální demokracie k sociálnímu státu. Pak teprve budeme schopni s otevřenou hlavou uvažovat o úskalích, kterým nyní sociální stát v podmínkách globálního kapitalismu čelí. S nástupem nové pravice v osmdesátých letech minulého století zatím jenom vidíme, jak se drolí sociální stát, který je shledáván státem zbytečných veřejných služeb.

Pokud uvažujeme o demokratické odpovědi na tyto útoky, jedna věc je zřejmá. Demokracii nelze zredukovat

na představu, že je to jen volební mechanismus, jakýsi rituál voleb, který opravňuje elity vládnout, ten může politiku devalvovat a vyprázdnit. Pokud dokážeme dát demokracii svébytný politický, a tedy kolektivní obsah, můžeme nechat na občanech, aby našli ty pádné argumenty, jež by mohly zastavit neoliberální atak na sociální stát.

Mluvil jste o vlnách a protivránách demokracie. Vývoj posledních let tedy pokládáte za protivlnu?

V Huntingtonově podání je protivlna pohyb, kdy se vody obrátí nazpět. To se myslím nedá říci o útoku nové pravice na sociální stát. Spíše se jedná o oslabování demokracie, kdy jsou zdůrazňovány formální procedury a je vymazáván politický obsah zastupitelské demokracie jakožto sebevlády občanů. Neokonzervativní kritika se pohybuje v rámci zastupitelské demokracie, byť jí podle mého soudu dává zavádějící smysl a vadný obsah. Demokracie v těchto rukách slábne, a otevírá se tak prostor pro antidemokratické a antiliberální proudy, což lze koneckonců zaznamenat i v českých podmínkách. Je otázka, kam povede útok na sociální stát u nás a jaké další otřesy postihnou náš stranický systém. Může vzniknout populistická, nacionalistická vláda oligarchických elit, které budou schopny organizovat rituály voleb a politiku zvládnou s využitím marketingových strategií – manažerský typ politické strany v podání Věcí veřejných zdaleka nevyčerpal své možnosti. Na scénu se derou další, takže můžeme mluvit o pozoruhodném fenoménu, kterým je podnikatelský populismus. To už by byla hranice, kdy bychom na nějakou více či méně hodnotnou demokracii mohli zapomenout. Neříkám, že to je naše budoucnost, ale taková hrozba tady existuje.

Jsou přirovnání k situaci před druhou světovou válkou přehnaná?

Ano i ne. Historie se nemůže opakovat. Minulost je to, co už není. Ale, jak říkal Augustin, minulost může být přítomná v našich očekáváních. Ve své současnosti můžeme nacházet zárodky něčeho, co zde již bylo. Potom je minulost přítomná, opakuje se a může být poučná. Stálo by za to podívat se blíže, proč zrovna v naší současnosti začínají před námi vystupovat stíny minulosti z třicátých let, jako jsou hospodářská krize, selhávání demokracie, nástup fašismu a přechod od demokracie k autoritářským režimům ve střední Evropě – s výjimkou Československa, jak rádi připomínáme, pokud zapomeneme na druhou republiku

Nyní podobné fenomény stále častěji vidíme v zárodku kolem sebe, to je fascinující a varovné. Zároveň chci zdůraznit, že situace po první světové válce byla přece jen výrazně jiná než ta stávající. Selhávání demokracie a přechod k autoritářským režimům ve střední Evropě nepochybně souvisely s velkými politickými změnami po první světové válce, a nedá se dobře vysvětlit bez zohlednění snah o revizi versailleského systému. Snahy o revizi Evropské unie mají jiný politický základ a dávají vzniknout jiným spolkům a souručenstvím. Příčinní aktéři tohoto směru se určitě nerekrutují z bývalých centrálních mocností a neživí je nostalgie po Rakousko-Uhersku, až na to nešťastné Maďarsko. Rovněž ekonomické krize nemají zdaleka sílu hospodářské krize z třicátých let. Navíc sociální stát, který nyní máme v Evropě, má stále ještě dostatečnou schopnost tlumit ekonomické hrozby a kanalizovat sociální napětí ve společnosti, a to v třicátých letech nebylo. Není ovšem všem dnům konec a boj o sociální stát v Evropské unii zdaleka neskončil.

V souvislosti s tím, co padlo o ekonomice, není tedy demokracie úspěšná jen do té míry, do jaké se občanům daří po ekonomické stránce?

Souhlasil bych s tím, že existují ekonomické předpoklady demokracie. Lze prokázat, že v chudých zemích jsou méně stabilní demokracie než v bohatých. Tento poznatek nelze chápat tak triviálně, že demokracie je v rozkvětu tam, kde mají lidé plné žaludky, neboť jenom tam si společnost může dovolit nějakou tu demokracii a svobodu. Demokracie není nějaká třešnička na dortu, která je dána odměnou občanům za to, že jsou ekonomicky podnikaví. Když demokracie vznikla v Řecku, jaká byla ekonomická úroveň jejich života? Nepochybně mnohem nižší než naše, měřeno podle výše HDP na hlavu určitě. Nebo demokracie v Americe, když o ní v 19. století obdivně psal Tocqueville jako o síle, které patří budoucnost světa. Jak byla tato společnost ekonomicky bohatá. Auta? Internet? Nic z toho Američané tehdy neměli. Ve srovnání s tím jsou naše materiální možnosti nepředstavitelné. Dokonce bych řekl, že i naše demokratické možnosti jsou nesrovnatelně větší, přesto budoucnost nevidíme optimisticky.

Demokracie předpokládá, že občané mají nějaké demokratické přesvědčení, což jsou ony kolektivní pojmy, společné identity a vzájemné závazky, o nichž jsme již hovořili. Demokracie tedy předpokládá občany, kteří jsou si vědomi své svobody, případně jejich hrozeb, a usilují o ochranu svobody politickými prostředky. Teprve takoví demokratičtí občané mohou vytvářet politické společenství, jež je více než jen společným ekonomickým podnikem. V takovém případě lze připustit, že to předpokládá jistou míru bohatství, která umožňuje, aby se občané mohli starat o věci veřejné, aby měli chuť i čas starat se o politiku. Když člověk nemá co do úst, tak má úplně jiné starosti než přemýšlet o tom, jak si lze společně svobodně vládnout.

Tedy úkol sociálního státu?

Ano, ale tento úkol má své meze. Abychom tyto meze mohli vytyčit, musíme rozlišit dva různé koncepty rovnosti a dvě různé sféry jejich uplatnění. Jednak rovnost demokratickou a liberální a jednak sféru ekonomickou a politickou. Demokratická rovnost znamená rovnost v účasti na politickém rozhodování. Demokracie se totiž neobejde bez přesvědčení občanů, že ve společnosti jsme si rovni, že neexistuje nikdo, kdo má nějaké výhradní právo vládnout ostatním, a tak jsme si rovni v účasti na kolektivním rozhodování nejen bez ohledu na barvu pleti a majetek, ale také bez ohledu na vzdělání, moudrost a ušlechtilost. Nic z toho neopravňuje člověka k tomu, aby vládl ostatním a rozhodoval za ně o tom, jaké jsou jejich zájmy. V tomto smyslu každý zůstává soudcem svých zájmů, každý za sebe formuluje své politické představy a vystupuje s nimi na veřejnosti, kde se v demokratickém procesu mohou uplatnit v kolektivním rozhodování a jednání. Zájmy každého platí v demokratickém procesu stejně, byť se mohou jevit jiným jako scestné a škodlivé. Jako demokraté se neobejdeme bez přesvědčení, že v rukou lidu, dokonce jen jeho většiny, na tom společný prospěch a svoboda lépe než v rukou elitních vládců, jakkoli sympaticky se mohou někdy jevit. To je politická rovina uplatnění demokratické rovnosti. Zásadní je, že demokratická rovnost umožňuje kolektivní jednání.

Jiná je ekonomická rovina uplatnění liberální rovnosti, která ovšem také znamená zásadu, že člověk je nejlepším soudcem svých zájmů. V ekonomické sféře je ale tato zásada realizována v tržních vztazích, kdy ve vztahu k druhým lidem vystupují jako vlastníci a svou obživu zajišťují směnnou statků. Demokracie je způsob, jak z plurality zájmů vytvořit politické společenství schopné společného jednání, zatímco ekonomie je způsob obživy, která, jak naše zkušenosti ukazují, je nejlé-

pe zajištěna na bázi soukromého podnikání. Meze mezi politikou a ekonomikou jsou ovšem pohyblivé. Sociální stát dává demokratické rovnosti široké uplatnění, neboť nastavuje meze mezi politikou a ekonomikou tak, aby do sféry politického rozhodování a společného jednání mohly vstoupit skupiny lidí dosud vyloučených a marginalizovaných.

Když přejdeme k vývoji v politicko-teoretickém diskursu v české akademické obci, jak se změnil za posledních dvacet let?

Hodně záleží na vědní disciplíně. Ve společenských vědách jsou změny dalekosáhlé a zásadní, ačkoli i zde najdeme více kontinuity, než by se zdálo. Politologie před tím vlastně u nás ani neexistovala a politická filosofie byla pohlcena staro-marxistickou scholastikou. Je srozumitelné, že se nejprve začaly rozvíjet ty její obory, jež se zabývaly věcmi novými a přitažlivými, jako byly politické strany, svobodné volby apod. Teoretická otázka demokracie se pak vyřešila několika formulkami.

V politické filosofii jsme dlouhou dobu především recipovali teoretické diskuse, které se odvíjely v západní filosofii. Naše počáteční znalosti byly torzovité a zpozdilé. Oporou politického myšlení mohly být nanejvýš dějiny filosofie, a v těch jsme byli odkojeni především německou filosofickou tradicí. Za nejvýznamnější změnu proto považují vstup angloamerické politické filosofie na českou půdu. Myslím, že vývoj politické teorie u nás se dá vylíčit jako postupná dominance angloamerického diskursu o povaze liberální demokracie. Prvotní recepcí angloamerických diskusí o liberalismu a demokracii proběhla v časech dobového optimismu o konečném vítězství, což se zdálo zjevné doma a nezpochybnitelné ve světě.

Rozmanitější teorie se u nás dostaly ke slovu, až když se ukázalo, že věci nejsou tak jasné, jak se zprvu zdálo.

Viděli jsme, že liberální demokracie sice táhne, ale také zahýbá, a má zde dokonce své odhodlané nepřátele, a doma jsme také zažili jisté rozčarování z demokracie, jak o tom byla řeč již dříve. Neexistuje žádný společný teoretický muštr, jak chápat rozvoj demokracie, a nyní dokonce zjišťujeme, že demokracie ve střední Evropě může směřovat po jiné trajektorii než je tomu v západní Evropě. Dávno již nejde o recepci teorií. Úlohou je spíše, jak teoreticky uchopit „naši“ demokratickou zkušenost, jenom tak se totiž můžeme stát součástí demokratického diskursu, který má mezinárodní souřadnice.

Dlouho jste se zabýval Hegelem a jeho filosofií. Jak jste na tom ve vztahu k Hegelovi a jeho filosofií nyní?

Vždy jsem chápal Hegela především jako kritického myslitele moderny, v jejímž poněkud rozostřeném odkazu žijeme dodnes. Hegelův koncept ducha, který alespoň v počátcích měl zřetelný měšťansko-liberální fundament a republikánskou sjednocující politickou nadstavbu, mě vždy inspiroval a myslím, že jsem se ho nikdy úplně nevzdal. Komunitaristickou polemiku s liberalismem, o níž jsme již hovořili, lze docela přesvědčivě formulovat v hegelovském filosofickém pojmosloví, pokud budeme ochotni přijmout jeho post-metafyzickou interpretaci.

S takovouto komunitaristickou interpretací hegelovského pojmu mravního ducha přišel svého času Charles Taylor. Jeho výkon je obdivuhodný. Dokázal podle mého soudu uvolnit Hegela ze svěřací kazajky zavedeného výkladu německého idealismu a dal mu anglo-americký stříh, který má svou přitažlivost. V tomto ohledu mohu říci, že jsem zůstal hegelovcem, s tím rozdílem, že komunitarismus s jeho představou společné mravnosti a sdíleného dobra je podle mého soudu ve společnostech soudobého kapitalismu již nadále neudržitelný. Ani hegelovský mravní duch nedokázal totiž

odolat dynamice moderního liberalismu. Spojenectví liberalismu a demokracie, jak jsme zde o něm uvažovali, se již podle mého soudu nedá hegelovským slovníkem přesvědčivě uchopit.

A jakému výzkumu se věnujete nyní?

Právě vydáváme společnou knihu věnovanou Machiavellimu. Pokoušíme se přesadit do českých poměrů diskusi, která je v angloamerickém prostředí vedena již delší dobu a týká se právě možnosti najít v republikánské tradici intelektuální proud, který je alternativou k modernímu liberalismu. Tuto diskusi, do níž se pustila takzvaná cambridžská škola, jsme využili k vlastním úvahám o povaze demokracie. Machiavelli tak v naší knížce vystupuje nejen jako republikán, ale také jako myslitel, jenž má co říci lidem, kteří v demokracii vidí politický režim, jenž umožňuje lidem bránit se svévoli politických elit. Chtěli jsme ukázat, že Machiavelliho republikanismus je aktuální i dnes. Rozčarování z demokracie nemůže být posledním slovem v našich úvahách o svobodné společnosti. Potřebujeme ovšem pronikavé učitele a Machiavelli může být jedním z nich. Jako hegelovec ale nemohu opomenout ještě Hegela.

Společnost musí mít v souhře s trhy navrch

Petra Guasti

Co pokládáte za klíčové společensko-politické téma u nás?

Jedním z největších problémů dneška je stav demokracie a vlastně i otázka legitimacy či spíše delegitimity současné politické reprezentace. Reprezentativní demokracie jak u nás, tak ve světě už trpěla spoustou neduhů, a ekonomické krize posledních let jejich důsledky ještě více vyostřily. Za velmi relevantní považují argumenty současných protestních hnutí, jako jsou Occupy Wall Street, Attack nebo Global Zero. To, co je jim společné, je, že mají pouze jakýsi abstraktní pocit, že něco není úplně v pořádku. Myslím, že jejich nespokojenost pramení především z toho, že došlo k rozpojení mezi politickou reprezentací – tedy politickými reprezentanty – a občany.

Čím si myslíte, že to je zapříčiněno? A je to shodné v České republice i ve světě?

Příčiny jsou do určité míry shodné. V době ekonomického blahobytu neměla většina občanů potřebu vládu kontrolovat nebo klást otázky, proč jsou přijímány určité politiky v oblasti deregulace trhů – na což ovšem občanům rovněž chybí znalosti, protože politika se stala velmi specializovanou.

V tomto kontextu považuji středoevropskou zkušenost za pozitivní – jsme mnohem citlivější a kritičtější

ší k tomu, jakým způsobem je moc vykonávána. Hlavní problém vidím v tom, že současné vlády reprezentují zájmy především dobře organizovaných částí populace, dochází však k výraznému nárůstu sociálních nerovností nejen v důsledku globálních ekonomických krizí, tedy krizí trhů, krizí státních rozpočtů atd., ale také přijímaných řešení těchto krizí. Řešení totiž nejdou na úkor těch, kteří dlouhodobě spekulovali na finančních trzích s penězi druhých, nebo těch, kteří vědomě vedli nevyrovnané rozpočty, odkládali nutné reformy, protože byly nepopulární a porušovali mezinárodně přijatá pravidla (například v rámci Evropské unie). Řešení nejvíce postihují sociálně slabé, přičemž v Evropě i ve světě lze po ekonomické krizi sledovat rozevírání nůžek mezi bohatými a chudými – vyostřuje se sociální konflikt.

Jako příklad mohu uvést německou zkušenost. Ta se vždy opírala o určitou sociální smlouvu: mzdy jsou sice drženy nízko, ale zaměstnanost je vysoká, takže dělníci mají jistotu zaměstnání výměnou za to, že se spokojí s nižšími mzdami. Problém je ale v tom, že tato sociální smlouva postupně přestává platit. Německá vláda sice různými pobídkami přispěla k prosazení názoru, že se v současné finanční krizi nevyplatí propouštět specializovanou pracovní sílu, ale jak tomu bude příště? Sociální smlouva oslabila, pracovní síla je nucena stávat se stále flexibilnější a jistot ubývá. Navíc si nejsem jista, že si odboráři tyto změny plně uvědomují a že jsou schopni na novou situaci adekvátně reagovat.

Může vzniknout nějaká nová sociální smlouva? Jakou by případně měla mít formu? Nebo by bylo možné se vrátit k oné staré smlouvě, pokud by byla politická vůle?

Obávám se, že na návrat zpět je již pozdě, protože procesy globalizace svět proměnily do té míry, že lokální řešení na úrovni jedné země nejsou dlouhodobě dostačující.

Navíc se ocitáme v období krize vládnutí. Ta je v České republice spojena především s otázkami korupce, kterou ve středoevropském kontextu považují za jeden z nejvýznamnějších problémů. O korupci se v České republice hovoří, tematizuje se jako volební téma, avšak chybí politická vůle přijímat reálná řešení, jakými jsou transparentnost rozhodování, nová legislativa nebo třeba jen dodržování existujících zákonů a pravidel.

Čím si tuto skutečnost vysvětlujete?

Problém transparentnosti je spojen s narůstajícími požadavky na naši schopnost zvolit z exponenciálně narůstajícího množství informací ty správné a vyhodnotit je. Nemůžeme se však podle mého názoru plně spoléhat na tradiční, takzvaná kamenná média, která jsou stále významněji provázána s mocenskými strukturami – na jedné straně s vládami, na druhé straně s finančním sektorem a průmyslem. Svobodnější možnost přístupu k informacím nabízí nová sociální média a participativní žurnalistika. Jejich sílící roli lze dobře ilustrovat na příkladu arabského jara nebo globální komunikace, která probíhá mezi jednotlivými lokálními protestními hnutími v rámci decentralizované nehierarchické struktury hnutí Occupy Together. Otázkou však zůstává, zda a jakým způsobem dokážeme s informacemi pracovat, jak je dokážeme vyhodnotit či interpretovat.

Co se týče nové sociální smlouvy, myslím si, že jedinou možností je sednout si za jeden stůl a začít klást otázky, ale nejen politické reprezentaci, zda se kromě dopadů krize na ekonomický růst, na průmysl, a kromě makroekonomických ukazatelů zajímá také o to, do jaké míry snižování sociálních jistot (a transferů) postihuje sociálně nejslabší vrstvy, které nemají sílu bránit své zájmy, protože bojují o každodenní přežití v prostředí plném nejistot a jsou atakovány pobídkami všudy-

přítomných reklam ke spotřebě. V nejzazším případě může narůstající frustrace vést k násilí a rabování, jak tomu bylo v létě 2011 v Londýně a v dalších britských městech.

Musíme se ale také zeptat sami sebe, do jaké míry můžeme pokračovat v současném konzumním způsobu života? Do jaké míry si můžeme dovolit spotřebu na úkor vlastního zadlužování, zadlužování dalších generací, ničení životního prostředí...? V tomto kontextu považuji za pozitivní nárůst postmaterialistických hodnot, především v západních společnostech, a proměnu spotřebního chování, kdy jsme ochotni zaplatit za potraviny a spotřební zboží vyšší cenu, jestliže známe podmínky, za kterých byly vyrobeny, a můžeme se s nimi ztotožnit, což nám umožní cítit se při konzumování dobře – například když svou volbou podpoříme zemědělce v odlehklých oblastech, když nám záleží na tom, aby ti, kdo šili naše oblečení, dostávali spravedlivý plat a pracovali ve zdraví nepoškozujících podmínkách atd. Způsob spotřebního chování, naše volba koupit určité zboží, které reflektuje naše hodnoty, je jedna z nejučinnějších zbraní, kterou máme – donutit producenty k větší transparentnosti a v ideálním případě také reflektovat naše hodnoty a integrovat je do jejich ekonomického programu.

Mluvila jste například o tom, že vláda jde na ruku silně organizovaným skupinám, čímž trpí například sociálně slabší třídy. Je to ale chyba vlády, anebo lidí, kteří se neorganizují? A co odborové organizace, nehájí zájmy pracujících?

Odbory dnes ve střední a východní Evropě již téměř úplně ztratily svou původní pozici. Nemám zde prostor věnovat se otázce historie dělnického a odborového hnutí, a tak se zaměřím jen na současnou realitu. Odbory

podle mého názoru o svou roli přišly především v průběhu transformace, a není to jen tím, že by jim ji někdo vzal. Do určité míry se jí samy vzdaly – trvalo jim mnohem déle pochopit a přijmout, že se systém a politická realita změnila, že jejich role ve společnosti není automatická, nýbrž že musí manifestovat a obhajovat své zájmy. Nejsm si jista, zda se špička odborového hnutí dokázala dostatečně adaptovat na tuto novou realitu a přijmout fakt, že se už nikdo nestává členem odborů automaticky, že musí se členskou základnou i s nečleny komunikovat a jasně manifestovat, že to, oč odbory usilují (například bezpečnost práce nebo pravidla vztahu zaměstnanec-zaměstnavatel), je v zájmu všech, kteří se nacházejí v zaměstnaneckém poměru, a obecně i těch, koho oslovují jimi reprezentované hodnoty. Na rozdíl od odborů jsou zaměstnavatelé mnohem flexibilnější, rychle pochopili svou roli v nové politické konstelaci a své zájmy dokážou realizovat mnohem efektivněji. A to jim v Evropě, kde dnes proti sobě stojí trh a sociální systém, dává významnou komparativní výhodu.

Zájmy zaměstnanců a zaměstnavatelů vždy byly a budou v konfliktu. Dalším důležitým rozměrem tohoto nevyrovnaného vztahu je, že mnozí zástupci současné evropské politické reprezentace – včetně klíčových osob v Evropské komisi – jasně preferují zájmy zaměstnavatelů. Nemyslím si, že by hlavním důvodem byl stupeň organizovanosti, efektivita, počet členů atd. Je to spíše otázka hodnot a toho, jak jsou politickými reprezentacemi vnímány. A zda si uvědomují, že v zastupitelské reprezentaci mají všichni občané jeden hlas, že zaměstnavatelů bude vždy přirozeně méně než zaměstnanců, kdo platí cenu za ekonomický růst a kdo z ní profituje.

Pro mě jsou ekonomické krize ukázkou toho, že neviditelná ruka trhu prostě nefunguje, a proto mě absolutně šokuje, že někdo v současné situaci ještě může trvat na tom, že je třeba další deregulace. Jenže další dere-

gulace povede k rostoucím tenzím mezi tržní Evropou a sociální Evropou. Mluví se o tom, že ve jménu záchranu trhu musíme všichni něco obětovat. Ale není to tak, že by všichni obětovali plošně, ale ti, kteří už beztak mají málo, obětují mnohem víc, čímž dochází k nárůstu absolutních sociálních nerovností.

Mluvíte o oslabování sociálního modelu, ale není to dáno i vůlí občanů vyjádřenou tím, koho si zvolí ve volbách? To lze nejen ilustrovat na příkladu České republiky v roce 2010, ale i ve Španělsku v roce 2011...

V České republice je problém v tom, že je politika výrazně personifikovaná a že většina populace nevolí strany podle jejich programů, ale podle jejich tváří. Myslím, že podobně je tomu i ve Španělsku, kde navíc levicová vláda nedokázala dostatečně komunikovat s občany – například o tom, jaké jsou přesné dopady současné krize, jaká řešení jsou možná, s jakými důsledky. Při prvním náznaku tvrdé kritiky, která je v politice přirozená a je i součástí politického boje, se tehdejší španělská vláda zcela stáhla do sebe, přestala komunikovat ústy premiéra a to byl začátek volební prohry. Levice navíc v řadě zemí uzavřela velké koalice, na což téměř vždycky doplatila, protože to jsou většinou levicové strany, které se ve velké koalici mnohem víc vzdálí hodnotám svých voličů.

Samozřejmě druhou stranou téže mince je, že samotná komunikace nestačí, ale je třeba mít i jasnou představu o jejím obsahu. Evropská levice má podle mého názoru problém postavit se k různým tématům. Poté co vyčerpala téma třetí cesty, které podle mne moc nefungovalo, vlastně hledá samu sebe. A nejsem si jista, zda je v tomto procesu hledání dostatečně otevřená členské základně a občanům, zda je schopna reflektovat změny, které přinesla globalizace.

Svět se hodně změnil – jak společensky, tak ekonomicky a politicky. Globalizace citelně posílila naši vzájemnou provázanost. Událost v Latinské Americe, například sucho způsobené změnou klimatu, může mít konkrétní dopady na každodenní život občanů v Evropě.

V tomto globálně propojeném světě se rovněž nemůžeme domnívat, že nějaká malá země, například desetimilionová Česká republika, může jakožto aktér v globálním systému hrát jakoukoliv jinou roli než roli oběti. Představa, že malá země, která se bude jako Don Quijote snažit hájit jakési neurčité národní zájmy proti globalizaci, může obstát, neznamená nic jiného než boj s větrnými mlýny. Navíc je třeba klást otázku, kdo tyto národní zájmy definuje, s jakou autoritou a proč. Zda nejsou jen prostředkem politického boje a snahou mobilizovat voliče na základě národního citění, jakési nespécifikované národní výjimečnosti a emocí, namísto věcných a konkrétních argumentů.

Globální krize navíc prověřují sílu evropských a kosmopolitních hodnot, jako je např. solidarita, nad rámec národního státu. Tyto hodnoty byly dlouhodobě implicitně deklarovány, například v procesu prohlubující se evropské integrace. Reakce na současné krize však ukazuje, kdo je opravdu Evropan a kdo byl Evropanem jen v době ekonomické prosperity a při prvním náznaku konkrétních problémů se snaží halit do pláště národních zájmů – jak explicitně, tak implicitně navrhovanými řešeními. Evropskou unii lze podle mne přirovnat k lodi, na které všichni společně plujeme – někdo se plaví na můstku a někdo v podpalubí, ale otázkou zůstává, zda se všichni shodneme, jakým směrem loď popluje a jak se zachováme v okamžiku, když zjistíme, že loď začíná nabírat vodu.

Zatím se zdá, že se čím dál více přibližujeme přesvědčení, že někteří z podpalubí si buď vystoupí, nebo je naložíme do člunů, protože nás oslabují. Naneštěstí

si neuvědomujeme, že vykládat cestující, tedy členské státy Evropské unie, ze společné lodi poškozuje základní ideály evropského integračního procesu. V procesu globalizace může Evropa obstát pouze jako celek, nejen jako ekonomická organizace, ale jako společenství hodnot.

Domníváte se, že je to skutečně trh či ekonomická situace, co ohrožuje evropskou integraci? Nebo je to případně něco jiného?

Domnívám se, že proces evropské integrace je ohrožen nejen ekonomickou situací, ale především tím, že se vzdálil občanům, jejich potřebám. Ekonomická krize a její řešení pouze ukazují, že musejí existovat mechanismy řešení problémů, které jdou nad rámec národního státu – můžeme se rozhodnout integrační proces prohloubit tak, aby aktérem řešení krize mohly být nejen národní vlády, ale také instituce evropského společenství. Jen tak můžeme prokázat, že jsme více než mezinárodní organizací a že nás spojuje více než jen snaha o zajištění nekončícího ekonomického růstu.

Mluvila jste o revoluci na poli klasických médií a při prosazování nových způsobů komunikace. Domníváte se, že podobné změny jsou možné i v politickém systému?

Určitě ano, pevně v to doufám. Myslím, že nová sociální hnutí perfektně popsal slovinský filosof Slavoj Žižek na jedné demonstraci v Zucotti Parku v New Yorku – řekl, že nesouhlasí s tím, že ostatní označují hnutí za snílky. Naopak konstatoval, že snílci jsou ti, kteří se domnívají, že lze zachovat stávající status quo a že považuje nová sociální hnutí, jako je Occupy Together, za ty, kteří se probouzejí ze snu či spíše noční můry.

Věřím tomu, že nová hnutí mají silný mobilizační potenciál, který však zatím nejsou schopna realizovat –

mnohdy se nepřetaví do něčeho konkrétního. Od politického aktivismu, od politických ideálů ke konkrétnímu politickému programu vede dlouhá cesta, na které ne všichni uspějí. Ale jsou i výjimky, např. Pirátská strana v Berlíně. Piráti se v berlínských zemských volbách postavili proti všem etablovaným politickým stranám. Nedůvěřovali ani sami sobě (postavili kandidátku jen z osmi lidí), ale na radnici se dostali, a to dokonce všichni, kdo za ně kandidovali. Již po několika měsících je jasné, že jejich pohled na politiku je zcela jiný, což se hmatatelně projevuje v každodenních situacích. Piráti nechtěli automobil, na který měl jejich klub nárok, místo něj požadovali osm kol, a místo jednoho parkovacího místa pro auto bylo připraveno osm parkovacích míst pro kola. Svá jednání přenášejí online pomocí webkamery. Jejich přístup k moci je velmi nehierarchický. Samozřejmě jsou politicky nezkušení, takže nelze čekat, že dokážou politiku změnit, i když jsou nyní její součástí. K tomu, aby byli schopni politiku ovlivňovat a pokusili se ji změnit, musejí nejprve pochopit politické mechanismy, a přitom zároveň neztratit vlastní politickou identitu. Myslím, že to je hrozba – může dojít k implozi a ztrátě vlastní politické identity, ale také výzva – mohou stávajícím politickým stranám ukázat, že politiku není jen možné, ale také nutné znovu přiblížit občanům.

Chápu, že v kontextu krize reprezentativní demokracie je to jen malý krok, ale ukazuje, že podobné možnosti existují, že existuje cesta ven z vakua, ve kterém se mísí nespokojenost, hněv a abstraktní pocit, že je něco špatné. Domnívám se však, že začíná převládat povědomí, že cena, kterou je potřeba za změny ve společnosti zaplatit, je příliš vysoká, takže si nemůžeme dovolit se těmito tématy nezabývat již dnes. Že není nadále možné žít na úkor budoucích generací, kterým zůstanou dluhy, nejistota a zničené životní prostředí.

Je ale možné zavést nehierarchický přístup na úrovni státu? Již jsme byli svědky toho, jak se nesystémové, nehierarchické strany a hnutí velmi rychle zkazily politickým establishmentem.

Co se týká nehierarchického způsobu vládnutí, tak přiznávám, že v tomto ohledu jsem optimistka. Mluvila bych ale spíše o nových formách vládnutí, které ne nutně hierarchie zcela popírají, ale neberou je automaticky – jsou si jich vědomy a snaží se je zohlednit. Pozitivní adaptace mohou stručně dokumentovat na dvou příkladech.

Tím prvním je Strana zelených v Německu, která má hned dva předsedy, muže a ženu. Tato strana, která se z protestního hnutí postupně stala součástí německého establishmentu a zároveň jej dokázala do značné míry ovlivnit a částečně proměnit – žádná z politických stran si již dnes nemůže dovolit ignorovat ekologická témata, tedy politiku, kterou v šedesátých a sedmdesátých letech prosazovali pouze Zelení, ale jinak byla zcela okrajová. Nicméně je třeba říci, že se inovační potenciál Zelených do určité míry vyčerpává, což ovšem platí o všech politických stranách, a tím se nabízí prostor pro nové aktéry.

Druhým příkladem je možnost posílení prvků přímé demokracie, což lze uvést na příkladu Švýcarska, kde se pozice předsedy vlády obměňuje každoročně, a na příkladu referend, kdy občané hrají určující roli při směřování země.

V neposlední řadě má značný potenciál také koncept deliberativní demokracie – nová forma vládnutí, kdy se na tvorbě politiky aktivně podílí občanská společnost a občané v rámci nehierarchických rozhodovacích procesů.

Možnosti tady tedy existují, ale jde o to, zda zavedené politické strany mají schopnost se jim otevřít a zda si

občané uvědomují, že úspěch změn předpokládá rovněž jejich větší aktivní zapojení.

Kam si myslíte, že by mohly společenské změny spojené například s nehierarchickou formou vládnutí a novými hnutími zajít? Skrývá to v sobě nějaká nebezpečí?

Je to určitě dvojsečná zbraň – deliberovat nelze donekonečna a nehierarchické formy vládnutí jsou nutně méně efektivní než ty hierarchické, založené na byrokratizaci. Jde ale o to, jasně určit, zda pro nás demokracie má větší hodnotu než efektivita sama o sobě, protože neustálé zefektivňování vládnutí například ve formě expertních a nevolených vlád ohrožuje existenci demokracie jako takové. Nejnebezpečnější je však podle mne absolutní společenská apatie, tedy stav, kdy se lidé nezúčastňují veřejného života, kdy se necítí být reprezentováni, kdy se vlastně soustředí pouze na každodenní ekonomické přežití, čímž trpí důležité společenské hodnoty jako třeba altruismus, ale také budoucí generace, protože, jak jsme již řekla, žijeme na dluh – ekonomický, hodnotový, environmentální. Myslím si, že toto je skutečná akutní hrozba.

Mluvila jste o prosazování nehierarchických struktur, nebudou se zavedené mocenské struktury změnám bránit?

Náš svět dlouho fungoval na základě důvěry v jakýsi abstraktní funkční systém. Generace rodičů postmaterialistických dětí žila v relativním blahobytu a ekonomickém zázraku po druhé světové válce a neměla potřebu klást si řadu otázek. Ve chvíli, kdy se tento abstraktní systém pod tíhou konkrétních problémů zadřel, se to změnilo. Kritická reflexe ve společnosti se prohlubuje, a v postkomunistických společnostech je mož-

ná ještě silnější, protože se vytoužený blahobyt zatím nedostavil.

Dříve jsme se neptali, zda to, co jsme si v hypermarketu koupili za 150 korun ve slevě, je kvalitní výrobek, který nebude ohrožovat naše zdraví a který je shodný s výrobkem s toutéž etiketou v hypermarketu našeho západního souseda. Rozhodovala pouze cena. Nezajímalo nás nejen zdraví, ale ani to, zda ten, kdo produkt vyrobil, byl zaplacen odpovídajícím způsobem, zda se těší lidským právům, zda výroba a doprava nepoškodila životní prostředí nebo jestli hypermarket platí dodavatelům za zboží. Postupně jsme se zcela odtrhli od procesu produkce, který se pro nás stal abstraktní a nepochopitelný, a apaticky jsme nakládali do nákupního vozíku zboží, které nám doporučila televizní reklama nebo leták komfortně doručený do naší poštovní schránky.

Tato spotřebitelská apatie se našťěstí postupně proměňuje a dochází k silné kritice bezmyšlenkovitého konzumního způsobu života. Klademe si otázky, odkud daný výrobek pochází, máme mnohem více prostředků si jeho původ ověřovat, komunikovat se spotřebiteli i organizacemi na jejich ochranu. Proměna našeho spotřebního chování vytváří tlak na globální řetězce, aby se změnily. Ač se to nezdá, můžeme svým konzumním chováním ovlivnit strukturu nabídky, například tím, že budeme preferovat jednu věc před druhou. Tím vyšleme jasný ekonomický signál tím jediným jazykem, kterému firma rozumí, tedy jazykem peněz, za co jsme ochotni zaplatit a za co ne, tedy takový signál, který bude firmu bolet. To, na čem nám záleží, není pouze cena, ale také to, zda při konzumaci výrobku můžeme mít pocit, že jsme udělali nejen něco pro sebe, ale i pro druhé, nebo že jsme minimálně nepřispěli k prohlubování ekonomických škod.

A nemusí jít jen o to, zda košile, co si kupuji, šily děti v Pákistánu, místo toho, aby chodily do školy. Kritický

a aktivní přístup lze aplikovat také na služby, například na banky. Pokud nejsme spokojeni se způsobem, jakým k nám banka přistupuje, tedy že se nechová transparentně, prioritou pro ni nejsou naše, ale její vlastní zájmy, máme možnost jít do banky a vybrat všechny své úspory. Pokud to udělá jeden člověk, tak to samozřejmě banku nebolí, ale můžeme mít dobrý pocit, že se na jejím chování nepodílíme. Pokud by se však zákazníci mobilizovali a jednali koordinovaně, může to být pro banku samozřejmě velký problém. Řada bank se ztrátě důvěry občanů v procesu ekonomických krizí snaží čelit snahou o co největší transparentnost. Ve svých letácích například v Německu banky přiznávají, že od investičních společností přijímají procenta za to, že nabízejí jejich produkty. Tato upřímnost však není svobodnou volbou bank, ale jednou z podmínek, kterou dostaly od vlád a musely splnit výměnou za svou záchranu.

Občané se jako konzumenti tedy stávají mnohem kritičtějšími, mnohem více uvažují o tom, jak svoje peníze vydají. Jsou to sice lidé v menšině, ale procento kritických a postmaterialistických občanů globálně narůstá.

Mluvila jste o postmaterialistickém chování na Západě. Změní se tím ale svět, když procento konzumentů v Číně, v Indii či v Brazílii naopak roste?

To je výborná otázka. Čína je velmi zajímavá v tom, že nám nastavuje zrcadlo. Absolutní prioritou trhu, všechno ostatní jsou externality, ať to je životní prostředí, nelidské pracovní podmínky, poškozování zdraví lidí, půdy, přičemž jediným měřítkem úspěchu je dvojciferný ekonomický růst. Nepochybně přijde konzumní fáze v Číně, částečně ji již můžeme sledovat, na exponenciálně narůstajících procentech zisku značek luxusního spotřebního zboží. Samozřejmě silně konzumní fázi lze předpokládat. A ve chvíli, kdy mají lidé v Číně a Indii

stále větší možnost vycestovat a vidět, že lze žít i jiným způsobem než jaký znají, začnou si klást otázku: proč mám pít špatnou vodu či dýchat zkažený vzduch?

Až se generace nových materialistů nasytí konzumních prostředků, pravděpodobně si uvědomí, že jsou věci, které si nejde tak snadno koupit. A ve chvíli, kdy bude životní prostředí poškozovat zdraví dětí, které si materialisté dřív nebo později pořídí, tak si myslím, že se nad tím také budou zamýšlet. Proto se systém úporně snaží cenzurovat veškerá média a co možná nejvíce udržet pod pokličkou, co se v zemi děje. To ale není dlouhodobě udržitelné, protože takový systém může fungovat, pouze pokud je jeho kontrola absolutní. Ve chvíli, kdy kontrola začne erodovat, otevírají se dveře různým možnostem. A v Číně existují lokální hnutí, kterým jde třeba o to, aby jim vláda kvůli nové industriální zóně nevzala ornou půdu či nezbourala domy.

Jde o to, jestli uvědomění třeba v Číně či Indii nepřijde příliš pozdě.

Na to je těžké odpovědět, ale na poslední klimatické konferenci Čína ustoupila ze své původní pozice a souhlasila s přijetím opatření na zlepšení životního prostředí. Opět bych vsázela na západní konzumenty: ve chvíli, kdy si začnou klást otázky ohledně původu zboží a budou volbou určitých výrobků dávat najevo, jaký způsob výroby je pro ně přijatelný, začnou i západní firmy po svých partnerech v Číně požadovat vyšší standardy, a budou tak za ně nuceny platit vyšší cenu. Nemyslím si také, že by Čína aspirovala na to, aby se stala globálním hegemonem a začala diktovat práva i nám, jak se někteří obávají.

Indii vidím naopak jako obrovskou možnost a ukázkou toho, že demokratická země s takovouto obrovskou populací může zůstat demokratická, může ekonomické

ky růst a snižovat sociální nerovnosti. V tom spočívají výhody demokracie. Díky ní si ostatně můžeme klást otázku, zda ekonomický růst je alfou a omegou všeho. Musíme tedy oddělovat demokratický systém vládnutí a liberální formy tržního hospodářství.

Není však dnes už jedna oblast závislá na druhé?

Samozřejmě, trh a demokracie nemohou fungovat jeden bez druhého. Utopické projekty à la Kuba, kam se také již vplížilo podnikání například ve formě osmnácti golfových hřišť, která za podpory vlády vznikla v letošním roce a mají přilákat další valutami platící turisty, opravdu nikam nevedou. Myslím si, že to není o tom, že by trh a demokracie měly fungovat jeden bez druhého, ale klíčové je, kdo má v jejich souhře navrch.

To, co vedlo k současné krizi, je, že v osmdesátých a devadesátých letech trhy prostě získaly navrch. Došlo k obrovské vlně deregulace ve jménu efektivity. Jen několika vládám se v posledních dvou letech podařilo část regulačních opatření v rámci řešení krize získat zpátky. Trhy jsou však i nadále částečně utržené ze řetězu. Vymkly se kontrole demokraticky volených vlád, ale zcela bez kontroly to zřejmě nepůjde. Především ve chvíli, kdy požadují, aby se konkrétní národní státy podílely na jejich záchraně. V tomto směru je klíčová nejen vzájemná spolupráce národních vlád, ale také role mezinárodních organizací, jako jsou Mezinárodní měnový fond či Světová banka.

Jak se za posledních dvacet let změnila česká akademická obec v negativním i pozitivním slova smyslu?

Nevím, zda mohu hovořit za celé období posledních dvaceti let. Za roky, kdy v české vědě působím, sleduji, že se česká akademická obec velmi otevřela a to nejen

díky možnosti českých vědců vyjet do zahraničí, ale také díky společné práci českých a zahraničních kolegů na mezinárodních projektech. V tomto kontextu vnímám jako velmi pozitivní především fakt, že jsme se postupem času stali ceněnými a rovnocennými partnery, od kterých se neočekává jen „pohled či perspektiva z Východu“, ale stáváme se ceněnými také pro náš metodologický a teoretický přínos k řadě témat. Postupem času, a samozřejmě ne pro všechny, ale pro řadu zahraničních kolegů, se zkušenost s dopady společenské transformace stává možností sledovat určité společenské jevy detailněji.

Myslím si, že například pro mou generaci byla klíčová možnost se již v rané fázi vědecké kariéry podílet na projektech a zároveň být vedena k prohlubování teoretických a metodologických znalostí v rámci letních škol a krátkodobých zahraničních pobytů. Domnívám se, že úzké provázání mezi studiem a praxí – ať již akademickou, nebo komerční – je pro mladé české společenské vědce a vědkyně pro dokončení studie ve srovnání se zahraničními absolventy komparativní výhodou.

Pokud se mám zmínit o negativních změnách, myslím si, že se česká akademická sféra velmi tříští a jaksi stratifikuje na základě jedné definice, totiž definice úspěchu. Přestože je tato definice zpochybnitelná, postupně je všemi přijímána a všem je v její hierarchii přiřazeno místo a s ním odpovídající respekt/despekt.

Mohu to shrnout do tří slov – pokora, respekt a hrdost; myslím si, že by českým společenským vědám slušela trocha pokory před kolegy, kteří třeba v důsledku historického vývoje a společenských změn neměli možnost získat vysoký impakt faktor, ale jejichž znalostem a zkušenostem stojí za to naslouchat. Respektu k sobě samým, kolegům, jejich tématům – zpochybňování zvolené problematiky či otázek kolegů a kolegyně považují za naprosto nepřijatelné – hodnotí se společenská

a vědecká relevance a zpracování, ale ne zvolené téma jako takové (otázka proč jste se nezabýval/a problémem xy – něčím úplně jiným, než je to, co vědec/vědkyně právě prezentují, mě vždy znovu šokuje). A konečně hrdosti na to, že česká věda přestála tolik společenských změn a přes všechny překážky (politické, ekonomické) má tendenci se dále rozvíjet a řešit důležitá témata. Bez reflexe, kterou společnosti nabízí společenské vědy, podle mne každá společnost ztrácí část sebe sama.

Co je nyní ústředním tématem Vaší vědecké práce?

Ve své práci se zabývám především teorií a fungováním demokracie a jejích institucí, občanstvím a občanskou společností. A to především ve střední a východní Evropě a v komparativním pohledu. V posledních letech to pak vedle otázek legitimacy a role občanské společnosti a nových sociálních hnutí v procesu legitimizace rodícího se politického systému na nadnárodní úrovni bylo rovněž téma korupce a klientelismu, které vnímám jako druhou stranu téže mince – jako hlavní problém plného ukotvení demokracie ve středoevropském regionu. V neposlední řadě se zabývám rolí Evropské unie a dalších mezinárodních aktérů v těchto otázkách. Toto jsou otázky, kterým se chci věnovat i v příštích letech.

Summary

It has been more than twenty years since the events of November 1989 dramatically altered the political landscape of former Czechoslovakia. The post-revolutionary era not only brought about great expectations but also produced unique opportunities. New and different ideas, views and opinions have clashed in the fields of culture, economy, politics, as well as academia.

The attempt to grasp, understand and catch up with ideas and developments in the Western world was typical of the 1990s. It was especially political thought which had been to a large extent atrophied in Czechoslovakia. Political theory simply did not exist. In contrast with classical philosophy, for example, political philosophy had to be built from scratch. To this end, it was quite impossible to draw on the knowledge and experience of scholars teaching and conducting research during the Communist era. Political theory was built from the bottom up not only by people who lived, studied and taught abroad but also by those who lived in Czechoslovakia and originally hailed from different departments and different fields of research, such as philosophy, history, sociology. After these first difficult but extraordinary years, original research was being published. And although many scholars are still not satisfied with the level of the Czech political science and political philosophy, one can sense various expectations.

This is the reason for a publication of this book of interviews. The publication is driven by an effort to map Czech political theory (political philosophy, political science, political sociology, etc.) and the developments of the past twenty years in Czechoslovakia and,

from 1993, the Czech Republic. The interview was selected for two particular reasons: it can introduce the thoughts and views of Czech scholars to a wider public but it does so in a more illuminating and accessible way than research papers and books do. Some of the interviewees are well known in the Czech public sphere, the other ones are more known in the academia. It is understandable that not every scholar who centres his or her research on political theory is presented in this book. The book is necessarily a selection; a selection from the “left-right” debate and from a generational point of view.

Apart from the nationality of the interviewees what links these interviews together are four basic questions which appear with slight variations in each of the eleven interviews. The four basic questions for each scholar are: (1) what do they regard as the key political-theoretical topic in the world, (2) what do they regard as the key political-theoretical topic in the Czech Republic, (3) what developments happened in the Czech academia in the past twenty years, and (4) what has been their area of research. It goes without question that these four questions are not set in stone and that some of the question may be combined (such as 1 and 2, for example), nevertheless they are still present. Another common denominator is the length of each interview which remains more or less the same. It is the intention of the book not to become obsolete in several years. Although the interviews hope to avoid such a thing, that does not mean to say that the interviews do not touch upon subjects which are significant in the year 2012 and do not burden themselves with at times very specific historical connotations. In this respect, it is particularly the (economic) crisis and its impact on human society which is evident in each of the eleven interviews. This is closely connected to the idea that

the Western civilization has come to the crossroads and must decide which road it will take. We have the hope that the ideas present will be pertinent even in twenty years' time, at the very least as a witness to a turbulent and insecure era.

Seznam vybrané literatury

- Barša, P., *Imanence a sociální pouto*. Brno, CDK 2001.
- Barša, P., *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu*. Praha, Argo 2011.
- Barša, P., *Síla a rozum. Spor realismu s idealismem v moderním politickém myšlení*. Praha, Filosofía 2007.
- Bednář, M., *České myšlení*. Praha, Filosofía 1996.
- Bednář, M., *Spravedlnost, demokracie a česká filosofie politiky. Úvahy nad proměnou hodnot po roce 1989*. Olomouc, Votobia 1998.
- Bednář, M./Vejražka, M. (eds.), *Traditions and Present Problems of Czech Political Culture*. Washington, Council for Research in Values and Philosophy 1994.
- Dvořáková, V., *Spojené státy americké: společnost a politika*. Praha, Libri 2002.
- Dvořáková, V./Kunc, J., *O přechodech k demokracii*. Praha, Sociologické nakladatelství 1994.
- Dvořáková, V., *Rozkládání státu*. Praha, Universum 2012.
- Guasti, P., *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy*, Praha, Sociologický ústav AV ČR 2007.
- Guasti, P., *Raging the Streets Waking up to Reality. Global Street Process or a Sign of Legitimacy Crisis? RECON Policy Paper 12/2011*.
- Guasti, P., Hronešová, J., Mansfeldová Z. (eds.), *The Nexus Between Democracy, Collective Identity Formation, and EU Enlargement*. Praha, Sociologický ústav AV ČR 2011.
- Havelka, M., *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001.
- Havelka, M., *Ideje, dějiny, společnost. Studie k historické sociologii vědění*. Brno, CDK 2010.
- Havelka, M. (ed.), *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha, Torst 1995; *Spor o smysl českých dějin 1938–1989*. Praha, Torst 2005.

- Hrubec, M., *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha, Filosofia 2011.
- Hrubec, M. a kol., *Interkulturní dialog o lidských právech. Západní, islámské a konfuciánské perspektivy*. Praha, Filosofia 2008.
- Hrubec, M. a kol., *Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů*. Praha, Filosofia 2008.
- Keller, J., *Dějiny klasické sociologie*. Praha, Sociologické nakladatelství 2005.
- Keller, J., *Sociologie středních vrstev* (v tisku).
- Keller, J., *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha, Sociologické nakladatelství 2010.
- Kohák, E., *Člověk, dobro a zlo. O smyslu života v zrcadle dějin. Kapitoly z dějin morální filosofie*. Praha, Ježek 1994.
- Kohák, E., *Domov a dálava. Kulturní totožnost a obecné lidství v českém myšlení*. Praha, Filosofia 2009.
- Kohák, E., *Zelená svatozář. Kapitoly z ekologické etiky*. Praha, Sociologické nakladatelství 2000.
- Příbáň, J., *Disidenti práva. O revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy*. Praha, Sociologické nakladatelství 2001.
- Příbáň, J., *Právní symbolismus. O právu, času a evropské identitě*. Praha, Filosofia 2007.
- Příbáň, J./Holländer, P. et al., *Právo a dobro v ústavní demokracii. Polemické a kritické úvahy*. Praha, Sociologické nakladatelství 2011.
- Šíma, J., *Ekonomie a právo – úvod do logiky společenského jednání*. Praha. Oeconomica 2004.
- Šíma, J., *Trh v čase a prostoru – Hayekovská témata v současné ekonomii*. Praha Liberální institut 2000.
- Znoj, M./Bíba, J. a kol., *Machiavelli mezi republikanismem a demokracií*. Praha, Filosofia 2011.
- Znoj, M., *Mladý Hegel na prahu moderny*. Praha, Univerzita Karlova 1990.
- Znoj, M./Lewandowski, J. D. (eds.), *Trust and Transitions: Social Capital in a Changing World* Newcastle, Cambridge Scholars 2008.

Informace o autorech

Erazim Kohák (1933), emeritní profesor Boston University (USA) a Univerzity Karlovy v Praze, v současnosti vědecký pracovník Centra globálních studií AV ČR a UK v Praze. Jeho práce je založena fenomenologicky, orientuje se zejména na otázky dobra a zla a v poslední době také na otázky českého údělu a úkolu. K jeho nejvýznamnějším knižním výstupům v češtině patří přehled morální filosofie *Člověk, dobro a zlo* (1994), zkoumání ekologické etiky *Zelená svatozář* (2000) a kniha o smyslu českých dějin *Domov a dálava* (2009).

Marek Hrubec (1968), vedoucí Oddělení morální a politické filosofie na Filosofickém ústavu Akademie věd ČR a ředitel Centra globálních studií AV ČR a UK. Přednáší na Ústavu politologie Filosofické fakulty UK v Praze. Rozvíjí kritickou teorii společnosti, zabývá se problematikou politického, sociálního a kulturního zneuznání a analýzami demokracie a spravedlnosti v globálním kontextu. Jeho stěžejním dílem je *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky* (2011), z ostatních knih jmenujme *Interkulturní dialog o lidských právech* (2008) či *Sociální kritiku v éře globalizace* (2008).

Vladimíra Dvořáková (1957), profesorka a vedoucí Katedry politologie na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE v Praze, předsedkyně Akreditační komise ČR. Zabývá se politickými systémy, konsolidací demokracie a občanskou společností. V posledních letech také otázkami transparentnosti v rozhodování a korupcí. K jejím hlavním publikacím patří *O přechodech k demokra-*

cii (1994, spolu s J. Kuncem), *Spojené státy americké: společnost a politika* (2002) a pro širší veřejnost určená kniha *Rozkládání státu* (2012).

Jan Keller (1955), profesor sociologie na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Zabývá se problematikou středních vrstev, vývojem jejich socioekonomického postavení a dalšími aspekty, které s nimi souvisí. Pracuje na souhrnné přehledové studii o francouzské sociologii. K jeho hlavním publikacím patří *Dějiny klasické sociologie* (2005), *Tři sociální světy* (2010) a *Sociologie středních vrstev* (v tisku).

Miloš Havelka (1944) profesor na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Hlavním tématem jeho zájmu jsou metodologické a obsahové problémy historické sociologie vědění. Zabývá se mezinárodním projektem *Náboženská kultura v Evropě v 19. a 20. století*, v jehož rámci se sledují tři různé se propojující procesy – co lidé o náboženství věděli, co si o něm mysleli, jak ho hodnotili a do jaké míry se s ním identifikovali. K jeho hlavním publikacím patří *Spor o smysl českých dějin I a II* (1995 a 2005), *Dějiny a smysl* (2003) a *Dějiny, ideje, společnost. Studie k historické sociologii vědění* (2010).

Miloslav Bednář (1948), profesor, který přednáší na několika univerzitách a vysokých školách, např. na Univerzitě Karlově a také vědecký pracovník Filosofického ústavu AV ČR. Ve své výzkumné práci se zaměřuje na fenomenologickou ontologii, dějiny filosofie, filosofii dějin a filosofii politiky. Z jeho nejvýznamnějších publikací uvedme *Traditions and Present Problems of Czech Political Culture* (1994), *České myšlení* (1996) a *Spravedlnost, demokracie a česká filosofie politiky. Úvahy nad proměnou hodnot po roce 1989* (1998).

Jiří Příbáň (1967), profesor filosofie a sociologie práva na Cardiff University ve Velké Británii. Zabývá se vztahem legitimacy a legality, problémem ústavní suverenity v demokratickém státě, teorií ústavních práv a systémovou teorií práva. Věnuje se také současnému výtvarnému umění a jeho sociální funkci. K jeho hlavním publikacím patří *Disidenti práva* (2001), *Právní symbolismus* (2007) a *Právo a dobro v ústavní demokracii* (uspořádal s Pavlem Holländerem, 2011).

Pavel Barša (1960), profesor na Ústavu politologie na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy a Anglo-americké vysoké škole, vědecký pracovník Ústavu mezinárodních vztahů. Zabývá se aktuálními otázkami politické filosofie a teorie mezinárodních vztahů. K jeho nejvýznamnějším publikacím patří *Imanence a sociální pouť* (2001), *Síla a rozum. Spor realismu s idealismem v moderním politickém myšlení* (2007) a *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu* (2011).

Josef Šíma (1972), profesor a rektor vysoké školy CEVRO Institut, šéfredaktor periodika *New Perspectives on Political Economy*. Věnuje se otázkám vazeb mezi ekonomikou a právem, problémům institucionálního rámce provádění hospodářských politik a otázkám státní regulace. Přeložil do češtiny díla autorů rakouské ekonomické školy, např. L. von Misesa a M. Rothbarda. Je autorem knih *Trh v čase a prostoru – Hayekovská témata v současné ekonomii* (2000), *Ekonomie a právo – úvod do logiky společenského jednání* (2004) a řady článků v odborných i populárních periodících.

Milan Znoj (1952), vědecký pracovník Filosofického ústavu AV ČR a docent na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se teoriemi demokracie, zejména snahami o překonání omezené procedurální demo-

kracie v jejím liberálním podání. Vychází přitom z polemik, které jsou vedeny o liberalismu především z komunitaristických a republikánských pozic. Věnuje se rovněž historii idejí, zajímá se o českou tradici liberálního myšlení. Je autorem knihy *Mladý Hegel na prahu moderny* (1990) a spoluautorem knih *Trust and Transitions: Social Capital in a Changing World* (2008) a *Machiaveli mezi republikanismem a demokracií* (2011).

Petra Rakušanová Guasti (1978), vědecká pracovnice oddělení sociologie politiky Sociologického ústavu AV ČR, v současné době také působí v Ústavu politických věd při Universitě Johanneše Gutenberga v Mohuči. Zabývá se fungováním moderní demokracie, především formami participace, protestu a občanství a také principy demokratického vládnutí. K jejím hlavním publikacím patří studie *Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy* (2007), článek *Raging the Streets Waking up to Reality* (2011), jako editorka se spolupodílela na vydání *The Nexus Between Democracy, Collective Identity Formation, and EU Enlargement* (2011).

Jmenný rejstřík

- Anderson, Benedict 126
Ariès, Paul 133, 137
Augustin 179
- Balzac, Honoré de 14
Batěk, Rudolf 100
Beck, Ulrich 116
Bell, Daniel 120
Berlusconi, Silvio 64,
127
Bělohradský, Václav 99
Blair, Tony 64
Bobošíková, Jana 171
Bolzano, Bernard 92
Bourne, Randolph 158
Brežněv, Leonid Iljič 25
Bush, George Herbert
Walker 16
Bush, George Walker 16,
64
- Cassirer, Ernst 130
Castells, Manuel 116
Citton, Yves 134
Chase-Dunn, Christopher
33
- Dahrendorf, Ralf 83
Dejmal, Ivan 22, 58
Deleuze, Gilles 134, 136
Dobrovský, Josef 112
- Fiala, Petr 59
Fichte, Johann Gottlieb
39
- Fischer, Josef Ludvík 26
Fraser, Nancy 39
Fuller, Lon L. 125
Fukuyama, Francis 113
- Gaggi, Massimo 76
Ghai, Yash 31
- Habermas, Jürgen 33,
118, 119
Havel, Václav 20, 102,
168
Hayek, Friedrich August von
128, 146, 150, 175
Hegel, Georg Wilhelm
Friedrich 39, 40, 183,
184
Heidegger, Martin 113
Heller, Hermann 132
Herder, Johann Gottfried
14, 112
Holländer, Pavel 132
Hoover, J. Edgar 151
Horyna, Břetislav 99
Hitler, Adolf 26
Hobbes, Thomas 145
Honneth, Axel 39
Hoover, Herbert 151
Huntington, Samuel 165,
173, 178
- Illich, Ivan 133
- Jelcin, Boris 149
Jičínský, Zdeněk 101,
102

- Kafka, Franz 125
 Kant, Immanuel 141, 142
 Kalousek, Miroslav 171
 Kelsen, Hans 131
 Klaus, Václav 106, 107,
 111, 139, 140
 Keller, Jan 99, 137, 141
 Keynes, John Maynard
 157
 Kollár, Ján 112
 Komenský, Jan Amos
 112
 Kopeček, Michal 128
 Kosík, Karel 26
 Kraus, Jan 70
 Kunc, Jiří 54, 56
- Leibniz, Gottfried Wilhelm
 112, 136
 Lenin, Vladimir Iljič 50
 Locke, John 109, 145
 Löwenstein, Karl 123
 Luhmann, Niklas 118
- Machiavelli, Niccolò 184
 Machovec, Milan 26
 Marx, Karel 31, 39, 75,
 91, 134–137, 139
 Masaryk, Tomáš Garrigue
 14, 89, 110–113
 Mises, Ludwig von 146,
 150
 Monnet, Jean 105, 106
- Nandy, Ashis 133
 Narduzzi, Edoardo 76
 Nečas, Petr 140, 141
 Němcová, Božena 24,
 125
- Negri, Antonio 134, 135
 Nussbaum, Martha 128
- Ostrom, Elinor 161
- Palacký, František 95,
 96, 110, 112
 Papandreu, Jorgos 127
 Patočka, Jan 26, 97, 98,
 110, 111, 113
 Pick, Miloš 70
 Pinochet, Augusto 50, 76
 Pithart, Petr 102
 Platón 23, 68, 111
 Polanyi, Karol 133
 Popper, Karl 120
- Rahnema, Majid 133,
 134
 Rawls, John 128, 177
 Reagan, Ronald 13, 14,
 16, 156
 Robert, Jean 133
 Robertson, Roland 115
 Roosevelt, Franklin Delano
 13, 16, 147, 151
 Rousseau, Jean-Jacques
 27
 Rupnik, Jacques 101,
 102
- Schmitt, Carl 120, 121,
 131
 Schumpeter, Joseph 138,
 139, 158
 Schwarzenberg, Karel
 140, 171
 Smend, Rudolf 132
 Smith, Adam 84, 160,
 161

Spinoza, Baruch		Tůma, Zdeněk	140
134–137, 142			
Schröder, Gerhard	82	Vančura, Vladislav	24
Soros, George	86		
Suk, Jiří	128	Weber, Max	118
		Weil, Simone	134
Šafařík, Pavel Josef		Wilson, Woodrow	111
112			
Šiklová, Jiřina	101	Young, Iris Marion	39
Taylor, Charles	183	Zimbardo, Philip	51
Thatcher, Margaret	13,	Zeman, Miloš	169, 171
156		Znoj, Milan	99
Tocqueville, Alexis de			
180		Žižek, Slavoj	128, 137,
Topol, Jáchym	24	192	
Topolánek, Mirek	140		

Věcný rejstřík

- antikomunismus 26, 100,
122, 123, 167
- apatie 10, 165, 166, 195,
196
- Argentina 54
- bída, zbídačování 13–16,
18, 21, 133, 134, 137–139
- Brazílie 50, 139, 197
- cyklické krize 31, 37
- Česká republika, Česko
42, 43, 65, 66, 70, 72, 73,
79, 82, 86, 100, 101, 103,
104, 115, 125, 139, 155,
156, 161, 166, 169, 172,
185, 187, 190, 191
- Československo,
Československá republika
100, 102–104, 166, 179
- Čína 45, 50, 77, 115, 139,
159, 197, 198
- daně 37, 68, 78, 148,
176
- demokratizace 42, 49,
102, 108, 165
- deregulace 13, 14, 140,
185, 189, 199
- ekologie 16–18, 21, 22,
38, 85, 99, 121, 194
- ekonomika 11, 20, 22,
31, 35, 38, 39, 42, 44, 54,
76–79, 85–87, 103, 116,
119–121, 127, 146–148,
150, 155–157, 161, 167,
182
- elita 42, 54, 55, 65,
66, 74, 87, 90, 119, 125,
138–140, 143, 165, 168,
170, 171, 174, 178, 184
- euro, společná měna 103,
107, 127, 149, 162
- Evropa 13, 16, 19, 20, 42,
43, 49–51, 66, 67, 77, 84,
86, 92, 95, 99, 103–112,
165, 173, 175, 179, 183,
186, 188–192, 201
- Evropská unie (EU) 10,
24, 37, 43, 67, 86, 96, 103,
104–108, 110–113, 121,
127, 130, 131, 179, 186,
191, 192, 201
- Evropská měnová unie
103, 108, 109, 127
- Francie 67, 75, 78, 105,
106, 110, 111
- globalizace 15, 16, 32–34,
76–78, 87, 95, 96, 115,
116, 120, 121, 131, 186,
190–192
- Indie 50, 77, 115, 139,
197, 198
- intelektuál 91, 97, 98,
101, 135, 160, 184
- intervencionismus,
intervence 145–148,
150, 153, 156, 162

- kapitalismus 22, 31, 32,
 38, 62, 76, 78, 96, 122,
 133–135, 137–139,
 141–143, 145–147,
 152–154, 166–169,
 174–177, 183
- komunismus, komunisté
 14, 23, 25, 26, 27, 52, 53,
 55, 60, 62, 95–98, 110, 101,
 103, 108, 112, 120, 122,
 123, 128, 129, 134, 135,
 140, 156, 165–167, 175
- komunitarismus 176, 183
- Korea (Jižní, Severní)
 127, 156
- korupce 52, 57, 59, 60,
 63, 64, 70–73, 89, 155,
 168, 171, 187, 201
- kritická teorie 38, 39,
 45, 46
- krize ekonomická 9, 36,
 37, 49, 50, 76, 86, 99, 107,
 117, 119, 127, 138, 179,
 185, 186, 189, 192, 197
- krize finanční, bankovní
 22, 85, 115, 119, 127, 186
- krize hospodářská 32,
 38, 67, 85, 96, 115, 145,
 146, 148, 157, 179
- krize globální 31–33, 37,
 43, 85, 191
- krize sociální, krize
 sociálního státu 119,
 133
- křesťanství 23, 93, 99,
 111
- Latinská Amerika 49,
 56, 57, 191
- legitimita 76, 83, 122,
 128, 129, 185, 201
- liberalismus 15, 38, 81,
 111, 167, 182–184
- Lisabonská smlouva 107,
 131
- Maďarsko 108, 122, 123,
 179
- marxismus 96, 97, 117
- mesianismus 133, 135,
 136
- multikulturalismus 93,
 96, 99
- náboženství 28, 84, 90,
 92, 93, 111, 120, 137
- nacionalismus 24, 36,
 66, 124, 131, 151, 167,
 169, 172, 173, 176, 178
- nacismus, nacistický
 50, 51, 54, 98, 102, 112,
 123
- národní stát 36, 37, 86,
 87, 120–122, 127, 131,
 191, 192, 199
- nehierarchické struktury,
 nehierarchický přístup
 k moci 187, 193–195
- neformální instituce 10,
 82, 83, 86
- Německo 23, 67, 82, 86,
 105, 106, 110, 127, 186,
 194, 197
- neoliberalismus 15, 35,
 36, 49, 62, 140
- neomarxismus 10,
 96–100, 112, 113
- odbory 99, 186, 188,
 189
- OSN 33, 37, 47, 116,
 121

- politická privilegia 145, 153–155
- Portugalsko 54, 56
- postkomunistický 49, 62, 63, 86, 140, 141, 170, 195
- postmaterialistický 188, 195, 197,
- pracovní síla 78, 159, 186
- privatizace 54, 70, 73, 76, 79, 88, 89, 93, 117, 119, 140, 167–169, 176
- protestní hnutí 185, 187, 194
- přerozdělování viz redistribuce
- racionalismus 117
- racionalita 118, 119
- Rakousko, Rakousko-Uhersko 19, 26, 106, 110, 179
- redistribuce 10, 83, 127, 128, 141, 147, 148, 156, 174
- regulace 13, 14, 37, 54, 62, 103, 124, 140, 143, 147, 148, 150–152, 157, 199
- revoluce 27, 40, 89, 97, 101, 133, 135–137, 139, 140, 142, 166, 174, 192
- Rusko 50, 175
- Řecko 54, 155, 180
- Slovensko 102, 104, 166
- socialismus 25, 26, 86, 106, 111, 119, 120, 149, 167
- sociální demokracie 14, 20, 100, 122, 142, 169
- sociální stát 10, 13–17, 20, 21, 37, 68, 70, 78, 79, 115, 119, 138, 140, 174, 175, 177–179, 181, 182
- sociologie 8, 44, 74, 79, 85, 90, 100, 118, 129, 130
- Spojené státy americké (USA) 17, 50, 67, 77, 78, 105, 106, 108, 109, 121, 156
- střední vrstvy 66, 68–70, 74–78, 139–141, 144
- šedá zóna 101
- Španělsko 54, 56, 190
- Švýcarsko 194
- totalita, totalitarismus, totalitní režimy 55, 88, 89, 95, 96, 100, 101, 103, 116, 121, 123, 130
- Velká Británie 63, 108, 111, 146

JAN ROVENSKÝ a kol.
Krise a politické křižovatky
Rozhovory s českými politickými
teoretiky

Odpovědná redaktorka Alena Bakešová

Obálka a titulní list Hana Blažejová

Rejstříky sestavila Alena Bakešová

Technická redaktorka Marie Vučková

Typografie a sazba Jana Andrlová,

5. května 111, Mělník

Vydal Filosofický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1,

Praha 1, ve svém nakladatelství

FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

jako jeho 341. publikaci,

v ediční řadě

Filosofie a sociální vědy 42. svazek

Vytiskl PBTisk, s.r.o., Příbram

Vydání první

Praha 2012

Stran 220

Ediční řada *Filosofie a sociální vědy*

Ediční řada *Filosofie a sociální vědy* se zaměřuje na transdisciplinární zkoumání na pomezí politické, sociální a morální filosofie na jedné straně a politologie, sociologie a dalších sociálních věd na straně druhé. Rozvíjí kriticky orientovanou sociální a politickou teorii prostřednictvím rozborů významných obecných i aktuálních témat z hlediska různých progresivních interpretací.

Dosud vyšlo:

- 1 Axel Honneth, Postmoderní etika a sociální filosofie
- 2 Josef Velek (ed.), Spor o liberalismus a komunitarismus
- 3 Josef Velek (ed.), Etika autonomie a autenticity
- 4 Josef Velek (ed.), Spor o spravedlnost
- 5 Rudolf Kolářský, Oleg Suša, Filosofie a současná ekologická krize
- 6 Michael Walzer, Interpretace a sociální kritika
- 7 Jürgen Habermas, Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu
- 8 Jürgen Habermas, Strukturální přeměna veřejnosti
- 9 Charles Taylor, Etika autenticity
- 10 Ian Shapiro, Jürgen Habermas, Teorie demokracie dnes
- 11 Amy Gutmann (ed.), Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání
- 12 Jürgen Habermas, Budoucnost lidské přirozenosti. Na cestě k liberální eugenice
- 13 Nancy Fraser, Axel Honneth, Přerozdělování nebo uznání?
- 14 Marek Hrubec (ed.), Globální spravedlnost a demokracie
- 15 Marek Hrubec (ed.), Demokracie, veřejnost a občanská společnost
- 16 Marek Hrubec (ed.), Spor o Evropu. Postdemokracie, nebo predemokracie?
- 17 Marek Hrubec (ed.), Spravedlnost a demokracie v evropské integraci
- 18 Frank Michelman, Alessandro Ferrara, Polemika o ústavě

- 19 Martin Beck Matuščík, Neklid doby. Filosofické eseje o radikálním zlu a jiných úzkostech
- 20 G. A. Cohen, Iluze liberální spravedlnosti
- 21 Hans-Herbert Kögler, Kultura, kritika, dialog
- 22 Nancy Fraser, Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace
- 23 Pavel Barša, Síla a rozum. Spor realismu s idealismem v moderním politickém myšlení
- 24 Alessandro Ferrara, Nedostatek soudnosti? Evropská a kosmopolitní otázka
- 25 Jiří Příbáň, Právní symbolismus. O právu, času a evropské identitě
- 26 Philippe Van Parijs, Marek Hrubec, Martin Brabec a kol., Všeobecný základní příjem. Právo na lenost, nebo na přežití?
- 27 Axel Honneth (ed.), Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu
- 28 Marek Hrubec (ed.), Interkulturní dialog o lidských právech. Západní, islámské a konfuciánské perspektivy
- 29 Erazim Kohák, Domov a dálava. Kulturní totožnost a globální lidskost v českém myšlení
- 30 Marek Hrubec a kol., Sociální kritika v éře globalizace. Odstraňování sociálně-ekonomických nerovností a konfliktů
- 31 John Rawls, Právo národů
- 32 William J. Robinson, Teorie globálního kapitalismu. Transnacionální ekonomika a společnost v krizi
- 33 Vlastimil Hála, Univerzalizmus v etice jako problém
- 34 Johann Arnason, Civilizační analýza. Evropa a Asie opět na rozcestí
- 35 Oleg Suša, Globalizace v sociálních souvislostech současnosti. Diagnóza a analýza
- 36 Výzkumný tým Social Watch, Právo nežít v chudobě. Chudoba jako porušování lidských práv
- 37 Iris Marion Young, Proti útlaku a nadvládě. Transnacionální výzvy politické a feministické teorii
- 38 Rudolf Kolářský, Filosofický význam současné ekologické krize

- 39 Robert Fine, Kosmopolitismus. Základní ideje globálního uspořádání
- 40 Marek Hrubec, Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální společnosti a politiky
- 41 Axel Honneth, Patologie rozumu. Dějiny a současnost kritické teorie
- 42 Jan Rovenský a kol., Krize a politické křížovatky. Rozhovory s českými politickými teoretiky

Krize a politické křižovatky

Rozhovory s českými politickými teoretiky

Kniha rozhovorů přibližuje pestrou českou scénu politického myšlení a značný rozvoj, jímž za posledních více než dvacet let prošla. Cílem publikace je představit vzájemně kontrastní názory různých významných osobností našeho politického myšlení napříč politickým spektrem. Forma rozhovorů se nabízí jako velmi vhodná, protože přibližuje názory jednotlivých autorů a jejich odbornou práci pronikavým a přístupným způsobem. Kniha je určena čtenářům zajímajícím se o politologii, politickou filosofii, politickou sociologii a politické dějiny.

Jan Rovenský (1978) vystudoval politologii a anglistiku na Univerzitě Karlově v Praze, doktorát z politické teorie získal na LUISS Guido Carlo v Římě. Jeho zájem se soustřeďoval na zahraniční otázky, zejména na evropskou politiku. Rozhovor pro něj představuje specifický přístup k poznání, realizoval mnoho rozhovorů jak s osobnostmi politického myšlení, tak i s politiky.

ISBN 978-80-7007-370-4

9 788070 073704